

Knjižnica HAZU

2 000005 288784

ČA-155-023

RIM I RIJETKIM JUGOSLAVENSKIM KNJIGAMA

Bibliografsko-bibliofilski prikaz

MIRKO BREYER

IZDAVAČKI ZAVOD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

MCMLII

100.062

O STARIM I RIJETKIM JUGOSLAVENSKIM KNJIGAMA

Nadopunili i za štampu priredili
BLANKA I TOMISLAV JAKIĆ

Urednik PETAR ŠEGEDIN

100.062

PA - 155 - 023
VA - 155 - 023

MIRKO BREYER

O STARIM I RIJETKIM JUGOSLAVENSKIM KNJIGAMA

Bibliografsko - bibliofilski prikaz

D. 266/52.

rev. 22

Z A G R E B

1 9 5 2

IZDAVAČKI ZAVOD
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 841. 842. 843. 844. 845. 8

A detail from a medieval manuscript showing a standing figure, likely a saint or knight, wearing a blue tunic and a red cloak, holding a long staff or spear. The figure has a halo and is standing on a rocky outcrop.

*Jedna stranica iz Misala Hrvoja Uukčića Hrvatinića.
Okolo godine 1405.*

PREDGOVOR

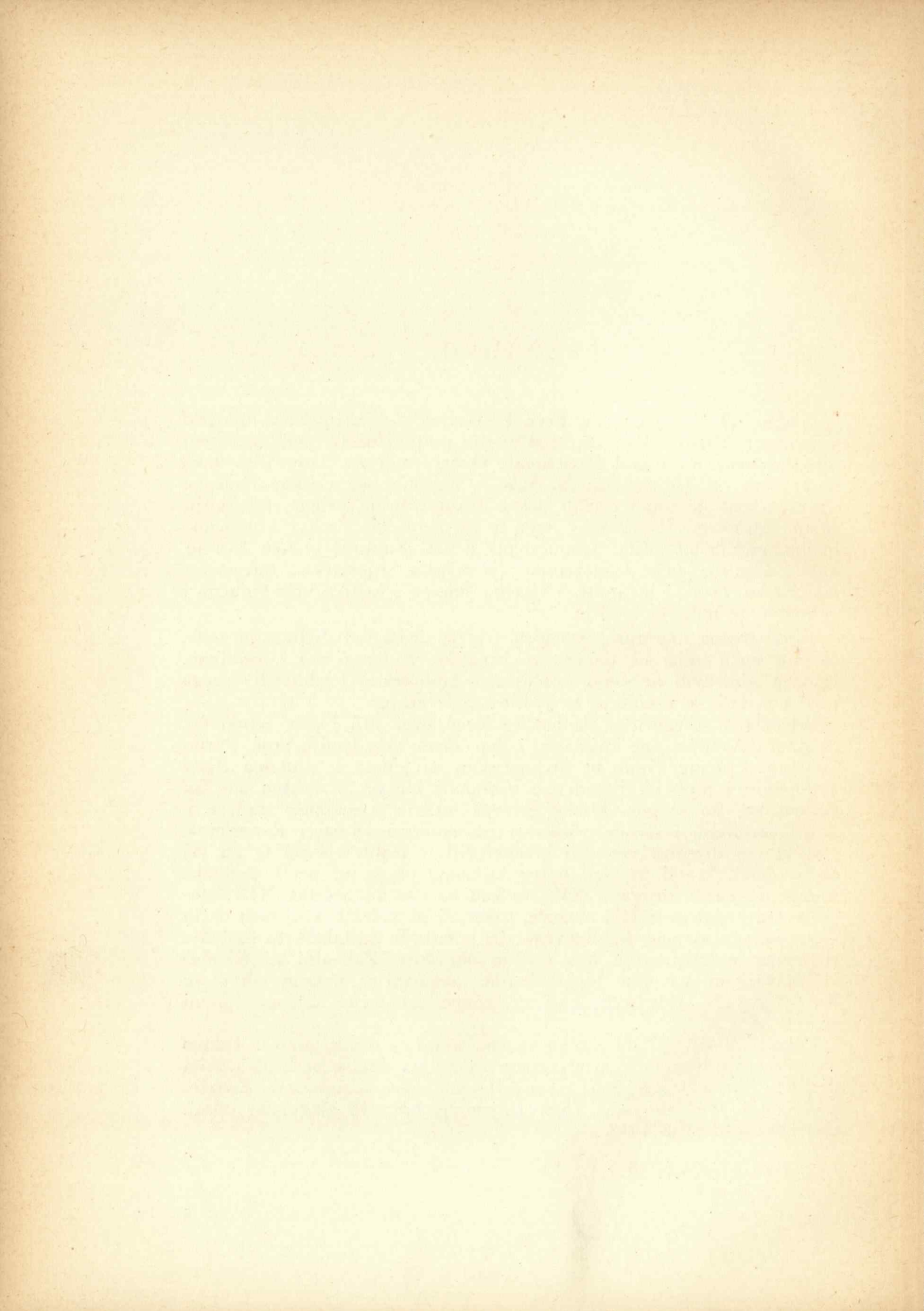
Godine 1937. izdao je u Beču književnik i poznati naš bibliograf i bibliofil MIRKO BREYER (1863–1946) svoju studiju pod naslovom »Südslavische Rara und Rarissima«. Ovom studijom, koju je – kako autor sam na jednom mjestu kaže – napisao bez velikog naučnog aparata, ipak je uspio pružiti posve dokumentirani prikaz stare književne kulture na Slavenskom Jugu, te ga namijenio širokim krugovima međunarodnih bibliofila, neupućenima u naše kulturne prilike. Sva je, kako domaća, tako i inozemna (austrijska, njemačka, talijanska, mađarska, češka i holandska) stručna štampa i kritika vrlo srdačno i pohvalno primila tu studiju.

Naša stručna literatura, nažalost, vrlo je siromašna djelima te vrste, te smo stoga uvjereni, da će ovo hrvatsko, nadopunjeno i prošireno, izdanje pozdraviti ne samo stručnjaci – bibliotekari i bibliofili – nego i svi oni, koji se zanimaju za prošlost naše knjige.

Priređivači su zahvalni akademiku sveuč. prof. dru JOSIPU BADALIĆU, direktoru Akademijine knjižnice, i dop. članu Akademije prof. PETRU ŠEGEDINU, prema čijim su prijateljskim savjetima i uputama djelo nadopunili i proširili. Posao oko nadopune bio im je znatno olakšan činjenicom, što je pok. MIRKO BREYER ostavio u rukopisu studiju, u stvari proširenu i našim prilikama prilagođenu »Raru i Rarissimu«, čije su oni dijelove povezali i zaokružili u jednu cjelinu te na taj način dobili kratki pregled našeg knjižnog blaga od prvih početaka štampanja naših knjiga u XV. stoljeću pa sve do početka XIX. stoljeća. Gdje god je to bilo moguće, nastojali su zadržati svojstven način izražavanja i stil pok. M. BREYERA, jer smatraju, da takav stil najbolje odgovara materiji, koju ova studija obrađuje. Zahvalni su također i Izdavačkom zavodu Jugoslavenske akademije, napose direktoru RADOSLAVU N. HORVATU, koji su mnogo pridonijeli lijepoj opremi knjige.

Kako djelo nije pisano strogo naučno, autor je naveo samo tu i tamo najpotrebniju literaturu, a mi napominjemo, da smo se poslužili i ovim djelima: Mirko Breyer, *Senj* – kolijevka hrvatskog tiskarstva, Zagreb, Akademija 1940. i Josip Vajs, *Najstariji hrvatski glagoljski misal*, Zagreb, Akademija 1948.

Zagreb, u svibnju 1952.

Pojam »rijetkosti«, za stara štampana djela na hrvatskom ili srpskom i slovenskom jeziku, a također i za djela jugoslavenskih autora na drugim jezicima obuhvaća gotovo sve, što je od toga izašlo u XV. i XVI. stoljeću, a često i kasnije. Daleko bih prešao okvir ove studije, kada bih htio – iako samo djelomično – opisati nekadanji tmurni i pun boli život, stradanje i umiranje južnog Šlavenstva u borbi protiv Turaka i mnogih drugih ugnjetavača; kada bih htio zabilježiti sve one teške zapreke, koje su pratile i kočile njegova kulturna nastojanja i razvitak. Te su se zapreke neprijateljski ispriječile i kod stvaranja i čuvanja vrlo mnogih jugoslavenskih prvotisaka (incunabula Jugoslavica u proširenom smislu).

Najstarije cimele – do po prilici konca XVIII. stoljeća – koje su ovdje u izboru prikazane, neka u riječi i slici pokažu, da usprkos svemu, već u dalekoj prošlosti duhovna djelatnost Jugoslavena u domovini i u tuđini nije nikada prestala. Knjige nastale na domaćem tlu svjedoče o ranim pokušajima, da se Gutenbergova blagoslovena crna umjetnost presadi i na naše tlo. I u redovima prototipografa Venecije i ostale Italije nalazi se po koje jugoslavensko ime. Venecija je bila pretežno i najvećim dijelom mjesto štampanja najstarijih jugoslavenskih knjiga, a posljedica je toga bila često stalan strani utjecaj u nacionalno-kulturnom pogledu. Izuzetak od toga čine oni vjerski i borbeni spisi, koji su u XVI. stoljeću štampani u Njemačkoj za protestantsku propagandu.

I u ovom našem dijelu svijeta, gdje se Istok i Zapad u žestokom rvanju sukobljuju, očitovala se u sudbini knjigâ – sudbina naroda. Strani utjecaj, koji je u svako doba nadirao, ugrožavao je kroz duga stoljeća izvore vlastitih stvaralačkih snaga. No iz najdubljih dubina daleke prošlosti stizahu u besmrtnim narodnim pjesmama stalno novi valovi nacionalne svijesti i oni pomiješale svoje zvukove s onim, što nam je bliži i dalji svijet oko nas pridonosio. Ove tragove susrećemo i u pismenosti, koja je obuhvaćena u ovom ranom razdoblju jugoslavenskih književnosti.

GLAGOLJSKE INKUNABULE IZ VENECIJE 1483.-1493.

Prije više od 450 godina, Anno Domini 1483., štampan je glagoljskim slovima, bez oznake mjesta izdanja i štampara, no najvjerojatnije u Veneciji, *hrvatsko-staroslovenski Misal*. Ta knjiga, namijenjena kato-

ličkoj službi božjoj na Slavenskom Jugu, prva je na narodnom jeziku štampana knjiga, a upotrebljavala se na hrvatskoj obali Jadrana, na Kvarnerskim otocima, u Istri, a djelomično u Dalmaciji i Bosni. Svoj postanak zahvaljuje privilegiju upotrebe narodnoga jezika u crkvama u ovim krajevima; taj privilegij, teškom mukom dobiven u XIII. stoljeću od papinske stolice, u manjem opsegu traje još i danas. Glagoljica je, po vrlo raširenom mišljenju mjerodavnih krugova, baština slavenskih apostola Ćirila i Metodija; ona je potekla iz grčkoga pisma, a u svom se razvitku u promijenjenom obliku sve više oslanjala na hrvatski ili srpski.

Vrlo karakteristična pismena i inicijali (početna slova) ove vrijedne editio princeps nadvisuju ljepotom i osebužnošću sve kasnije glagoljicom štampane knjige. Ona su djelo nepoznatog majstora, kojemu su bili uzorom mnogo stariji rukopisi, koji sežu sve do u XIV. stoljeće.*

Misal iz godine 1483., štampan glagoljskom uncijalom u formatu velikog folija na papiru i koži, sačuvao se, koliko je dosada poznato, u šest potpunih primjeraka. Pored Zagreba, Beča i Rima posjeduje i Kongresna biblioteka u Washingtonu lijep primjerak u originalnom uvezu iz zbirke Vollbehr.

Po starosti druga glagoljicom štampana naša knjiga jest *Breviarium Romanum Croatiae* (GKW, V. Nr. 5171), štampan crvenim i crnim slovima kod »magistra Andreas de Thoresanis de Asula« u Veneciji godine 1493. u oktavu na 544 stranice. Najpotpuniji primjerak ovoga Brevijara nalazi se u Bavarskoj državnoj biblioteci u Münchenu. Potanko ga je opisao V. Jagić u časopisu *Anzeiger der K. Akademie der Wissenschaften* in Wien.

* Od ovih najstarijih staroslovensko-hrvatskih glagoljskih spomenika treba najprije spomenuti *Misal kneza Novaka*, dvorjanika ugarsko-hrvatskog kralja Ljudevita, »viteza silnoga i velikoga gospodina Loiša kralja ugrskoga«. Ovaj pergamentni kodeks folio-formata iz g. 1368. je po starosti i po sadržaju najznačajniji i njemu je najbliži naš prvotisk od g. 1483. Ukrašen je mnogobrojnim i krasnim inicijalima u bojama i zlatu, kao i vrlo lijepim minijaturama, a nalazi se među dragocjenostima bečke Nacionalne biblioteke (Codex slav. 8). To je jedan od najznamenitijih i najljepše ukrašenih spomenika hrvatsko-glagoljske književnosti, pisan rukom samoga kneza Novaka, kao zavjetni dar crkvi, u kojoj će počiniti jednom njegovo tijelo. Vrlo zanimljiv i u mnogom pogledu izvanredan je glagoljski *Misal* napisan oko g. 1405. u nekom dalmatinskom samostanu za bosanskoga regenta i splitskoga kneza Hrvoja Vukčića Hrvatinića (»Hervoja supremus vojvoda regni Bosnae«). Taj rukopis bogato urešen slikama dospio je navodno u znamenitu knjižnicu ugarsko-hrvatskoga kralja Matije Korvina, zatim kao turski ratni plijen s mnogim drugim vrijednim stvarima u Carigrad i konačno g. 1889. kao sultanov dar opet u Madžarsku. Već mnogo godina potpuno iščezla, ipak nije ova dragocjenost posve izgubljena. Troškom nekadanje bosansko-hercegovačke zemaljske vlade izašlo je divot-izdanje pod naslovom: *Missale Glagoliticum Hervoiar Ducis Spalatensis. Recensuerunt V. Jagić, L. Thalloszy, F. Wickhoff. Quadraginta una picturis ornatum.* (Vindobonae: Typ. A. Holzhausen, 1891). Ta lijepo opremljena knjiga donosi prije samoga teksta prikaz sadržaja u književno-historijskom, povijesno-heraldičkom i umjetničko-historijskom pogledu. U njoj se nalazi među ostalim značajnim ilustracijama također i slika njena prvobitnog posjednika i darovatelja, koji bijaše u prošlosti jedna od najznačajnijih južnoslavenskih političkih ličnosti, jedna od onih snažnih, neobuzdanih kondotijerskih naravi s vlastitim dvorom, vojskom i kovnicom novca.

Slijedeća je rijetkost *Missale Glagoliticum* štampan u Senju godine 1494. U Senju, tom umjetničko-historijski važnom gnijezdu nekoć toliko slavljenih i hrabrih Uskoka, nepomirljivih neprijatelja Venecije, protiv čije su se nasilne vladavine oni borili, nalazila se, u krilu sjedišta biskupije, pored cetinjske, najstarija štamparija na jugoslavenskom području.

Godine 1493. boravio je u Veneciji senjski kanonik Blaž Baromić, rodom iz Vrbnika, koji je radio kao korektor na izdavanju glagoljskog Brevijara, što se tiskao u tada čuvenoj tiskari Andrije Thoresana de Asola. U proljeću iste godine vratio se Baromić u Senj. Ujedno je dopremljen tiskarski stroj i sve ostalo potrebno za početak rada. U mjesecu kolovozu naredne godine 1494. ugleda svijetlo već spomenuti Misal, prvo djelo senjske tiskare. Na kraju knjige zapisano je: »č'u'p'g' (= 1494) Miseca avgusta dan 'ž' (= 7) ovi misali biše početi i svršeni v Seni. Kraljujući tada svitlomu kralju ugrskomu Ladislavu. i sideći tada na prest(o)lē apostolskomъ svet(o)mu o(t)cu Aleksandru papi šest(o)mu. A biše štampani s dopušćenemъ i volju g(ospod)i na b(o)ga. od d(o)mina Blaža Baromića i domina Salvestra Bedričića. i žakna Gašpara Turčića. b(og)ъ našъ spasi aminъ.«

U ovom zaglavnom zapisu objavljuju nam se imena triju suradnika kod tiskanja Misala. Na prvom mjestu snažna ličnost Baromićeva, koji se pripremnim svojim radom u Veneciji, a zatim kao vješt osnivač i izgrađivač senjske tiskare, ukazuje kao čovjek zacijelo neobična uma i značaja. Pored njega njegovi pomagači arhidakon i vikar Silvestar Bedričić, nasljednik Baromićev i važan činilac u kasnijem djelovanju tiskare, pa podređeniji valjda pomoćnik đakon Gašpar Turčić, čije se ime poslije više ne spominje.

Senjsko se izdanje Misala po svojoj spoljašnosti ne može nikako mjeriti sa svojim venecijanskim prethodnikom. Tiskano u neuglednu formatu male osmine, blijedim slovima, a na lošem papiru, ono u svemu odrazuje teške i primitivne prilike onoga vremena, pa i slabo imućstveno stanje senjske biskupije i članova njezina kaptola.

Jedini se potpuni primjerak Misala iz godine 1494. nalazi u knjižnici Narodnog muzeja u Budimpešti, kamo je dospio kupnjom prije pedesetak godina iz antikvarijata Ludwiga Rosenthala u Münchenu.

Taj senjski Misal je prva i najstarija knjiga štampana od Hrvata, hrvatskim jezikom, na hrvatskom tlu i to poslije nepunih pedeset godina, kako je Gutenberg izumio štampanje pokretnim slovima.

Kao druga po redu izašla je godine 1496. knjižica u maloj osmini od 37 listova. Iako to nije izrijeком istaknuto, tiskana je bez sumnje, također u Senju, kako je to utvrđeno poređivanjem slova i sloga. To je sa talijanskog prevedena *Spovid općena*. Na kraju knjige slijedi: »Ja popъ Blaž (Baromić) Bar(tolo)m(eo)v sinъ z Vrbnika štamphaъ ovu spovidъ, a stumačiju s knjigъ latinskihъ počtovani g(ospo)d(i)n Jakovъ Blažiolovićъ na letъ g(ospod)niъ č'u'p'e' (= 1496), aprila 'id' (= 25) dan.«

Pisac izvornog talijanskog djela »Confessionale« bio je čuveni propovjednik-franjevac Michael de Carcano iz Milana († 1490). Po djelu »Gesammtkatalog der Wiegendrucke« prevedena je knjižica iz talijanskog (a ne latinskog) jezika, jer latinsko izdanje iz XV. stoljeća ne postoji. Prema tomu se navod na kraju hrvatskog prijevoda »stumačiju s knjig latinskih« ne bi ovdje odnosio na jezik originala. O prevodiocu, kanoniku Jakovu Blažioloviću (Jacobus de Blasiolis), ima bilješka, da ga je g. 1501., za sedisvakancije senjske biskupije, zbog resignacije i razrješenja biskupa Mihovila (Dubrovčanina), bio papa Aleksandar VI. imenovao njegovim zamjenikom.

Poslije tiska spomenutih dviju knjiga nema, ukoliko nam je dosada poznato, za razdoblje od punih jedanaest godina, t. j. do godine 1507., nikakvih dokaza za dalju djelatnost senjske tiskare. Uoči nove ere rada nije više bio na životu Blaž Baromić, zaslužni začetnik senjskog knjigotiska. Djelo, koje se 1507. javlja kao prvo iza odulje stanke zvano *Naručnik Plebanušev*, daje u riječima svojih izdavača kratku, vrlo zanimljivu vijest o svom postanku i o licima, koja su izvršila obnavljanje štampe na našem Hrvatskom Primorju:

»V ime božije, amen. Let božjih 'čf'ž' (= 1507) meseca maja dan 'dj' (= 30) počinje štampa ovih knjig.«

Na posljednjem listu 116a: »Ovč knige, ke sč zovu naručnikъ plebanuševъ biše štampane v Seni po narčenu počtovanoga g(ospo)dina Silvęstra Bedričića arhižakna i vikara senskoga, na t(o)lik trudu od mnogo redovnikovъ prošenu i po mnogo gospode potaknenju doprotumačene po veće našega jazika redovnikihъ i zaist(i)nu nikihъ meštara i dokturovъ kihъ imena neizriču se za ukloniti se t(a)šće sl(a)ve. Ke knige biše komponenč i korežene po domini Urbani z Otočca i po Tomasu djakonu, kanonicihъ crikve senske, i bi štampa svršena po meštru Grguru Senaninu ki navlašću na to dčlo pridč iz Benetakъ i svr(še)nč biše v hiži rččenoga gospodina arhižakna miseca avgusta na dan 'i' (= 20) tr'ž (= sedam) v lčtihъ spasitčla našego 'čf'ž' (= 1507).«

Naručnik Plebanušev hrvatski je prijevod glasovitog i vrlo raširenog latinskog djela, što ga je u XIV. stoljeću napisao svećenik Guido de Monte Rocherii (ili Rotherii): *Manipulum curatorum, seu opusculum de instructione Neophytorum curatorum*.

Za hrvatsko izdanje ima očito glavnu zaslugu arhiđakon i vikar Silvestar Bedričić, koji je surađivao već kod Misala iz godine 1494. U njegovoj je kuriji bila i tiskara smještena. Njemu uz bok spominju se kanonici Urban iz Otočca i Toma (Brodarić), koji su odvojeno ili u zajednici bili prevodioci i korektori.

Tiskanje ove knjige od 117 listova u osmini dovršeno je u vrijeme od nepuna tri mjeseca. Od malobrojnih sačuvanih primjeraka znamo za one u samostanu sv. Marije u Glavotoku na Krku, u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu i u Nacionalnoj biblioteci u Beču.

U istoj »hiži« Silvestra Bedričića tiskane su naredne godine 1508. dvije glagoljske knjige, i to: *Transit svetoga Jerolima* sa zapisom na kraju: »Svršenč biše knige sič ke se zovu Transit svetoga (J)erolima, v Seni v hiži počtovanoga g(ospo)dina Silvęstra Bedričića arhižakna

senskoga. Komponenē i korežene Urbanom i Tomasom kanonicih cr(i)kve senske. Štampañ po meštru Grguru Senaninu miseca mač na 'd' (= 5) d(a)nb. V letih g(ospod)nih 'č'f'z' (= 1508).«

Knjiga je prevedena ili iz latinskog: »Vita et transitus Sancti Hieronymi« ili pak iz talijanskog jezika. Tiskano u malenom formatu šesnaestine, ima glagoljsko izdanje 287 strana. Knjižnica Jugoslavenske akademije u Zagrebu posjeduje dva primjerka ove vrlo rijetke knjižice.

U listopadu iste godine (1508) tiskana je u formatu male četvrtine knjiga »fra Rubert«, to jest *Korizmenjak* (*Kvarežimal*) čuvenog talijanskog propovjednika franjevca Roberta Carraciola († 1495) iz Lecce u Apuliji, po njegovu latinskom djelu: *Quadragesimale perutilissimum: quod de penitentia dictum* od 1479. godine dalje vrlo često štampanu. Najnovija bibliografija navodi oko osamdeset izdanja, tiskanih do 1500.

Na kraju hrvatskog prijevoda čitamo: »Svršenē Korizmenakъ fratra Ruberta učinēn na ugoēnoe svećenoga veličastva krala F(e)ranta protomačēnъ z' latinskoga ēzika na hrvacki po popi Peri Jakovčići i po popi Silvestri Bedričići ki moli vasъ častni o(t)ci ki budete va ne čtali ako naidete i mršnju prez česa ni, vi napravite a namъ nezamirite, zač smo rodом Hrvate a naukomъ latinskimъ priprosti. Da, va ufan'e onoga, ki vsa vlada esmo i počeli i svršili nemu budi hvala sada i vazda. Amenъ. – Ove knige, ke se zovu fra Rubert biše štampane po povelēniju počtovanoga gospodina, Silvēstra Bedričića, arhižakna crikve senske. I te knige biše komponēnē i korežene g(ospod)nom Urbanom i Tomasom Br(o)daričem, kanonicih crikve senske. Štampañ po meštru Grguru Senaninu. I bi štampa svršena v hiži rēč(e)noga g(ospo)dna Silvēstra miseca oktobra danъ 'ži' (= 17). V letihъ spasitela našēga 'č'f'z' (= 1508).«

Korizmenjak tiskan je na 208 strana male četvrtine u dva stupca, a znači zajedno s ostalim po Grguru Senjaninu tiskanim knjigama u pogledu čistoće sloga i krepče boje slova vidan napredak prema ranijim, potkraj minuloг XV. stoljeća izašlim štamparskim proizvodima. Primjerci ovog izdanja nalaze se u Glavotoku i u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Ime Petra Jakovčića, pored Bedričićeva, spomenuto je ovdje prvi i jedini put. Njegov dio rada nije nam поблиže poznat.

Navodim još i djelce od 160 strana u šesnaestini: »*Mirakuli slavne dive Marie*«. Od ove se knjižice nije dosad pronašao nijedan potpuni primjerak, tako da nam nije poznata godina tiska. Ali je sva vjerojatnost, da je tiskana svakako 1507. ili 1508. Najpotpuniji primjerak sa 154 neoznačenih strana, u kojemu manjka i ona s naznakom godine, čuva se u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Po istovjetnosti slova i tiska svakako je djelo štampano u Senju. Ova je knjižica prevedena na hrvatski jezik čakavskoga narječja s primjesom talijanskih riječi iz talijanskih: *Miracoli della gloriosa Vergine Maria*.

S godinom 1508. svršava se rad senjske tiskare. Sve vijesti o tobožnjem nastavku rada i u narednoj godini 1509. nisu ispravne, jer su ih opovrgnuli rezultati novijih istraživanja.

HRVATSKE INKUNABULE ŠTAMPANE GOTSKIM SLOVIMA

Prva hrvatska knjiga, štampana goticom, jest *Lekcionar* (Epistole i evanđelja) fratra Bernardina Splićanina (1495). Ova, po svoj prilici, inozemnim bibliografima dosada posve nepoznata inkunabula, počinje na listu II crvenim slovima ovako: »Incipit Vulgarizacio Dalmatica Epistolarum & Euangeliorum / Atque Prephacionum & Benedictionum: Continencium In Missali«. Na listu CIIII nalazi se također crvenim slovima svršetak: »Euangelia & epistole cum prephationibus & benedictionibus per anni circulum in lingua yllirica feliciter explicant; emendata & diligenter correctata per fratrem Bernardinum Spalatensem. Impressum Venetiis per Damianum Mediolanensem, Anno Domini MCCCCXCV die XII. martii.« – Sveučilišna knjižnica u Odesi posjeduje potpuni primjerak ovoga djela, knjižnica gimnazije u Zadru drugi primjerak, kome manjkaju dva lista, dok isusovačka biblioteka u Dubrovniku čuva jedan potpuni primjerak. U V. knjizi »Djela Jugoslavenske Akademije« objavila je g. 1885. Jugoslavenska akademija u Zagrebu novo izdanje s uvodom akademika Dr. Tome Maretića.

Rad Damiana (»Damianus de Gorgonzola Mediolanensis«) na štampanju knjiga ograničen je na kratko razdoblje od g. 1493. do g. 1495.

Drugo izdanje ovih Epistola i Evanđelja, također gotskim slovima: *Stumacenia Od Svetich Pistuo y Euangelgi*, u obradbi kanonika Benedikta Zborovčića, štampano je g. 1543. kod Fratelli Nicolini de Sabio troškom Melchiora Sessa u Veneciji. Ovaj bogato ilustrirani svezak u oktavu sadrži pored naslovnoga lista sedam nesigniranih drvoreza u veličini lista okruženih slikama iz evanđelja, devet stranica teksta, na isti način ornamentalno uokvirenih, i mnogo manjih drvoreza. Ovdje prikazana naslovna strana, uz jedan od drvoreza, prikazuje slikovni ukras ove lijepe i vrlo rijetke knjige. Ovaj potječe dobrim dijelom iz *Epistole et Evangelii volgari historiade* (1522) iste štamparije (Essling I, 193.).

Treće jednostavnije izdanje s vinjetama u tekstu, također štampano goticom, izašlo je g. 1586. u Veneciji kod G. A. Rampazetta u kvart-formatu.

GLAGOLJSKI PRVOTISCI IZ VENECIJE

Glagoljski *Breviarium Romanum*, koji je najprije štampan g. 1493. kod Andrije Thoresana, izdao je nanovo u istom oktav-formatu g. 1561. Nikola Brozić, župnik u Omišlju na otoku Krku, kod nasljednika gore spomenutog tiskara – »Venetiis apud filios Jo. Franc. Turessani«. Nacionalna biblioteka u Beču posjeduje dva primjerka ovog izdanja.

Treće izdanje *Missala Glagoliticum* štampano je g. 1528. kod Francesca Bindonia i Mafea Pasinia u Veneciji, a izdao ga je franjevac Pavao Modruški. Ovo, crvenim i crnim slovima uredno štampano djelce,

u malom kvart-formatu od 230 listova, ima na početku u veličini lista prikaz Objavljenja Marijina, a pred kanonom onaj Isusa na križu. Primjerci se nalaze u Zagrebu i u Pragu. Potpuni primjerak ponudio je i antikvar Jacques Rosenthal iz Münchena u svom katalogu broj 18.

Kao preteča ove misne knjige izašao je g. 1527. kod Andrije Thoresana de Asola u Veneciji takozvani *Introductorium Croaticae*, lijepi glagoljski tisak od 11 stranica u velikom oktavu s 20 malih drvoreza, sa slikama dvanaest apostola u drvorezu i s lijepim renesansnim okvirom na prvom listu. Knjižica sadržava abecedu, gramatičke osnove i različite molitve. Jedan primjerak, vjerojatno prvi u prometu, posjeduje antikvarijat Karl W. Hiersemann u Leipzigu, gdje je također izašlo i uspjele faksimile-izdanje u Manul-tisku. Defektni primjerak od 4 lista spominje Renouard (*Annales ... des Alde*, str. 293–294.). Vjerojatno je da je ova početnica uglavnom bila određena za onu omladinu, koja se namjeravala posvetiti svećeničkom zvanju.

GLAGOLJSKI PRVOTISCI IZ RIJEKE 1530.–31.

Djelovanje modruškog biskupa Šimuna Begne-Kožičića, rodnom Zadrana, vrijedno je posebnog spomena u povijesti starog hrvatskog knjigotiskarstva. Kožičić je u svome biskupskom sjedištu na Rijeci osnovao štampariju, gdje su godine 1530. i 1531. dva pomoćnika iz Venecije: Dominik – koji nije potpuno utvrđen – te inače poznati putujući štampar Bartolomeo da Brescia izdali, koliko se dosada zna, četiri djela štampana glagoljicom.

Prvo od ovih djela je t. zv. »Livre d'heures«, Oficij blažene Djevice Marije: *Oficii blaženie devi marie*. Ovaj sveščić od 12 paginiranih i 107 nepaginiranih listova, kojega se vjerojatno jedini primjerak nalazi u Zemaljskoj biblioteci u Weimaru (Sign. 12 IX, 64 b), ima na naslovnoj strani sliku sv. Šimuna, biskupova imenjaka, a na kraju ovaj impressum: »Štampan v Rici v hižah prebivaniē višerečenoga gna Šimuna biskupa od Dominika i Bartolomea z Brešie / prevedrenomu gnu Frdinandu / kralju rimskomu ugarskomu i češkomu. Leto od krstiēnskoga spasenič. 'č'f'j' (= 1530) ... Bogu hvali.« Naslov ispod slike štampan je crveno.

Iza ovoga Oficija slijedio je g. 1531. *Misal Hrvacki po rimski običaj*. Sastoji se iz 8 paginiranih i 248 nepaginiranih listova, crveno i crno štampanih, s mnogo čudnovatih polugotskih i glagoljskih inicijala. Na nepaginiranom listu 8 b nalazi se u veličini lista drvorez Navještenje Marijino sa signaturom MF Matije Trevižanina; osim toga nalazimo dalje male drvoreze u tekstu. Naslovni list, koji ovdje donosimo sa zanimljivim sv. Jeronimom prikazuje vanjski izgled ove osobite rijetkosti. Tekst impressuma na kraju sličan je onome kod molitvenika. Jedan od malobrojnih primjeraka nalazi se u Zagrebu.

Na trećem je mjestu malen, do nedavna potpuno nepoznat, u svibnju g. 1531. dovršen ritual *Knjižice krsta*, štampan na 24 lista crveno

i crno. U impressumu se spominje mjesto kralja Ferdinanda gradski kapetan Rijeke (»kapitan rički«), kasniji slavni branitelj Kisega, Hrvat Nikola Jurišić.

Posljednje sačuvano izdanje ove riječke štamparije također iz svibnja 1531. jeste historija papa i rimskih careva: *Šimuna Kožičića Zadranina / Biskupa Modruškoga knjižice od' žitiĥ rimskih' / arhierĥov' i cesarov': od' Petra i Julie: / daže do sadanjih Klimenta sedmolga i Karla petoga: let gospoldnih' čf'ja* (= 1531). Nad crveno štampanim naslovnim listom nalazi se ista slika sv. Jeronima, kao kod Misala, a na kraju na listu 60 b, napomena o štampanju.

Biskup Begna-Kožičić bio je osobito istaknuta ličnost u hrvatskom kulturnom životu. Sav obuzet nastojanjem oko unapređenja domaće pismenosti živo je surađivao sa suvremenim istomišljenicima u domovini i u inozemstvu. Na Lateranskom koncilu u Rimu održao je g. 1513. latinski govor, a drugi g. 1516. pred papom Leom X. i kardinalima. Obadva govora izašla su štampana. Posljednji, snažan poziv za pomoć protiv turskih hordi, koje su pustošile njegovu domovinu, nosi naslov: *Si(moni) Begnii Epi(scopi) Modrusien(sis) de Coruatiae desolati(o)ne ... ad Leonem X. Pont. Max.* (Romae, 1516). Značajni su njegovi utisci iz Rima za Aleksandra VI. o razuzdanosti na papinskom dvoru, koju je spomenuo u svojoj povijesti rimskih papa i careva.*

PRVOTISCI IZ CETINJA G. 1494.

Iste godine (1494) kada je izašao senjski glagoljski Misal, štampana je u glavnom gradu Crne Gore, u Cetinju, prva crkvena knjiga, namijenjena Srbima pravoslavne vjeroispovijesti – *Oktoih* (Osmoglasnik). Naredne godine pak slijedili su istoj svrsi namijenjeni *Psaltir* i *Euho-logion*.

Ove su knjige tipografski na velikoj visini; osobito su zanimljive i vrlo rijetke, a nalaze se češće, no obično u defektnom i fragmentarnom stanju, u južnoslavenskim samostanima i javnim knjižnicama. Potpuno i dobro sačuvan je *Oktoih* u bečkoj Nacionalnoj biblioteci, a iz ovoga je primjerka preslikan drugi list s grbom knezova Crnojevića.

Ova prva srpska štamparija na vrhuncima, nekada tako divljih od svijeta posve odjeljenih, crnogorskih planina potječe iz Venecije. Istraživanjem je ustanovljeno, da se podudaraju pojedine zaglavne vinjete, ukrasi i nećirilski inicijali cetinjske štamparije s onima u knjigama Nicole Jensona, što opet upućuje na njegova nasljednika Andriju Thoresana de Asula. Tu cetinjsku štampariju je osnovao knez Đurađ Crnojević, gospodar Zete, koji je imao za ženu venecijansku plemkinju, a bio je sin kneza Ivana, štićenika Venecije. Pod tehničkim rukovodstvom stručno osposobljenog i spretnog crtača i štampara crnogorskoga kaluđera Makarija (»Hristu rab sveštenoinok Makarije«), obavljen je u roku od jedne godine uz pomoć od osam slagara tisak prvoga dijela

* Vidi Kolendić, Zadranin Šimun Kožičić, Skoplje 1934. i Split 1935.

Oktoiha, osmeroglasne knjige himni Ivana Damascena. Drugi je dio izašao tek g. 1537. u Veneciji, no možda ipak, prosuđujući po sačuvanim fragmentima, već kratko vrijeme poslije prvoga dijela na Cetinju.*

Dalja sudbina cetinjske štamparije posve je neizvjesna. Hoćemo li povjerovati pjesničkoj dalekovidnosti hrvatskog pjesnika Augusta Šenoe, junački su štampari Crne Gore u kaluđerskoj halji upotrebili olovna slova u krvavoj i zdvojnoj borbi za punjenje svojih pušaka i tako se obranili od okrutnoga turskog neprijatelja.

SRPSKA ŠTAMPARIJA BOŽIDARA VUKOVIĆA U VENECIJI 1519.–1538.

Hvalevrijednu djelatnost kao štampar i izdavač razvio je kasnije crnogorski vojvoda Božidar Vuković u Veneciji, kuda je bio pobjegao pred Turcima. U srpskoj štampariji, koju je on osnovao, dao je u razdoblju od 1519. do 1538. na vlastiti trošak štampati čitav niz ćirilskih crkvenih knjiga. Za te knjige, koje je štampao uz pomoć svojih zemljaka, on je sam dao napraviti uzorke novih lijevanih slova i nove knjižne ukrase, te stoga ona pokazuju za ono doba visoki stupanj savršenstva. Već prvo djelo, *Liturgiarion*, misna knjiga sv. Bazilija Velikoga i sv. Ivana Krisostoma, od g. 1519. dokazuje to u punoj mjeri. Slijedilo je nekoliko izdanja *Psaltira* i *Molitvoslova*; molitvenika s crkvenim pjesmama i psalmima.

Božidaru Vukoviću od plemena Đurića, valjanu čovjeku, podijelio je Karlo V. rimsko državno plemstvo i grb. Umro je prije 1540. a pokopan je u svojoj domovini. Nije mu se ispunila želja, izražena u njegovim štampanim djelima, naime da u oslobođenoj domovini nastavi s njemu tako omiljelim štampanjem. Njegov sin Vincencije nastavio je marno i uspješno njegovo djelo sve do godine 1561. Njihov primjer su slijedili Jakov iz Kamene Reke u Hercegovini objavivši g. 1556. *Molitvoslov* (Horologium) i kao posljednji Jeronim Zagurović iz Kotora, koji se na posve merkantilnoj osnovi bavio g. 1569.–1570. preštampanjem starijih srpskih crkvenih knjiga. Kasnije su prešle ove štamparije u posjed venecijanskih stampara Rampazetta i Ginamia, koji su takva djela nanovo izdavali i prodavali (1597–1638).

NAJSTARIJA KNJIGA ŠTAMPANA U BEOGRADU G. 1552.

U razdoblju od nekih 30 godina nastale su osim toga u dalekim brdima i dolinama Balkana štamparije, gdje su se ponovo štampale crkvene knjige. Takvih knjiga ima iz manastira Goražde u Bosni, iz Gračanice, Mileševa i Mrkšine Crkve u Srbiji. Dok spomenute štamparije potječu valjda neposredno iz Venecije, postoje dva izuzetka,

* Jagić, Der erste Cetinjer Kirchendruck, (Wien, Akademie, 1893). – Stojanović, Stare srpske štamparije (1902).

koji ukazuju na to, da su pripremani i rađeni na srpskom području. To je najprije *Evangelje* štampano g. 1537. u srpskom manastiru Rujnu. Po ovom vrlo primitivno i gotovo ružno štampanom djelu s nejednakim slovima mogli bismo naslutiti, da se ta slova nijesu lijevala iz kovine, nego jednostavno izrezivala iz drva. Mnogo je savršenije izrađeno *Četvoroblagovestije*, koje je g. 1552. dao štampati u Beogradu Trojan Gundulić iz Dubrovnika. Primjerak u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu je dobro sačuvani folio-svezak na čvrstom papiru s po 24 retka na svakoj stranici. Slova, inicijali, a osobito zaglavne vinjete i bordure bizantinskog stila ukazuju na domaće ili susjedno ugrovlaško porijeklo. To je jedina, naročito rijetka knjiga, koja je štampana u Beogradu prije XIX. stoljeća.

KNJIGE ŠTAMPANE T. ZV. BOSANČICOM

Osim glagoljskih, ćirilskih, latinskih i u maloj mjeri također i gotških slova, koja su se upotrebljavala kod štampanja prvih hrvatskih i srpskih knjiga, treba spomenuti još jednu podvrstu: bosansko-ćirilsko pismo, kojim su se nekada služili katolici Bosne. To je t. zv. »bosančica«, po nekim prozvana također i »bukvica« i »hrvatska ćirilica«. To je zapravo ćirilsko kurzivno pismo, koje se razvijalo i upotrebljavalo pod utjecajem pojedinih elemenata glagoljice i latinskoga pravopisa. Ovim, sada zaboravljenim načinom pisanja, čiji se tragovi mogu slijediti od XII. stoljeća sve do početka XIX. stoljeća, štampano je i ovdje nekoliko nabožnih djela bosanskih autora.

Najstarija djela ove vrste *Molitvenik* i *Molitve sv. Brigite pred Križem*, oba iz g. 1512., čuvaju se kao »unica« u pariškoj Narodnoj knjižnici i tek su nedavno potanje opisana.* Oba su djela združena u jednom oktavnom svesku (Sign. Rés. B 5009) od 128 i 12 stranica. Na kožnatom je uvezu grb Leonore des Estampes, a na hrptu je utisnuto *Offic. B. Maria Slav.* Štampao ih je u Veneciji kod Jurja de Rusconibus Mediolanensis Dubrovčanin Franjo Ratković. Primjerak »Molitvenika« inače je dobro sačuvan, ali mu manjka naslovna strana. Ovdje donosimo posljednju stranicu i naslovni list *Molitava sv. Brigite*. Kod prve je svaka stranica uokvirena bordurama, koje se ponavljaju, pred pojedinim odlomcima nalazi se 12 drvoreza u veličini stranice, a isto toliko manjih kod oznaka mjeseci u kalendaru. Crvenocrni tisak je lijep, a bogati grafički ukras na način *Livres d'heures* onoga vremena izveden je pomnjivo i ukusno.

Oba mala molitvenika izašla su zajedno g. 1571. u Veneciji kod »Jakob de Barom et Ambrozo Corso, Kumpano«, koji se inače nigdje ne spominju, u novom jednostavnijem izdanju. Za ovo čednije izdanje smatranjeni su drvorezi izdanja od g. 1512. Sadržaj priopćio je najprije Dobrowsky u latinskoj transkripciji: *Libellus Calendarium, Officia B. Ma-*

* *Roques*, Deux Livres d'heures du XVIe siècle en Cyrillique bosniaque (Revue des études slaves, XII, 1932.).

riae, S. Crucis, S. Spiritus, Mortuorum, Psalmos, Litanias ... et alias preces, Štamparski znak gornjih, kod Pastorella nenavedenih, štampara bile su ljestve: *Insegna della scala*. I ova knjižica spada među »rarissima«, iako se od nje sačuvalo nekoliko primjeraka. U XVII. stoljeću objelodanjena su djela vrlo zaslužnog bosanskog franjevca Hrvata Matije Divkovića (1563–1631). Njegov *Nauk karstjanski*, izašao do g. 1631. u četiri izdanja, njegove propovijedi *Beside svarhu Evangelija* i još druga njegova djela bijahu dulje od sto godina vrlo popularno štivo bosanskih katolika. Uz Divkovića radili su na tom polju također vrlo zaslužni franjevci Stjepan Margitić, Stjepan Matijević i Pavao Posilović, čija su djela do sredine XVIII. stoljeća izašla u nekoliko navrata.

MARKO MARULIĆ (MARULUS)

Dok su dosada spomenute hrvatske i srpske knjige bile isključivo namijenjene crkvenoj i pobožnoj svrsi, susrećemo na početku XVI. stoljeća prvu hrvatsku štampanu pučku knjigu. To je već g. 1501. u stihovima sastavljena: *Historija sv. udovice Judite (Libar Marca Marula Splichianina U chomse usdarsi Istoria Sfete udovice Iudit u uersich haruacchi slosena / chacho ona ubi uoiuodu Olopherna Posridu uoische gneguoe / i oslobodi puch israelschi od uelike pogibili)* pjesnika i pisca Marka Marulića Splićanina. Dosada poznajemo tri rana i dva kasnija izdanja (uz četiri novija zagrebačka izdanja g. 1869., 1901. i 1950.) iz godina 1521., 1522., 1523., 1584. i 1627. sva štampana u Veneciji i sačuvana u vrlo malo primjeraka. Prvo izdanje štampano je godine 1521. kod Fontanetta de Monteferrata u Veneciji, i jedini sačuvani primjerak toga izdanja nalazi se danas u biblioteci franjevačkog samostana u Dubrovniku.

Godine 1950. izdao je Izdavački zavod Jugoslavenske akademije vrlo lijepo i ukusno opremljeno anastatsko izdanje ove naše rijetkosti.

Od drugog izdanja, koje je štampano 1522. godine u Veneciji, čuva se jedini poznati primjerak, s vlastoručnom posvetom darovatelja Ivana Kukuljevića u tresoru Sveučilišne knjižnice u Zagrebu (R 1378). Treće izdanje štampano je također u Veneciji godine 1523., a jedini sačuvani primjerak je onaj iz Državne biblioteke u Münchenu, koji je nekada bio u posjedu jednog Widmanstetera, vjerojatno člana poznate obitelji štampara iz Graza. Za nepune tri godine izašla su tri izdanja tog Marulićeva djela, što je svakako najbolji dokaz, kako je »Historija sv. udovice Judite« bila u našim krajevima lijepo primljena i mnogo čitana.

U vezi s time treba istaknuti, da je Marulić – pod svojim latiniziranim imenom Marcus Marulus Spalatensis – bio znameniti i slavni pisac mnogih religiozno nabožnih djela, pisanih latinskim jezikom. Njegova djela *De institutione bene vivendi per exempla sanctorum* (prvo izdanje 1506), *Quinquaginta parabolae* (1510), *Evangelistarium* (1516), *De humilitate et gloria Christi* (1519), *Dialogus de laudibus Herculis* (1524),

pored ostalih vrijednih pjesničkih, povijesnih, arheoloških i drugih djela, štampana su obično u nekoliko izdanja i prevedena na njemački, talijanski, francuski, češki i portugalski jezik.

Francuski prijevod djela *De institutione bene vivendi* izašao je g. 1604. u Douayu pod naslovom: *Le Trésor Sacré des hommes illustres* s pjesničkim uvodom: *Discours du seigneur de Betencourt gentilhomme de la Maison du Roi sur cest oeuvre excellent et divin de Marulle*. Njemački prevodilac iste knjige: *M. Maruli Spalatensis Sechs Bücher*. Von gedächtnusswürdigen Reden und Thatten (Dillingen 1583. i kasnije), Herman Baumgarten, kaže u predgovoru: »Nun seye aber gemelts M. Maruli Werk ein solches Buch, dass von Hochverstendigen bisshero nicht gnugsam habe mögen gelobt werden«. (Marulićevo djelo je takva knjiga, koju najbolji stručnjaci dosada nijesu mogli dosta nahvaliti.) U predgovoru talijanskog prijevoda *Evangelistariuma*, naziva se ova knjiga svetim djelom, ispunjenim božanskom etikom. Na kraju spominjem još lijepu i zanosnu poslanicu: *Marci Maruli Spalatensis: Epistola ad Adrianum VI. Pont. Max. De calamitatibus occurrentibus, et exhortatio ad communem omnium Christianorum Unionem et Pacem* (Romae per Bern. de Vitalibus, 1522), opomena na zajednički otpor protiv Turaka, od koje sam jedan primjerak iz knjižnice kneza Borghese ja sâm nekada posjedovao.* U vezi s tim sjećamo se i njegove dubokim osjećajem prožete pjesme: *Molitive suprotiva Turkom*.

HANIBAL LUCIĆ

U ono doba na zapadnoj dalmatinskoj obali i na njenim otocima nalazimo u okolini Marka Marulića, čovjeka cijenjena u domovini i daleko preko njenih granica, čitav niz znatnih hrvatskih pjesnika i pisaca, koji stajahu pod njegovim duhovnim utjecajem. Spominjem od ovih one, kojih su djela štampana i to prema vremenskom redoslijedu kao prvoga Hanibala Lucića, rođenog oko godine 1480. na otoku Hvaru, člana plemićke, od davnine tamo naseljene porodice. Njegove ljubavne pjesme štampane su g. 1556. uz ostale pjesme pod naslovom: *Šcladanya izvarsnich pisan razlicich* (In Venetia per Francesco Marcolini MDLVI) 67 listova u kvart-formatu. Tu se osim vlastitih pjesama nalazi također i prijevod Ovidijeva djela *Paris i Helena*. Knjigu je poslije pjesnikove smrti izdao njegov sin. Primjerci se nalaze u londonskom British Museumu i u Zagrebu.

Važnije rano dramsko djelo istoga autora jeste *Robinja*. To djelo o pobjedi vjerne ljubavi, potvrđene otkupom ljubljene djevojke, zarobljene od Turaka, prikazivalo se već oko g. 1530. u Hvaru za vrijeme poklada pod vedrim nebom. Kasnije su se množile te vrlo popularne predstave i na drugim mjestima.** Prvi put štampano je djelo u navedenom skupnom izdanju. Drugi put izašlo je pod naslovom: *Rubigna gospodina*

* Mirko Breyer, O štampanim izdanjima Marulićeve »Judite«, Zagreb, Akademija, 1901. – Isti, Prijevodi Marulićevih latinskih djela, 1901.

** Creizenach, Geschichte des neueren Dramas, 2 izd., II. 473.

Haniballa Lucia huarschoga vlastelina (In Venetia ad instantia di Ambrosio Mazolletto detto Garbin, 1585), primjerak se nalazi u British Museumu. God. 1638. izašle su Lucičeve pjesme u novom izdanju u Veneciji kod Ginamija.

PETAR HEKTOROVIĆ

U mnogom pogledu jedinstveno i vrijedno djelo hrvatske književnosti je knjiga: *Ribanye i ribarscho prigovaranye i razliche stvari ine sloxene po Petretu Hectorovichiu Hvaraninu* – Petra Hektorovića (1487–1572) iz Starigrada na otoku Hvaru. Prvo izdanje štampano je g. 1568. »In Venetia appresso Gioanfrancesco Camotio. M. D. LXVIII«. Ima 54 stranice u oktav-formatu. Drugi put izašlo je također tamo kod Bartolomea Ginami g. 1638.

Ova »ecloga pescatoria« u južnoslavenskom ruhu, nastala je prema talijanskim uzorima, ali je po zamisli i obradi samo po vanjštini njima slična, dok je uistinu potpuno samostalno djelo; zapažanja vrijedan primjer svjetovne mudrosti i iskrene pobožnosti povezane s realističkim načinom mišljenja i istinskim demokratskim nazorima. Hektorović, humanistički odgojen bogati patricij, navikao na ugodan život i udobnost, poduzeo je u svojoj 70. godini trodnevni put po moru u društvu jednostavnih, ali pametnih i nadarenih dalmatinskih ribara. Opisu ove idile, isprepletene staroklasičnim elementima, dodao je uz realistične pojedinosti ribolova i ribarskih razgovora i nekoliko folklorno vrlo zanimljivih i kajdama popraćenih pučkih balada, koje čine ovo djelo značajnim i vrlo privlačivim.

Treba spomenuti, da je Hektorović u Starigradu prema vlastitim nacrtima sagradio svoj »Tvrdalj«, koji se do danas sačuvao. Tu se on pored gospodarstva, poljoprivrede i vrtljarstva bavio još i svojom poezijom. Konačno ne smijemo zaboraviti ni natpisa na Tvrdlju, koji je preživio stoljeća i još uvijek dokazuje humanistički duh pisca: »Petrus Hectoreus, Marini filius, proprio sumptu et industria ad suum et amicorum usum construxit«. (Petar Hektorović, sin Marinov, podigao ga je vlastitim troškom i marom za sebe i svoje prijatelje). Osim toga govori on u svojoj knjizi o sebi i svojoj muzi, posvećenoj moru, te drži, da će njegovo ime kroz ovo pjesničko opisivanje ribolova živjeti »dok će se u ovoj zemlji čitati slova našega jezika«. I nije se prevario! Još danas, iza skoro 400 godina, slovi taj jezičnim blagom bogati pjesnički umotvor, kao klasično djelo hrvatske književnosti.*

PETAR ZORANIĆ (PETRUS DE ALBIS)

Medu najveće rijetkosti ide knjiga *Planine* Petra Zoranića, koji je g. 1508. rođen u Zadru. On je u tišini svoje samostanske ćelije u Ninu stvorio svoju pastirsku alegoriju, bogato prožetu fantastičnim umecima,

* Vidi: *Jensen*, Einige literarische Bemerkungen zum »Ribanje« (1903). – *Lucerna*, Studienblättchen, III., Zagreb, 1909.

pod utjecajem znamenite *Arcadie* Jacopa Sannazara. Izašlo je ovo djelo kod Domenica Farri u Veneciji g. 1569. Jedinu poznatu primjerak čuva su u Knjižnici Jugoslavenske akademije, a g. 1952. Izdavački zavod Jugoslavenske akademije štampao je vrlo uspješno anastatsko izdanje te rijetke knjige. Zoranićevo djelo sadrži uglavnom izmjenično u prozi i u stihu niz idilskih i prema ukusu onoga vremena prikazanih slika iz pastirskog života. Ovo lirsko putovanje pjesnika kroz gorje u okolici Nina od jedne grupe pastira do druge sastoji se dijelom od metamorfoza, koje podsjećaju na Ovida i Boccaccia, lirike preuzete od Petrarke i pojedinih mjesta iz Danteove *Božanstvene komedije* u doslovnom prijevodu, no uz to i vrlo zanimljivih vlastitih umetaka, jezično prilagođenih njegovoj narodnoj okolini. U djelima ovoga pjesnika hrvatska je narodna svijest u Dalmaciji i ljubav prema domovini osobito snažno naglašena.*

BRNO KARNARUTIĆ

Pjesnik Brno Karnarutić, rođen g. 1553. u Zadru, opjevao je vitešku hrabrost i junačku smrt Nikole Zrinskoga u svojoj epskoj pjesmi *Uazetye Sigetta grada*, koja je štampana »in Venezia, Ruggiero d'Albe, 1584«. Ovo posmrtno Karnarutićevo djelo posvećeno je najstarijemu sinu Nikole Zrinskoga, Jurju, i bilo je nekoliko puta izdavano, dok je drugo izdanje (1661) posvećeno banu Nikoli Zrinskome. Drugo Karnarutićevo pjesničko djelo: obrada Ovidove metamorfoze o »visokoj ljubavi i nesretnoj smrti Pirama i Tizbe« je njegova god. 1586. i 1627. izašla *Izvorsna ljubav, napokon nemila i nesrećna smrt Pirama i Tizbe*.

Kao uzor njegovu epu o Zrinskome služilo mu je djelo jednoga drugog nepoznatog Hrvata: *die History von Eroberung der ansehnlichen Uesten Sigeth... von einem dess Herren Graffen von Serin seligen, Diener, in Crabatischer Sprach beschrieben*, Augsburg, Zimmermann, 1566. (drugo izdanje Wien, Stainhofer, 1568) (opis zauzeća važne tvrđave Siget... od jednog sluga pokojnog gospodina grofa Zrinskoga na hrvatskom jeziku). Ovo od Slovenca Samuila Budine izdano djelo izašlo je iste godine u Beču također i na latinskom jeziku pod naslovom: *Historia Sigethi, totius Slavoniae fortissimi propugnacoli*, kao veličanje malene, do smrti nepokolebivo hrabre čete Hrvata i njihova besmrtnog vođe i zemljaka.

FAUSTO VRANČIĆ (VERANTIUS)

Godine 1595. izašao je prvi rječnik hrvatskoga – pod nazivom »dalmatinskoga« – jezika Fausta Vrančića iz Šibenika u Dalmaciji. Naslov glasi: *Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum*,

* Vidi: Matić, *Zoranić's Planine und Sannazaros Arcadia* u Archiv für slavische Philologie, XIX, 466.

Latinae, Italicae, Germanicae, Dalmatiae & Ungaricae. Cum privilegiis. (Venetiis, apud Nic. Morettum, 1595). Treba spomenuti dodatak od pet stranica u originalnom izdanju: *Vocabula dalmatica quae Ungri sibi usurparunt* – popis riječi koje su sebi Mađari prisvojili iz našega jezika. Drugo izdanje, s dodatkom češkog i poljskog jezika, izašlo je g. 1606. u Pragu. Osim toga objelodanio je Vrančić na svom materinjem hrvatskom jeziku *Život nikoliko izabranih divic*, štampano g. 1606. kod Zanettija u Rimu.

Spomena vrijedna i zanimljiva su Vrančićeva štampana latinska djela, koja svjedoče o njegovoj neobičnoj naobraženosti i o njegovu živom duhu. Osobito treba uvažiti djelo, izašlo oko g. 1605., bez naznake mjesta i godine: *Machinae novae Fausti Verantii siceni*. Ovaj dragocjeni folio svezak sastoji se od 29 listova teksta i 49 velikih bakrotisaka. Naslovni list u stilu renesanse ukrašen je grbom Vrančića. Vrlo lijepe slike jesu djela nepoznatoga vrsnog majstora, a prikazuju najrazličitije planove, projekte i modele strojeva, drvenih i željeznih mostova, mlinskih uređaja, kućnog i poljskog oruđa, a također i putna kola sa željeznim perima. Dalje ima slika iz Venecije i Beča pored slike znamenite katedrale u Šibeniku. Konačno se pak nalazi pod natpisom *Homo volans* najstariji prikaz padobrana te najstarija i uopće prva poznata slika padobranca.* U mjerodavnoj stručnoj literaturi ovo se djelo osobito cijeni. Izašlo je i francusko izdanje: *Recueil des machines, par Fauste Verantio*, Paris 1617.

Kratko vrijeme pred smrt objavio je Vrančić u Veneciji svoje filozofsko djelo: *Logica nova suis instrumentis formata et recognita* (1616).

Fausto, koji je bio oženjen, postao je poslije smrti svoje žene, biskupom od Csanada u Mađarskoj (1600). No, poslije godinu dana odrekao se ove službe. Nekada u Rimu visoko cijenjen i ugledan, čovjek povjerenja i miljenik cara, Rudolfa II., bio je zbog svoje nprastite čudi izvrnut mnogim neprilikama. Slijedeći svoju čežnju, htio je konačno preko Rima, k rodnoj obali, da tamo na otoku Prviću kraj Šibenika proživi ostatak svojih dana u mirnom razmatranju, zabavljen samo svojim studijama i istraživanjima. Tada ga g. 1617. zatekne smrt u Veneciji. Njegovo su mrtvo tijelo pokopali u domovini i prema njegovoj želji stavili mu u lijes rukopis njegove *Povijesti Dalmacije*.** Fausto bio je nećak nadbiskupa ostrogonskoga i primasa Ugarske, Antuna Vrančića, vrlo istaknutog crkvenog poglavara, politika, mecene i pisca, prijatelja Erazma Rotterdamskoga i Melanchtona. Pisao je i na hrvatskom jeziku, a od toga su se pojedine stvari i štampane. Bio je tijesno povezan i s mnogim svojim južnoslavenskim zemljacima, koji su zajedno s njim vršili znatan utjecaj na politički i kulturni život tadanje Ugarske.

* U aukcionom katalogu XIV tvrtke Gilhofer & Ranschburg u Luzernu zabilježen je primjerak ove rijetke knjige. Polučena cijena iznosila je 950 šv. fr. Tamo, a i inače navedena god. izdanja 1595. ispravljena je u Apponyevoj Bibliotheca Hungarica.

– Vidi: *Libri*, Histoire des Mathématiques en Italie, IV, 46.

** Engel, Geschichte Ungarns, II, 158.

Šimun Budinić iz Zadra sastavio je vrlo cijenjeni hrvatski pjesnički prijevod psalama Davidovih: *Pokorni i mnogi ini psalmi Davidovi* (u Rimu, pri Fr. Zanetti, 1582). Iste je godine preveo *Directorium Sacerdotum* Isusovca Joh. Polancusa, a g. 1583. dao je prijevod vrlo raširenog *Katekizma* Petra Canisiusa. Ova je posljednja knjiga izašla istodobno i ćirilicom kod Domenica Basa u Rimu. Sve su te knjige vrlo rijetke.

Pjesnićko djelo Zadrana Jurja Barakovića rođenog g. 1548. *Uila Slovinka* (štampano u Veneciji 1613) manje je važno po literarnoj svojoj vrijednosti, a više po rodoljubnoj tendenciji i spomenu Marulića, Zoranića i Dinka Ranjine.

DUBROVAČKA REPUBLIKA I NJENA KNJIŽEVNOST

Krugu izabranih pjesnika i pisaca zapadne Dalmacije pridolaze oni iz nekadanje Dubrovaćke republike, »hrvatske Atene«, koji su usprkos svim odvajanjima u prošlosti zajednički radili oko napretka hrvatske književnosti u Dalmaciji te gajili i unapređivali književnu uzajamnost. Pjesnik Vidali iz Korčule naziva g. 1564. u jednoj pjesnićkoj poslanici Dubrovnik »krunom sviju hrvatskih gradova«.

Dubrovnik je zauzimao naroćito izuzetan i važan položaj, kako u starijoj književnosti, tako i u razvoju općeg kulturnog života, od preporodnoga doba u XV. stoljeću pa sve do kraja njegova zasebna položaja kao republike (1810).

Helenski utjecaj na postanak i učvršćenje snažnog duhovnog pokreta humanizma i renesanse ostavio je i ovdje svoje tragove. Živahan saobraćaj s medićejskom Firencem i ostalom Italijom, osobito s Rimom i Venecijom, urodio je bogatim plodovima. Grćki su ućenjaci boravili poslije pada Carigrada i na ovom mjestu kulturne djelatnosti. Glasoviti talijanski učitelji radili su na školama i sudjelovali u javnom životu ove male države. Domaći mislioci i pjesnici javljali su se kako unutar uskih zidina svoga grada, tako i s onu stranu Jadrana: u Rimu, Firenci i Veneciji. Latinskim i talijanskim prvotiscima dubrovaćkih autora pridružila su se njihova pjesnićka i prozna djela na narodnom hrvatskom jeziku.

Maleni dio onoga, što je od XV. stoljeća većinom samo u rukopisu saćuvano (u potresu g. 1667. velik dio je zauvijek propao) predan nam je preko talijanskih štamparija. O tome neka govori ovaj pregled.*

ANDRIJA ĆUBRANOVIĆ

Od Andrije Ćubranovića, kojemu se ne zna ni godina rođenja ni smrti, nego je poznato samo to, da je pjevao s početka XVI. stoljeća, i prema predaji, da je bio zlatar, potjeće jedno od najboljih i najpoznatijih djela iz ranih vremena. Njegova *Ieghiupka* (Ćiganka) nastala

* Vidi: *Rešetar*, Bibliografski prilozi II, Zagreb, Akademija, 1920.

je doduše po uzoru talijanskih *canti carnascialeschi*, ali je ipak potpuno sačuvala svoju originalnost, te je od klasične vrijednosti. To se djelo vrlo cijeno, recitiralo još za pjesnikova života, i mnogi su se za njim povodili. Najstarije izdanje štampano je dugo iza pjesnikove smrti u Veneciji kod Altobella Salicata g. 1599. Tamo je izašlo g. 1618. kod Barilettija i drugo izdanje.

MARIN DRŽIĆ

Poseban tip čovjeka u kulturnom životu Dubrovnika bio je Marin Držić (vjerojatno 1508–1567): svjetovni svećenik, vrlo nemirna i burna života, najznatniji hrvatski pisac pastirskih igara i komedija. Od njegovih sjajnih komedija, lakrdija, pokladnih, pastirskih i mitoloških igara izašla je štampom samo njegova *Tirena* u četiri izdanja (1551–1632). Ova, kao i njegova ostala, u rukopisu sačuvana, dramska djela, prikazivana su za vrijeme poklada pod vedrim nebom pred kneževim dvorom. Sa svojim često vrlo grubim šalama, obilnim i ujedljivim zadirkivanjem, a također i zbog točne karakterizacije domaćih običaja i poroka, bila je to vrlo omiljela zabava za slušače.

Značajno je, da najpoznatiji, uzimajući u obzir ono vrijeme, kada su nastale, vrlo povoljno i pohvalno prosuđuju visoku vrijednost ovih drama. Za jednu od Držićevih pastirskih igara, *Plakir*, Creizenach kaže: »Svakako je to jedno od najprivlačivijih djela fantastično-realistične vrste, koja je kasnije našla svoj nedokučivi uzor u Shakespeareovu »Snu ljetne noći«. (Creizenach, *Geschichte des neueren Dramas*, II, 486).

Ipak se pod krinkom bezazlena šaljivdžije i poduzetna čovjeka sakrivala ozbiljna jezgra oštrog promatrača zala i slabosti u državnom životu minijature aristokratske republike, okružene turskom vrhovnom vlašću i venecijanskom političkom ljubomorom. Godine 1566. vidimo Držića kao urotnika protiv vlastite države na dvoru Medicejaca u Firenci, gdje pokušava predobiti Cosima I. za svoj plan, da u Dubrovniku uvede demokratskiji ustav s polovinom pučana u državnom vijeću. Čini se, da to tamo nisu ozbiljno shvatili, usprkos njegovim opravdanim tužbama, koje su potekle iz plemenitih pobuda. Svoju domovinu nije više vidio, te se godinu dana kasnije zauvijek smirio u Veneciji.*

Prvo izdanje *Tirene* (1551) potpuno je nestalo. Kasnija, također vrlo rijetka, izdanja sačuvana su u malo primjeraka u domaćim knjižnicama.

DINKO RANJINA (DOMINICUS ARANEUS)

Dinko Ranjina, latinski Dominicus Araneus (1536–1607) bio je jedan od najboljih lirskih pjesnika svoga vremena. Pjevao je na hrvatskom i talijanskom jeziku. Po zvanju trgovac poput mnogih svojih sugrađana i plemićkih staleških drugova, boravio je dulje vremena u

* Dayre, Marin Držić conspirant à Florence. U »Revue des études slaves«, 1930.

Messini i Firenci. Ovdje je 1563. u štampariji sinova Lorenza Torrentino izašlo ugledno djelo velikog kvart-formata vlastitih i prevedenih pjesama pod naslovom *Piesni Raslike*, a posvećenih ljubavi i prijateljstvu. Ova je lijepa knjiga ukrašena vrlo zanimljivim naslovnim listom, slikom pjesnika te njegovim grbom (»Ingenio non viribus«). Jedno novije izdanje, čednije i u manjem formatu, štampano je g. 1632. kod Ginamija u Veneciji. Njegovi talijanski soneti izašli su u antologiji: *Rime scelte di diversi autori* (Venezia 1587).

Ranjina je u Firenci bio vrlo ugledan, a knez Cosimo de Medici, koji mu je bio sklon, podigao ga je na čast viteza reda sv. Stjepana i u Rimu ga osobito odlikovao. U domovini bio je sedam puta izabran za najvišu državnu čast – vladajućeg kneza republike.

* * *

Samo kratko spominjem, da je čitav niz ostalih knjiga dubrovačkih autora izašao prije g. 1600. Tako neobično rijetka Buresićeva knjižica: *Zlate riječi naukâ Katovijeh*, štampana g. 1562. u Veneciji, a sačuvana samo u jednom jedinom primjerku u Slavonskom institutu u Pragu. Zatim njegovo nabožno-poučno djelo: *Libarce od djevstva*, izašlo g. 1567. kod braće Guerra u Veneciji. Dvije knjige dominikanca Ark. Gučetića, posvećene *Pobožnosti krunice*, izašle su g. 1597. kod Bonfadinića u Rimu; one su osobito rijetke, a zapažanja su vrijedni vrlo čudnovati bakrotisci.

DOMINKO ZLATARIĆ

U kolu važnijih nacionalnih pjesnika Dubrovnika u XVI. stoljeću zaslužuje Dominko Zlatarić (1558–1610) osobitu pažnju. Jedan dio njegovih djela izašao je g. 1597. u prekrasnom izdanju Aldusa u Veneciji. Zajednički naslov sadržava hrvatski prijevod Sofoklove *Elektre*, zatim prijevod Tassove pastirske igre *Aminta*, a pored ostaloga konačno parafrazu Ovidove *Ljubavi i smrti Pirama i Tizbe*. Točan naslov knjizi je: *Elektra tragedija. Gliubmir Pripovies Pastirska. I Gliubav, I Smart Pirama i Tisbe. Is vechie tugieh iesika u Harvackij isloxene. K tomu su pristavgliene niekoľike Piesni u Smart od razlizich. Po Dominku Slatarichiu*.

Štamparsko-tehnička i grafička oprema ovoga djelca, štampanog na dobrom i jakom papiru, bogata je i vrlo ukusna, zahvaljujući upotrebi znamenitih Aldovih antiknih i kurzivnih pismena. Iza tri raznolika naslovna lista slijedi dvadeset vinjeta renesansnog stila, koje odgo-varaju tekstu i koje su bogate figurama, zanimljive s kulturno-historijskog stanovišta. Uz njih su također birani inicijali, bordure i završni ukrasi. Posljednja je strana ukrašena portretom Alda Pia Manuzija starijega. U posveti Jurju Zrinskome, sinu sigetskog junaka, kasnijem hrvatskom banu, spominje Zlatarić svoje neumorno nastojanje, da klasična grčka, latinska i talijanska djela presadi u njihov materinji hrvatski jezik, a zatim izražava svoje uvjerenje, da će naslovljeno ime doista ugodno biti: »da prigleda spijevanja od vrijednijeh

Latina i Grka, koji vam u vaš hrvacki jezik govore«. Kod ove lijepe »aldine«, pravog užitka za svako bibliofilski osjetljivo srce, radilo se očito također o znaku osobite naklonosti prema autoru, kao i prema Dubrovniku i njegovoj domaćoj književnosti. Slijedeća, potpuno dokazana, epizoda iz ranijih vremena neka posvjedoči postanak ove naklonosti.

Ljeti godine 1558. poslao je Paolo Manuzio (1512–1574) svog mlađeg slabunjavog sina Girolama u Dubrovnik, da bi dječak tamo kod poznatog učitelja Paula Bosija, polazio školu, a osim toga i ojačao u blagoj, suptropskoj klimi. No on je poslije godinu dana umro i bio daleko od domovine položen u grob. Taj grob onkraj mora i mnogi znakovi iskrene sućuti sa strane njemu prijateljski sklonoga dubrovačkog nadbiskupa Lodovica Beccadellija (1501–1572) i velikog dijela pučanstva duboko se i trajno dojmiše tužnoga oca i postadoše vezom obostranog poštovanja i prijateljstva. Beccadelli, čovjek neobične humanističke naobrazbe, prijatelj Michelangela i mnogih drugih istaknutih suvremenika, odnosio se vrlo dobro prema narodu, kojemu je bio imenovan nadbiskupom. Uvijek je priznavao njegov slavenski značaj i nastojao naučiti njegov jezik. Naglašavao je snažan i uspravan stas stanovnika ovim riječima: »Questo è un paese da Schiavoni cioè da robusti, et non da par nostri deboli«. (Ovo je zemlja Slavena t. j. snažnih, a ne poput naših slabunjavih). Njegov sonet *Per la partita di Ragusa* prigodom povratka u Italiju poslije petogodišnjeg izbjivanja (1560) čini skladan završetak ovog ljudski plemenitog intermezza: »Lasciovi et duolmi, et con ardente core – Ragusa abbraccio, mia diletta sposa –, Specchio d'Iliria et suo pregio maggiore«.*

Aldo Manuzio mlađi spominje sam u poslanici iz god. 1582. humanisti Didaku Pyrrhusu** svog sedmogodišnjeg brata, koji je, zreo daleko iznad svojih godina, umro u Dubrovniku i naglašuje veliku hvalu »Rhacusanam nobilitatem benevolentia«. Ta je poslanica odštampana u Didakovu pjesničkom veličanju Dubrovnika i njegovih najotmjerenijih porodica: *De illustribus familiis quae hodie Rhacusae extant, ad amplissimum Senatum Rhacusanum* (Venetiis, Aldus, 1582).

Zlatarić je kao mladić polazio sveučilište u Padovi, postigao tamo velik ugled, koga je još kao »Artistarum ed Medicarum Rector« hrabrošću i mudrošću prigodom ozbiljnih studentskih nemira učvrstio i povećao. Venecijanski ga je dužd imenovao *Ecques auratusom*, a mramorna spomen-ploča u zgradi sveučilišta svjedoči o njegovu ugledu.

Zanimljivo je, da ima i starije izdanje njegova prijevoda Tassova *Aminta*, koje je godine 1580. izašlo u Veneciji kod braće »Domenico e Giambattista Guerra«, i to prije nego prvo u Cremoni štampano originalno izdanje, dakle prema rukopisu. Jedinome u Jugoslaviji pronađenom primjerku već se dugo vremena zameo trag.***

* Arthur Schneider, Lodovico Beccadelli, Zagreb, 1918. – Josip Torbarina, The Italian influence on the poets of the Ragusan Republic, London, 1931.

** Pjesnik i učenjak Didacus Pyrrhus iz Evore u Portugalu, sin židovskih roditelja, živio je od g. 1558. do svoje smrti kao učitelj u Dubrovniku, pošto je prije toga u Engleskoj, Belgiji, Nizozemskoj i mnogo godina u Italiji, gdje je bio učitelj i Torquata Tassa, boravio i časno djelovao.

*** *Rešetar*, Kleinere Beiträge. U Archiv für slavische Philologie, XXV, 211.

Zlatarićeva cjelokupna sačuvana djela izdala je nanovo zagrebačka Jugoslavenska akademija g. 1899. Samo u rukopisu sačuvanoj zbirci *Pjesni razlike* posvetio je André Vaillant u izdanjima pariškog Institut d'études slaves (1928–1931) svoja opširna proučavanja.

IVAN GUNDULIĆ

Vrhunac zlatnoga doba dubrovačke književnosti čini Ivan Gundulić, koji je rođen pri koncu XVI. stoljeća, a svojim životom zauzima veći dio prve polovine slijedećega (1558–1638). Spomenut ćemo ga ovdje kao tvorca najznamenitijeg pjesničkog djela starije naše književnosti, epa *Osmana*, oduševljenog utjelovljenja čežnje Južnih Slavena za nacionalnim oslobođenjem. Ovo istaknuto, vrlo opsežno pjesničko djelo, koje je duže od dva stoljeća išlo samo kao rukopis iz ruke u ruku, objelodanjeno je tek g. 1826. u tri sveska. Također i Gundulićeva izvrsna alegorijsko-mitološka pastirska igra *Dubravka*, sudeći po mjerodavnim ocjenama, najbolje djelo ove vrste uopće, koje se već g. 1628. prikazivalo s velikim uspjehom u Dubrovniku, ostalo je dugo vremena u rukopisu (štampana tek g. 1837). Od pjesnikovih ostalih djela, koja su još za njegova života štampana, treba naročito istaknuti: *Suze sina razmetnoga*, do danas najbolje religiozno hrvatsko pjesničko djelo (Venezia 1622. i često kasnije), zatim njegov prijevod psalama Davidovih: *Pjesni pokorne kraglia Davida* (Rim, Zanetti, 1621. i 1630.), *Pjesanca o veličanstvu božjem* (1622) i njegovu *Arijadnu* (Ancona, Salvioni, 1633). Posljednja, prijevod talijanske tragikomedije *Arianna* Ottavia Rinuccinija, prikazivala se u Dubrovniku uz *Dubravku* i nekoliko drugih Gundulićevih drama više puta s velikim uspjehom.

* * *

Mlađem Gundulićevu suvremeniku, koji se nalazio pod njegovim utjecajem, a da ga nije dostigao, Juniju Palmotiću (1606–1657) pripada također časno mjesto među dubrovačkim pjesnicima. Njegovo opsežno hrvatsko pjesničko djelo vjerski ep *Kristijada* (tiskana god. 1670. u Rimu) preradba je epa *Christias* talijanskoga pjesnika Vide. Kao plodni hrvatski dramatik napisao je Palmotić oveći broj djela ponajviše mitološkoga sadržaja. Ona su nastala po talijanskim i latinskim uzorima (on sam pjevao je također i latinski) i sva su tek u novije doba štampana u izdanjima Jugoslavenske akademije. Najvrednija njegova drama *Pavlimir* cijeni se u prvom redu zbog svog domaćeg povijesnog sadržaja.

Starije doba završava Ignjat Gjorgjić (1675–1737), čija tri sveska hrvatskih pjesama svjedoče o njegovoj neobičnoj darovitosti. To su *Uzdasi Mandaljene pokornice* i *Saltjer slovinski*, majstorska parafraza svih Davidovih psalama, i njegove ostale pjesme, sve izdano štampom u Veneciji g. 1728. i 1729.

Daleko bi prelazilo okvir ove studije, kad bismo pokušali prikazati cjelokupnu stariju dubrovačku književnost, koliko je do danas poznata

i čiji se plodovi prigodom silnog potresa g. 1667. nijesu izgubili. Na najrazličitijim područjima hrvatske, latinske i talijanske književnosti radilo se uvijek marljivo unutar uskih granica republike. Uz to su sinovi Dubrovnika obogaćivali i ozbiljnu znanost vrijednim priložima. Od tih treba ipak ma i usput spomenuti: Nikolu Vida Gučetića, koji je na talijanskom jeziku objavio nekoliko filozofskih djela, među njima osobito hvaljeno: *Lo stato delle Repubbliche secondo la mente di Aristotele* (Venezia, Aldo 1591), Nikolu Nalješkovića i njegov *Dialogo sulla sfera del mondo* (1579), zatim Marina Getaldića, koji je 1603. i 1607. izdao vrijedna astronomsko-matematička djela, a kod svoje smrti g. 1630. ostavio tiskano djelo: *De resolutione et compositione mathematica*, koje ga čini pretečom Cartesiusa, Benka Kotruljevića, koji je napisao u XV. stoljeću djelo: *Della mercatura e del mercante perfetto* štampano dugo poslije njegove smrti, osobito cijenjeno kao prva rasprava o dvostrukom knjigovodstvu. Mimoilazeći mnoge druge sjećamo se Josipa Rugjera Boškovića, rođenog u Dubrovniku g. 1711., velikog i slavnog matematičara, filozofa, fizičara i astronoma svjetskog glasa, člana isusovačkog reda, čuvenog utemeljitelja opservatorija na Breri u Milanu, pisca upravo golemog broja djela iz svih područja, kojima je vladao. Kao učenjak i latinski pjesnik isticao se Stjepan Gradić (1613–1683), vrlo cijenjeni i zaslužni kustos Vatikanske knjižnice. Anselmo Banduri (1671–1743) došao je na glas kao uvaženi arheolog. Na polju domaće povijesti sloвили su: učeni talijanski dominikanac Serafino Razzi sa svojom *Storia di Raugia* (Lucca 1595), Jakov Lukarević s djelom *Copioso ristretto degli annali di Ragusa* (Venezia 1605). Potkraj XVII. stoljeća djelovaoše kao vrlo čuveni liječnik u Italiji Juraj Baglivi, profesor rimskog sveučilišta i pisac brojnih medicinskih spisa, koji su prevedeni na više jezika. Ovom ograničenom broju imena dodajemo još Rajmunda Kunića i Bernarda Zamagnu, koji su uz Benedikta Staya (Stojkovića) u XVIII. stoljeću kao mnogo hvaljeni latinisti i prevodioci, te gojitelji staroklasične književnosti, izazvali, iako prolazno, to ipak vrlo časno oživljenje, oplodnju i unapređenje klasičnih nauka u pretprošlom i prošlom stoljeću. Njihova su se djela štampala u divot-izdanjima kod Bodonija u Parmi i drugih poznatih talijanskih štampara.

WÜRTTEMBERSKA ŠTAMPARIJA PRIMOŽA TRUBARA

Posebno poglavlje stare književnosti jugoslavenskih naroda čini štampanje slovenskih i hrvatskih, odnosno srpskih protestantskih knjiga u Njemačkoj u XVI. stoljeću. Pošto je nova evangelička nauka Martina Luthera prodrila i na Slavonski Jug, osobito u Hrvatsku, Istru i Kranjsku, preko Venecije i Madžarske, osnovana je oko g. 1550. u württemberskom sveučilišnom gradu Tübingenu i u Urachu štamparija ponajviše za slovenska djela, koja su prevedena s njemačkoga. Neumorni, nesebični i stvaralački nadareni kranjski reformator Primož Trubar, bivši katolički kanonik u Ljubljani, požrtvovno je radio, da svom »siromašnom,

prostom, dobroćudnom slovenskom narodu« izravna putove k višoj nacionalnoj kulturi, a poticao ga je znameniti koparski biskup i kasniji revni protestant Petar Pavao Vergerije.*

Oko g. 1550.–1551. objelodanio je Trubar prva i najstarija slovenska štampana djela, istodobno osnove slovenske nacionalne književnosti uopće. Najprije knjižicu, koja obuhvaća svega nepuna dva arka, a ima 26 stranica: *Abecedarium und der klein Catechismus. In der Windischen Sprach. Ane Buquice, is tih se ty mladi inu preprosti Sloveni mogo lahku vkratkim zhasu brati nauuzhiti. Gedruckt in Sybenburgen durch den Jernei Skuryaniz* (uistinu: Tübingen kod Ulricha Morchart-a). Istodobno je izašao: *Cathechismus in der Windischen Sprach, samt einer, kurtzen Auslegung in gesang weiss. Item die Litanai, und ein predig vom rechten Glauben, gestellt durch Philopatridum Iliricum. Anu Kratku Poduuzhene skaterim vsaki zhlouik more vnebu poyti.* (Slijedi kao gore lažno mjesto štampanja i štampar). Ova dva gotskim slovima štampana prvenca Trubarove djelatnosti morao je on, po svojim vlastitim riječima, »u tajnosti, uz opasnost i za vrijeme svoje odsutnosti dati štampati, tako da nije mogao izvršiti korekturu«. I mjesto štampanja bilo je zbog toga netočno navedeno. Jedine poznate primjerke posjeduje Nacionalna biblioteka u Beču. Lijep faksimile-tisak posljednjeg djelca u stilski prilagođenom uvezu izašao je u nakladi Akademске založbe u Ljubljani.

Do vremena predviđenog i zamašnog proširenja svoga pothvata (1561) na područja s onu stranu uske slovenske granice, izdao je Trubar zamjeran broj od 22 slovenske knjige. On sam referirao je o tome u svom njemački sastavljenom: *Register und summarischer Inhalt aller der Windischer Bücher, die von Primus Truber bis 1561 in Druck gegeben sind* (tri arka u kvart-formatu). »Tübingen, bey Ulrich Morcharts Wittib«, s glagoljskom azbukom u tri, pisma na poledini naslovne strane. Jedini primjerak nalazi se u Državnoj knjižnici u Ljubljani.

U desetljeću predanog nastojanja izašla su između ostalog: *Ta Eu-angeli Suetiga Mateusha* (Tübingen 1555. 90 listova u oktav-formatu) s inače upotrebljavanim Morchartovim štamparskim znakom, janjetom Euharistije s pobjedničkom zastavom na srušenom zmaju. Jedini primjerak posjeduje Nacionalna biblioteka u Beču, u kojoj se čuvaju također unika drugog izdanja *Abecedarija* i *Katekizma* latinskim slovima od g. 1555. Istodobno je izašao slovensko-talijanski molitvenik progonjenih evangeličkih kršćana: *Ena Molitou tih Kerszenikou, kir so sa volo te prauē Vere Viesusa Cristusa pregnani. Oratione de perseguitati e forusciti per lo Evangelio et per Giesu Cristo.* Malo pobožno djelce (16 stranica oktava) potpisali su Trubar i Vergerije; ono je sačuvano u tri primjerka (Nacionalna biblioteka u Beču, Marciana u Veneciji i u Wolfenbüttelu).

* Najnovija literatura: Murko, Die Bedeutung der Reformation und Gegenreformation für das geistige Leben der Südslaven, Heidelberg, 1927; nadalje radovi dra. Fr. Kidriča i antologija dra Mirka Rupela (1934), Prvi i drugi Trubarov zbornik, Ljubljana, 1951.–1952.

Kao Trubarovo glavno djelo štampan je g. 1557.: *Ta Perui Deil Tiga Noviga Testamenta – Der erst halber Teil des neuen Testaments* (Tubingue Anno M. D. LVII), sa zanimljivim njemačkim predgovorom »an die gottseligen Christen in Crein, Untersteier, Kärnten, Karst, Histereich und in der Windischen Mark«. Zatim je slijedio pojedinačno u četiri dijela od g. 1560. do 1577. drugi dio, također štampan u Tübingenu. Nekoliko godina kasnije, 1582., izašao je čitav *Novi Testament* u manjem formatu u dva sveska. O starijih izdanja kao i od ovoga posljednjega sačuvani su primjerci u Jugoslaviji, Austriji i Njemačkoj.

Sve do Trubarove smrti – a umro je g. 1586. u Derendingenu kod Tübingena – pošto je još tri dana prije smrti diktirao svome sinu posljednje poglavlje slovenske »Postile« – izašla su osim različitih novih izdanja i već spomenutih djela i: *Svetiga Pavla Ta Dva Listy – Des heiligen Apostels Pauli, zwu epistelen an die Corienthiern* (1561., nepotpuni unikum u Slavenskom seminaru u Beču); *Artikuli ili deli prave stare Krstianske vere ... Confessio oder Bekanntnuss des Glaubens ...* (1562); *Ene Duhovne Pejsni – Geistliche Lieder* (1563. izašlo nekoliko puta); *Cerkovna ordninga* (1564), koja se odmah u austrijskim nasljednim zemljama zaplijenila i bila uzrokom Trubarova konačnoga izgnanstva; *Ta Celi Psalter Davidov – Der gantz Psalter* (1566).

Trubarov mlađi sin Felicijan, koji je rođen u Kemptenu, dao je godine 1595. štampati u Tübingenu od svoga oca prevedeno djelo pod naslovom: *Hishna Postilla D. Martina Luthera*. Felicijan Trubar studirao je na tübingenskom sveučilištu, postigao stepen magistra filozofije, bio g. 1580. njemački propovjednik u Ljubljani, a kasnije župnik u Grünthalu u Württembergu.

Duhovno sjeme Primoža Trubara bilo je blagosloveno i plodno za vrijeme njegova života, a djelovalo je i poslije njegove smrti. Također i oni, koji su se po svom vjerskom nagnuću morali boriti protiv njegova djela, uživali su i uživaju još i danas u neprolaznoj, skupocjenoj baštini, koju im je ovaj dični predak ostavio. Iako su njegove njemu tako drage knjige, osim neznatnih ostataka, bile spaljene i uništene, neprolazna baština njihova sadržaja, živi vječnim životom kao narodno dobro njegova malena, ali marljiva i nadarena naroda.

SLOVENSKO IZDANJE BIBLIJE JURJA DALMATINA

Od rijetkih slovenskih knjiga onoga vremena treba još istaknuti djela učenog i vrlo zaslužnog ljubljanskog propovjednika Jurja Dalmatina, koji je na tübingenskom sveučilištu vrlo uspješno svršio svoje studije. Bio je osvjedočeni i revni pristalica reformacije i Trubara, koji ga je vrlo cijenio. Pošto je g. 1575. izdao u ljubljanskoj štampariji Johanna Mannela najstariju knjigu štampanu u Kranjskoj: *Jesus Sirah Ali Negove Buquice ... Jesus Syrach Windisch* (nalazi se u Beču i Ljubljani), objavio je tamo također g. 1576. iz Jo. Brentiusa prijevod: *Passion tu ie britku terplene ... Jesusa Cristusa* (Die ganze Passion ... in die

windische Sprache verdolmetscht), kao i g. 1578.: *Biblie, Tu Je...* *Svetiga Pisma Pervi Deil* (Die Fünff Bücher Mosis). Pored knjižice: *Salomonove pripuvisti*, Ljubljana 1580., spomenut ćemo još njegova nova izdanja Trubarova *Katekizma*, Ljubljana 1579., (unikum u Kopenhagenu) i Wittenberg 1584., kao i molitvenik: *Kršćanske lepe molitve* iz iste godine.

Za vrijeme ove svoje marljive djelatnosti pripravlja se Dalmatin neumorno za svoje glavno djelo, prijevod potpune biblije na slovenski jezik. Ta je trebala izaći već g. 1580. u Ljubljani, ali je na zapovijed nadvojvode Karla zabranjeno njeno štampanje i kao posljedica toga izgnan je stampar Mannel, koji je i onako bio omražen zbog svojih simpatija za protestantski pokret. Pokrajina Kranjska odaslala je onda Dalmatina, rektora škole Bohoriča i nekoliko drugih delegata u Sasku s pismenom molbom za izbornog kneza, da bi on pomogao ovo bogougodno djelo. Čim su dobili dopuštenje štampanja i preporuku za wittenberško sveučilište došlo je, poslije različitih rasprava, do sporazuma s leipziškim knjižarom Samuelom Seelfischom i doskora do štampanja biblije u stampariji nasljednika Johannesa Kraffta u Wittenbergu.

Na Novu godinu 1584. izašlo je konačno živo željeno djelo: *Biblia, Tu je, Use Svetu Pismu, Stariga inu Noviga Testamenta, Slovenski, tolmazhena skusi Iuria Dalmatina. Bibel, das ist die gantze heilige Schrift Windisch. Gedruckt in der Churfürstlichen Sächsischen Stadt Wittenberg durch Hans Kraffts Erben. Anno M.D.LXXXIII.* u tri folio-sveska s ukupno 759 listova.

Ovo krasno i neobično ugledno izdanje izašlo je točno pedeset godina poslije prve potpune njemačke, vrlo znamenite Lutherove biblije, štampane kod Hans Luffta u Wittenbergu. Dvije stotine osamnaest lijepih drvoreza isti su kao u njemačkoj bibliji, koja je g. 1581. izašla kod Krafftovih nasljednika. Oni sežu, ukoliko su datirani, do g. 1550., a uzeti su iz različitih njemačkih biblija onoga vremena. Jedan dio potječe od ruke Hansa Brosamera, među njima i veliki drvorez na početku Geneze, koji predstavlja stvaranje Eve. Drvorezi triju primjeraka obojeni su rukom. Oko 500 primjeraka bilo je od nekoliko wittenberških knjigoveža uvezano u bijelu, crvenu i crnu kožu, te djelomično pozlaćeno. Dva primjerka Narodne knjižnice u Ljubljani imadu uveze s utisnutim slikama Maksimilijana II. i saskog izbornog kneza, a onaj iz Sveučilišne knjižnice u Grazu slike Luthera i Melanchthona.

U 13 bačava i u 3 škrinje (za vezane primjerke) uz najveće mjere opreznosti zbog opasnosti zapljene, otposlano je ovo dragocjeno, tako živo iščekivano, blago postepeno različitim putovima po vodi i po kopnu u Kranjsku, Štajersku i Goricu. Prije povratka kući predali su Dalmatin i Bohorič izbornom knezu u Augustusburgu šest u crvenu kožu uvezanih primjeraka i zahvalnicu u ime triju zemalja.*

Od Dalmatinove Biblije poznato je preko 60 primjeraka u tuzemnim i inozemnim knjižnicama. Poštovanja vrijedan posao izvrsnog i općenito

* Vidi Šmid, Über Entstehung und Herausgabe der Bibel Dalmatins, Ljubljana, 1904.

vrlo uvaženog prevodioca izazvao je udivljenje i najveće priznanje. Njegovo se djelo i poslije gotovo potpunog ugašenja protestantskog vjerskog pokreta i u drugom taboru dugo upotrebljavalo i cijenilo. Usprkos tomu postalo je vrlo rijetko i ne pojavljuje se gotovo nikada u antikvarijatima.

SLOVENSKA DJELA ŠTAMPANA U REGENSBURGU

Istaknuti treba među ostalima još i vrlo rijetku školsku knjižicu: *Otrozhia Biblia. Ein Handbüchlein Darinn ist unter anderem der Catechismus Uom Fünfferlei sprachen* (Regensburg, Burger, 1566). Sastavio ju je Sebastian Krelj (Krellius). Ona sadržava katekizam na slovenskom, hrvatskom, njemačkom, latinskom i talijanskom jeziku, pored molitava i drugoga, a bila je namijenjena školskoj omladini. Sačuvani su primjerci u Londonu, Rimu i Ulmu. Od Krelja potječe i slovenski prijevod prvoga dijela špangenberške postile: *Postilla Slovenska* (Ratisbonae: Joh. Burger, 1567). Jedini sačuvani primjerak posjeduje Nacionalna biblioteka u Beču. Obadva dijela izašla su također god. 1578. kod Mannela u Ljubljani (primjerci u Narodnoj knjižnici u Ljubljani i u Sveučilišnoj knjižnici u Grazu).

PRVA SLOVENSKA GRAMATIKA

Istodobno s Dalmatinovom slovenskom Biblijom (1584) štampana je također u Wittenbergu i prva gramatika slovenskog jezika u formatu osmine na 242 stranice pod naslovom: *Adami Bohorizh (Bohorič) Arc-ticae horulae succisivae de Latino-Carniolana literatura ad latinae linguae analogiam accomodata, unde Moshoviticae, Rutenicae, Polonicae, Boemicae et Lusaticae linguae cum Dalmatica et Croatica cognatio facile deprenhenditur*. Bohorič, jedan od Melanchthonovih učenika i vrijedni pobornik mlade slovenske književnosti, usavršio je u ovoj knjizi primitivne pravopisne osnove Trubara i Dalmatina.

Odmah zatim slijedio je prvi slovenski rječnik: *Megisero Hieronymo. Dictionarium quatuor linguarum, videlicet Germanicae, Latinae, Illuricae, quae vulgo Sclavonica appellatur, et Italiacae* (Graecii Styriae a Joa. Fabro 1592. Oktav. 23 arka). Drugo izdanje izašlo je g. 1603. u Frankfurtu na Majni. Autor, rodом iz Stuttgarta, dugogodišnji austrijski historiograf, vrlo je marljivo proučavao slavenske jezike.

Osobita rijetkost je talijansko-slovenski rječnik fra Gregoria Alasia da Sommaripa: *Vocabolario Italiano e Schiavo* (Udine 1607. 14 araka u malom oktavu). Jedan primjerak iz Kopitarova vlasništva nalazi se u Narodnoj knjižnici u Ljubljani.

U vezi s upravo prikazanom djelatnošću Primoža Trubara razvilo se, kao njezin nastavak, štampanje hrvatskih odnosno srpskih protestantskih spisa u Tübingen-Urachu i Regensburgu. Djela štampana tamo od g. 1560.–1568. glagoljskim, ćirilskim i latinskim slovima – njih 28 – bila su namijenjena u duhu Lutherove nauke, »blagostanju i podizanju kršćanskih vjernika i drugih ljudi u Hrvatskoj, Istri, Dalmaciji, Bosni, Srbiji, Bugarskoj i njima susjednih zemalja ... sve do Carigrada«.

Potaknut od Trubara, ovaj je pothvat pokrenuo i s velikim marom dalje razvijao barun Ivan Ungnad od Sonnecka, koji se za tu stvar oduševljavao i žrtvovao. Njemu su pomagala dva vješta prevodioca Stjepan Konzul i Antun Dalmatin. Osim toga pomagali su mu P. P. Vergerije kao i vladajući knez Kristof od Württemberga, koji je, pored redovite materijalne potpore, i svoj dvorac Amandenhof kod Uracha stavio Ungnadu na raspolaganje. Ovdje su podigli štampariju, no na svim hrvatskim ili srpskim izdanjima navedeno je kao mjesto štampanja, sveučilišni grad Tübingen, iako su se tamo slagali samo naslovni listovi i njemački predgovori, dok je konačno štampanje obavljeno u Urachu. Uz ostale protestantske knezove i državne gradove, koji su također pridonijeli svoj obol, još su mnogi pomagali taj rad. Od tih spominjem ovdje samo znamenitog hrvatskog emigranta iz Istre Matiju Vlačića-Frankovića, poznatijega pod njegovim latinskim imenom Matthias Flacius-Illyricus, strastvenog i nemirnog pristašu Luthera, tvorca velikog mnoštva vjerskih i borbenih spisa, među njima opsežnog *Catalogus testium veritatis* i *Ecclesiastica historia* (Centuriae Magdeburgensis) u 13 svezaka.

Najprije su g. 1560. štampani u Nürnbergu glagoljicom pokusni list *Crabatische Probedl*, gdje su potrebna prva slova po uzoru na stare štampane katoličke misne knjige i brevijare »dobri i vješti njemački majstori načinili i salili«, iza kako se jedan prijašnji pokušaj u Beču izjalovio. Onda je slijedio g. 1561. u Tübingenu glagoljski *Abecedarium* i Catechismus. Ista ova tri mala spisa štampana su g. 1561. u Urachu sa u međuvremenu pripravljenim ćirilskim pismenima na srpskom jeziku. Od ovih prvotisaka sačuvano je, izuzev pokusnoga lista, malo primjeraka, od kojih se jedan nalazi u Nacionalnoj biblioteci u Beču.

Kao preteču ovih čednih prvenaca napominjem proturimsku knjižicu *Rasgovaragne megiu Papistu i gednim Luteran*, koju pripisuju samom Vergeriju. Prema bilješci na naslovnom listu štampana je u Padovi g. 1555., no uistinu kod Morcharta u Tübingenu s antiqua-slovima. Jedini sačuvani primjerak posjeduje Biblioteca Marciana u Veneciji.

Slijedili su tada u Tübingen-Urachu g. 1562.–63. štampani *Prvi i drugi Del Novoga Testamenta* (Der erst und der ander halb theil des neuen Testaments) u obadva pisma, a tako isto i *Edni Kratki Razumni Nauci* (Die fürnämpsten Hauptartickel Christlicher Lehre) »crobatisch mit Crobatischen und crobatisch mit Cyrullischen Buchstaben« (hrvatski hrvatskim i hrvatski ćirilskim slovima). Iza toga su slijedili *Artikuli ili Deli Prave Stare Krstianske Vere* (Confessio oder Bekanntnuss des Glau-

bens) i također g. 1562. *Postila To Est, Istlmačenje nedelskih Evangeliov* (Kurtze auszlegung über die fürnembsten Fest Evangelia). U nastavku toga izašla je g. 1563. – samo glagoljicom – kulturno-historijski zanimljiva, s njemačkog prevedena knjižica *Edna Kratka Summa nikih Prodik od tuče i čarnic* (Ein Summa etlicher Predigten vom Hagel und Unholden), zatim g. 1563. i 1565. glagoljskim i latinskim slovima *Beneficium Christi*, prijevod talijanskog *Trattato utilissimo del beneficio di Giesu Christo* benediktinca Benedetta da Mantova, a pomutnjom pripisan Antoniju Palcariju.

Slijedeće godine, a ujedno posljednje godine djelatnosti ove štamparije, 1564., izašli su *Czrikveni Ordinalicz* (Württembergische Kirchenordnung ...), *Spovid I Spoznanie Prave Krstianszke Vere* (Augsburško vjerovanje), *Bramba Augusztanszke Szpovedi* (Apologija augsburškog vjerovanja); zatim luteranski katekizam i konačno *Usih prorokov stumačenje hrvatsko*. Ovo izdanje u četvrtinskom formatu hrvatskih *Proroka*, priprava za potpunu nedovršenu hrvatsku bibliju, bilo je posve iščezlo. Istaknuti slavista dr. V. Jagić otkrio je g. 1896. jedini dosad poznati primjerak u samostanskoj knjižnici Schlägl u gornjoj Austriji i opisao ga;* kasnije je dao štampati i novo izdanje *Veteris Testamenti Prophetarum Interpretatio Istro-Croatica Saeculi XVI*. (Vindobonae: Holzhausen, 1897).

Pod utiskom, »da je ovo vrlo korisno djelo hrvatskog, ćirilskog i srpskog jezika jedino usrećujuće riječi Božje dovršeno«, kako je to knez Kristof u rujnu g. 1564. izrekao, umro je barun Ungnad skoro zatim, prije svršetka iste godine, naglom smrću. Usprkos dobroj volji sinova da očevo djelo sačuvaju i dalje unaprijede, značio je ovaj događaj istodobno svršetak čitavog, pokojniku tako dragog, pothvata.

* * *

Nezavisno od dosada navedenih knjiga, koje su trebale služiti jedino protestantskoj propagandi kod južnih Slavena i na Balkanu, štampan je latinicom g. 1568. u Regensburgu u štampariji Johanna Burgera prijevod *Postille des Joannes Brentius* (Brenz). Bio je namijenjen hrvatskom stanovništvu Gradišta (Burgenland). Djelo, koje obuhvaća dva sveska, spremili su Stjepan Konzul i Antun Dalmatin po nalogu Hansa von Weispriach, po čijem pozivu se kasnije Konzul preselio u Gradište, gdje je g. 1568.–1579. djelovao kao protestantski propovjednik u Železnom i njegovoj okolici. Potpuni, lijepi primjerak, posvećen promicateljima nove nauke u Gradištu, Hanibalu von Zinzendorf i Maximilianu von Pallheim, čuva se kao unikat u Okružnoj knjižnici u Regensburgu, a samo drugi dio u Knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu.**

* * *

* Anzeiger der phil.-hist. Classe der Wiener Akademie, 1896, VI.

** Vidi Bučar, Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Zagreb, 1910.

Sva ovdje spomenuta slovenska i hrvatska ili srpska štampana djela iz doba reformacije jesu bez izuzetka velike rijetkosti, ne samo ona, koja su se sačuvala samo u jednom primjerku, nego i ona, od kojih postoji još nekoliko primjeraka u velikim knjižnicama Jugoslavije, Austrije – osobito u Beču –, Njemačke i daljega inozemstva. Ona su se sačuvala, zahvaljujući uglavnom činjenici, što su njemački knezovi i gradovi kao pokrovitelji bili darivani njima posvećenim primjercima. U svojim lijepim uvezima od kože i pergamena sa zlatorezom i utisnutim slikama Trubara, Konzula i Dalmatina, ona su svjedočanstva ljubavi onih čednih i poštenih ljudi i njihova oduševljenja za stvar, kojoj su se bili posvetili čitavim srcem.

Što je još postojalo osim ovih malobrojnih primjeraka, odnijela je oštra bura protivureformacije (katoličke reakcije). Za vrijeme od gotovo jednoga stoljeća trajala je križarska vojna, u kraljevsko austrijskim nasljednim zemljama buktale su bezbrojne lomače, koje su uništile mnoge desetke tisuća takvih knjiga i spisa. Njihovi stvaraoci i širitelji bili su primorani napustiti svoju domovinu i poći u izgnanstvo, da bi izbjegli progonima, koji su im prijetili.

Glagoljska i ćiriljska slova nekadanje Ungnadove tiskare – ne samo knjige nego i štamparska slova imadu svoju sudbinu – dospjela su kasnije kao dar cara Ferdinanda III. u Rim u tiskaru Propaganda fide. Tamo su ih u XVII. stoljeću i kasnije upotrebljavali kod štampanja novih izdanja katoličkih misnih knjiga i brevijara. Kod toga posla se naročito istakao bosanski franjevac, koji je djelovao u Istri, o. Franjo Glavinić i njegov subrat neumorni i revni o. Rafael Levaković. U izdanju ustanove Congregatio de propaganda fide izlazi g. 1621. prvo izdanje *Brevijara*, za kojim je g. 1631. slijedio *Misal* i kasnije u naredna dva stoljeća i razna druga bogoslužna djela i nova izdanja.

S neuspjelim pokušajima prodiranja protestantizma u hrvatske zemlje podsjećam na dva istaknuta hrvatska apostata rimokatoličke crkve. Andrija Jamometić, potomak jednog od najstarijih hrvatskih plemena (de Jamometorum), titularni nadbiskup dalmatinske Krajine (Andreas Archiepiscopus Craynensis) i poslanik njemačkoga cara Fridriha III. i pape Siksta IV., bijaše preduzeo, čini se i zbog toga, što se osjećao zapostavljenim, da sazove g. 1482. koncil u Baselu, koji bi imao izvršiti potrebne reforme u rimskoj crkvi i papinstvu. Iza potpunoga neuspjeha ovoga pokušaja bude na želju Rima utamničen i svrši g. 1484. na tragičan način svoj vrlo nemirni život. Tri tiskana letka, među kojima i njegov javni saziv koncila, od kojih se jedini primjerci nalaze u Državnom arhivu u Baselu, sjećaju nas na njega i njegovu smjelost. Nekih stopedeset godina kasnije pobudio je pažnju osobito nadareni, ali vrlo strastveni splitski nadbiskup Markantun de Dominis (rođ. g. 1566) svojim istupom iz katoličke crkve. Bio je prije profesor matematike, optike i filozofije na talijanskim visokim školama, te u neku ruku preteča Newtona i Cartesiusa. Njegova djela: *De radius visus et lucis in vitris perspectivis et iride* (Venetiis, 1611) i *Euripus seu de fluxu et refluxu maris sententia* (Romae, 1624) proslavila su ga u naučnom svijetu. A knjiga *De Republica Ecclesiastica libri X.* (London, 1617) izašla nakon

njegova bijega preko Njemačke u Englesku, kao i drugi spisi istoga smjera, pobudili su veliku pozornost i mnoge prigovore. Pošto se vratio u Rim i opozvao izrečena mišljenja, pala je ponovo na nj sumnja krivovjerstva, te bude zatvoren u Anđeoskoj tvrđavi, gdje i umre g. 1624. Njegovo tijelo bilo je javno spaljeno.

ŠTAMPARI RUDOLF HOFFHALTER I HANS MANDEL

Jedna od posljedica protestantskih nastojanja na Slavonskom Jugu bila je pojava dvojice štampara u užoj Hrvatskoj pri koncu XVI. stoljeća. Rudolf Hoffhalter došao je kao putujući štampar g. 1574. na poziv grofa Jurja Zrinskog ml. iz susjedne Ugarske u Nedelišće, mjestance blizu Varaždina. Ovdje je pored jednoga ili dva hrvatska kalvinistička djela župnika Bučića, koja su bila potpuno uništena, štampano i hrvatski prijevod s latinskog originala ugarskoga zakonika *Decretum tripartitum* Stjepana Verböczyja pod naslovom: *Decretum Koteroga Je Uerbewczy Istvan Diachki Popiszal*. Od ovoga jezično i tipografski vrlo zanimljivoga sveska u formatu malog folija (1574) sačuvana su četiri primjerka u knjižnicama u Zagrebu i Budimpešti.

Rudolf Hoffhalter bijaše sin znamenitog bečkog izdavača, knjižara, lijevača slova i štampara Rafaela Skrzetuskog, porijeklom Poljaka, poznatijega pod imenom Hoffhalter, koje je u Beču uzeo. Bio je došao iz Nizozemske i Švicarske, a djelovao je uspješno g. 1555.–1562. u Beču, osobito kao štampar i izdavač sjajno opremljenih i slikama ukrašenih divot-izdanja. Zbog svog pristajanja uz protestantsku nauku morao je napustiti Beč pa je onda još nekoliko godina radio kao putujući štampar u različitim mjestima Ugarske i Sedmogradske. Njegov sin i nasljednik djelovao je do g. 1587. u istom svojstvu.

Hans Mandel, već spomenuti prvi kranjski štampar u Ljubljani (1575–1582), štampano je tamo pored većega broja slovenskih, njemačkih i latinskih djela također i svjetsku kroniku zagrebačkog kanonika Antuna Vramca: *Kronika vezda znovich zpravljena* (1578), prvo hrvatsko djelo te vrste. Zbog nekih sumnjivih mjesta u protukatoličkom duhu, među njima osobito grubo drastičnoga prikaza legende o t. zv. papisi Ivani, bila je ova knjiga katoličkog svećenika, koji nije ni inače bio vjerski besprijekoran, zabranjena. Poznata su samo dva primjerka, od kojih je jedan u Zagrebu, a drugi u Ljubljani.

Dvije godine poslije svoga izгона (1586–1587) radio je Mandel u Varaždinu. Ovdje je štampano dva latinska djela, među njima *Praefationes et epistolae* (1587) Erasma Rotterdamskog, i jednu hrvatsku knjigu, vrlo rijetku *Postillu*, već prije spomenutog kanonika Antuna Vramca, koja je izašla g. 1586.*

* Vidi: *Fancev*, Bemerkungen zur Geschichte des Schrifttums in Kroatien (Archiv für slavische Philologie, XXXIV), kao i ostala njegova istraživanja i priloge k starijoj hrvatskoj književnoj povijesti, osobito u uvodu k »Vatikanskom hrvatskom molitveniku« (Zagreb, Akademija, 1934).

Hrvatskoj književnosti od XV. do prve polovice XVII. stoljeća pridolaze, osim već spomenutih, još neka djela, koja zaslužuju, da ih napose spomenemo. Na prvom mjestu dolazi hrvatsko izdanje mađarskog heroično-romantičnog djela hrvatskog bana grofa Nikole Zrinskoga *Adrianszkoga mora Syrena*, izdano u Veneciji g. 1660. od njegova brata i nasljednika na banskoj stolici grofa Petra Zrinskoga (1621–1671). Sadržaj je knjige u prvom redu uz lirske pjesme veličanje legendarnoga junaka Nikole Zrinskoga, njihova pradjeda. Uvijek krepko naglašavana, a i ovdje nezatajena ljubav Petra Zrinskoga za hrvatsku domovinu, koju je i svojom smrću potvrdio, potaknula ga je na izdavanje ovoga prijevoda. Po njegovim vlastitim riječima bila mu je potreba srca, da djelo brata, koji je zbog ženidbe i svoje okoline bio bliži Mađarima, prenese u njihov hrvatski materinji jezik, i da ga u lijepoj opremi i s dodatkom vlastitih tumačenja objelodani. U tom smislu posvetio je knjigu: »Plemenito dobro rojenim, svake hvale i časti dostojnim, virnim i vridnim junakom, vse Hrvatske i primorske krajine hrabrenim vite-zovom«. Njemu i njegovom slavom ovjenčanom plemenu i cijelom hrvatskom narodu posvetio je Vladislav Menčetić iz Dubrovnika svoje puno oduševljenja i pohvale pjesničko djelo *Trubgla Slovinska* (Ancona 1665). Tamo kaže: »Od robstva bi davno u valih – Potonula Italija, – O harvatskieh da se žalih – More otmansko ne razbija«. Samo nekoliko godina kasnije stigne Petra Zrinskog tragična smrt u Bečkom Novom Mjestu.

U ono doba djelovao je i Pavao Ritter Vitezović, rođen g. 1652. u Senju. On bijaše unuk Nijemca Antuna Rittera od Urndorfa iz Alzaške, koji se istakao potkraj XVI. stoljeća u austrijskoj ratnoj službi u Dalmaciji. Pavlov otac bio je kastelan u Senju, a njegova majka Hrvatica iz senjske patricijske porodice. Godine 1653. dobiva porodica domaće plemstvo. Vitezović ima neprolaznih, do danas jedva u punoj mjeri ocijenjenih, zasluga za napredak hrvatskog duhovnog života. Idući daleko pred svojim vremenom znatno se istakao stvaranjem svjetovne hrvatske pučke književnosti, nadalje svojim književnim djelovanjem oko hrvatskoga jezika uopće, kao i na području domaće povijesti. Tijesno prijatelj s historičarom Kranjske Johannom Weikhardom Valvasorom, ostavio je i u njegovim djelima tragova svoje suradnje.

Broj njegovih djela na hrvatskom i latinskom jeziku veoma je znatan, a štampan je samo manji dio. Preuzećem štamparskog stroja i slova, koje je rodoljubni hrvatski plemić Petar Bošnjak (1666) poklonio zemlji, postao je on prvim zagrebačkim štamparom. Pošto je svoj pjesmotvor *Odilenje Sigetsko* dao tiskati u Linzu i Beču 1684.–85. izlaze dalja njegova djela u Zagrebu. Ovdje je štampano prvo izdanje njegova *Kalendarium hervatski* (1695), koji se poslije nastavlja kao *Zoroast hervatski*. Uz nekoliko prigodnih spisa izade g. 1696. popularno povijesno njegovo djelo *Kronika aliti spomen svega svieta vikov*. U toku godina slijedile su knjige namijenjene pouci i zabavi, kao hrvatska *Sibila* (1702) i njegov *Priručnik*, zbirka opće korisnih izreka i poslovice.

Vrlo važan njegov latinsko-hrvatski rječnik ostao je u rukopisu. Mnogostran bijaše Vitezovićev rad na području heraldičke i povijesno-političke književnosti na latinskom jeziku, prožet izrazitim rodoljubljem i dalekim pogledima. Godine 1696. izlazi kao letak njegov latinski proglas: *Svoj dvorskoj gospodi, župljanima i plemenitim stanovnicima, te vladarima, upraviteljima i sucima država, slobodnih varoši i gradova, te poveljenih trgovišta i t. d. Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, Bosne, Srbije, Raše i ostalih kraljevina slavnoga slovinskoga ili ilirskoga naroda*, u kojemu poziva, da mu se pošalju slike grbova i saopćenja o povijesti vlastitih porodica, povijesti zemlje i pojedinih mjesta, što će on upotrebiti kod zasnovanoga djela *De Aris et Focis Illyriorum*. Jedini plod ovoga poziva bijaše i ostade njegova g. 1701. izašla: *Stemmatographia, Sive Armorum Illyricorum Delineatio, Descriptio, et Restitutio Authore Ecquite Paulo Ritter*. U nizu ostalih njegovih latinskih djela nalaze se *Plorantis Croatiae saecula duo* (1703), u stihovima sastavljen sjetan opis turskih vojevanja u Hrvatskoj, a kao apologija velikohrvatske misli *Croatia rediviva regnante Leopoldo Magno caesare* (Zagreb, 1700). Potkraj njegova života izađe u Trnavi (1712) *Bosna captiva*, turobna promatranja o Bosni, koja je ostala pod turskim gospodstvom i nadom, da će konačno pobijeđena Turska predati Hrvatskoj ključeve nesretne one zemlje. Pavao Vitezović, kako se sâm nazivao u svojim hrvatskim knjigama, bijaše neobičan čovjek, pun smionih misli o porastu i slavi Hrvatske. Više nego sto godina iza njegove smrti još su one djelovale, oduševljavale i utjecale na stvaratelja novovjekog Ilirizma dra Ljudevita Gaja, dajući pravac njegovu djelovanju oko hrvatskog preporoda. Sam Pavao Ritter-Vitezović umre g. 1713. iza nemirnog i patničkog života, daleko od domovine, u progonstvu u Beču.

Vrijeme od smrti Rittera-Vitezovića do sredine XVIII. stoljeća bijaše na području pučke književnosti potpuno neplodno. Ali godina 1756. donese hrvatskom narodu prekrasan književni dar. U zbirci povijesnih pjesama od autora samoga sastavljenih po uzoru starih hrvatskih narodnih pjesama, uz uvrštene povijesne opise u nevezanom govoru dao je franjevac Andrija Kačić Miošić (1704–1760) iz Brista u Dalmaciji, prikaze iz povijesti Hrvata i balkanskih naroda. Knjiga *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* je djelo, koje na osobito privlačiv i najširim slojevima naroda pristupačan način, opisuje krvave i požrtvovne borbe u prošlosti za junačku obranu domovine i ugroženoga kršćanstva. Tako je nastalo pravo remek-djelo poteklo iz duše dobra i plemenita čovjeka, koje je unijelo mnogo radosti u utjehe željna srca. Uz prva dva izdanja (1756 i 1759), izašla još za pjesnikova života, slijedila su još mnogobrojna izdanja do najnovijeg vremena.

Malo zatim izađe djelo Matije Antuna Reljkovića (1732–1798), časnika jedne hrvatske graničarske pukovnije, koji je za vrijeme sedmogodišnjeg rata, u boju kod Breslave, dospio u prusko zarobljeništvo. Nakon svoga oslobođenja, za vrijeme boravka u Dresdenu, dao je tamo g. 1762. štampati svoje moralno-poučno pjesničko djelo: *Satyr illiti Divyi Csovik*. Naš Slavonac, kao pravo čedo prosvjetiteljskog stoljeća kudi iskreno i dobronamjerno zle navike i poroke svojih zemljaka onim

načinom, kako je to radio Johann Michael Moscherosch u djelu: *Wunderliche und wahrhafte Geschichte Philanders von Sittenwald* (1643), ali se Reljkovićevo djelo napadno podudara u naslovu i sadržaju sa *Satyrom* poljskog pjesnika Kochanovskoga. Kao dobar poznavalac naroda dao je on u svojoj knjizi zgodne, realistične slike iz narodnog života, u kojima kudi zaostalost, loše i primitivno gospodarstvo i njegove posljedice: pijanstvo, rasipnost, lijenost, lakoumnost, raspuštenost žena i veliko praznovjerje. Ispravnog i poštenog Reljkovića vodi u njegovoj vrijednoj knjizi, kao i u ostalom njegovu književnom radu, posvećenom dobrobiti naroda, misao čudorednog i gospodarskog preporoda slavonskog seljaka, u nadi, da će dobra i napredna školska obuka povodeći se i za njegovim pobudama, najviše pridonijeti ozdravljenju. Reljković je bio najistaknutiji član u kolu trudbenika oko t. zv. slavonske književnosti, drug toliko zaslužnog Požežanina Antuna Kanižlića (1700–1777), kao i ostalih književnih pregalaca iz onoga kruga.

Otprilike u isto vrijeme s Reljkovićem javlja se sa svojim prosvjetiteljskim idejama Srbin Dositej Obradović (1742–1811). On u Leipzigu g. 1783. štampa svoje najbolje i najpoznatije djelo, autobiografiju *Život i priključenija Dimitrija Obradovića, narečenoga u kaluđerstvu Dositeja*. U ovom tipičnom pedagoškom romanu XVIII. stoljeća, koji je pisan dobrim narodnim jezikom, prikazuje autor svoj interesantni život, izvodeći mnoge korisne pouke za srpsku omladinu.

ZAGREBAČKO KNJIŽNO BLAGO

Zagreb, tisućgodišnji, povijesno vrlo zanimljivi glavni grad Hrvatske, sa svojim od starine uglednim Kaptolom i svojom katedralom, bogatom dragocjenostima, među kojima ima vrijednih kodeksa s krasnim minijaturama, imao je štampariju, kako je već prije navedeno, tek u drugoj polovici XVII. stoljeća. Velike knjižnice Jugoslavenske akademije, Sveučilišta i Nadbiskupije posjeduju mnoge vrijedne knjige, rukopise i grafike većinom starog domaćeg porijekla. U sklopu Jugoslavenske akademije nalazi se među ostalima znamenita zbirka starih drvoreza, bakroreza i ručnih crteža iz posjeda nekadanjega historioografa Kranjske zemlje Johanna Weikharda Valvasora.

Prvi je *Breviarium Zagrabienae* izašao g. 1484. kod Erharda Ratdolt u Veneciji (gkw. 5517). Primjerci se čuvaju u Budimpešti i Rimu. Drugo je izdanje štampano kod Lucantonio Giunta u Veneciji (1505), a postoji samo primjerak u budimpeštanskom franjevačkom samostanu. Najljepši *Missale Almi ep(iscop)atus Zagrabien(sis) impressum Venetiis in aedibus Petri Liechtenstein Coloniensis Germani*, izašao je g. 1511. u folio-formatu, a štampan je troškom zagrebačkog građanina Johannisa Müera (*Weale, Bibliographia liturgica*, 219). Primjerci se čuvaju u Zagrebu i u nekoliko drugih knjižnica.

Neka bude ovdje spomenuta još jedna čudnovata i dosada neprotumačena bilješka iz Gessnerove *Bibliotheca instituta et collecta* od g. 1583. Ona se tiče navodno u Zagrebu vrlo rano štampane zemljopisne karte o putovanjima apostola sv. Pavla. Spomenuta bilješka uzeta iz

Theatrum orbis terrarum Abrahami Ortelii, glasi: »Hermagoras Craft ab Obernburgo, edidit tabulam geographicam peregrinationis Pauli apostoli quae impressa est Zagrabiae 1527 et 1535«. Još nije uspjelo ničijem – pa ni mome vlastitom – istraživanju riješiti ovu zagonetku.

JUGOSLAVENSKI AUTORI NA STRANIM JEZICIMA

Zbog najrazličitijih političkih i kulturnih utjecaja bilo je u prošlosti osim knjiga štampanih na narodnom jeziku, također i znatan broj djela jugoslavenskih autora na latinskom, talijanskom i drugim jezicima. Pojedina sam djela zabilježio kod autora, koji su pisali i na svom materinjem jeziku. Zbog prilično velikoga opsega moram odustati, da ovdje o tome potanje govorim. Bila bi to zahvalna tema za posebnu studiju, koja bi mnoga iznenađenja iznijela na svijetlo.

Želim se ipak osvrnuti samo na dva važna i zanimljiva djela. Ona su posvećena veličanju jugoslavenske i sveslavenske ideje i spadaju među velike rijetkosti književnosti jugoslavenskih naroda.

Godine 1532. izašlo je iz štamparije Nicolina de Sabio u Veneciji latinsko djelce dominikanca Vincentija Pribojevića (lat. Priboevus, tal. Pribevo) iz Hvara, pod naslovom *Oratio de origine successibusque Slavorum*. To je topao hvalospjev Slavenstvu i autorovoj užoj domovini. S historijskog stanovišta ono nije ni u kojem slučaju besprijeckorno, jer daje previše mjesta legendarnoj predaji – no ne više od većega dijela ostalih evropskih historijskih djela onoga vremena – a bilo je primljeno povoljno i s velikim odobravanjem. Njegov talijanski prijevod Belisarija Malaspallija iz Splita, pod naslovom *Della origine et successi degli Slavi* izašao je g. 1595. kod Alda u Veneciji.

Godine 1601. izašao je u Pesaru folio-svezak od preko 500 stranica Don Mavra Orbini, opata benediktinskog samostana na Mljetu. Djelo je pisano talijanski: *Il Regno de gli Slavi hoggi corrotamente detti Schiavoni. Historia... nella quale si vede l'Origine quasi di tutti i popoli, che furo delle Lingua Slava... E in particolare veggonsi i successi dei Re, che anticamente dominarono in Dalmatia, Croatia, Bosna, Servia, Russia, e Bulgaria*. Prema riječima samoga autora trebalo je to djelo posvjedočiti njegovu veliku ljubav i privrženost Slavenstvu, u čiju slavu i čast ga je sastavio i izdao. S osobitom zahvalnošću on spominje knezove od Urbina, svoje pokrovitelje, koji su mu otvorili svoju znatnu knjižnicu za njegova proučavanja. Ova usprkos svojim nedostacima vrlo cijenjena i danas dosta rijetka knjiga bila je stavljena na indeks zbog priznanja, koje je u njoj odano i protivnicima katoličke crkve. Ona je ukrašena slikama grbova i s dva bakroreza u veličini stranice (Slavo del Mar Germanico i Slavo dell Illirico). Jedan ruski prijevod arhiepiskopa od Novgoroda, Teofana Prokopovića, štampan je g. 1722. u Petrogradu.

Oba upravo spomenuta autora bijahu preteče onog panslavenskog hrvatskog svećenika i marljivog političkog pisca Jurja Križanića (1618–1683), koji je oko sredine XVII. stoljeća došao u Rusiju, prepatio mnoge godine sibirskog progonstva, da bi konačno svoj nemirni život

završio pod zidinama Beča u redovima poljske vojske Jana Sobieskoga. Prvih šest godina sibirskoga progonstva Križanić je pisao svoje glavno, životno djelo *Politiku ili razgovor ob vladateljstvu*, važno zbog naprednih ideja i shvaćanja, koje u njemu iznosi. Osobito treba istaknuti njegovo razmatranje o međusobnoj povezanosti slavenskih naroda i o ulozi Rusije u oslobađanju i ujedinjavanju Slavena. Sva su njegova djela ostala dugo u rukopisu, pa tako je i hrvatsko izdanje njegove *Politike* u izboru Matice hrvatske štampano tek u najnovije vrijeme povodom 300-godišnjice njegova prvog boravka u Rusiji (1947).

Na kraju spomenuti nam je napore posvećene u prošlosti izgradnji i usavršavanju hrvatskog jezika. Poslije rječnika Fausta Vrančića od godine 1595. izađe znatno veći hrvatsko-latinsko-talijanski rječnik isusovca Talijana Jakoba Mikalje (Loretto 1649), a za njim talijansko-hrvatski njegova zemljaka isusovca Ardelija Della Belle (Venecija 1728. i Dubrovnik 1785). Oba ova, za svoje doba izvršna jezična pomagala, sastavili su stranci, koji su se oduševljavali za hrvatski jezik i bili već u samoj zemlji udomaćeni. Prije toga izašao je tiskom za školsku upotrebu određeni latinsko-hrvatski rječnik isusovca Jurja Habelića (Graz 1670).

U XVIII. stoljeću štampan je u Zagrebu latinsko-hrvatski rječnik pavlina P. Ivana Belostenca: *Gazophylacium seu Latino-Illyricorum Onomatum aerarium* (Zagrabiae, typis Joa. Bapt. Weitz 1740), 1962 stranice u kvart-formatu. Udivljenja vrijedan, ogroman posao neumornoga sastavljača i valjan rad zagrebačkoga štamparstva. Dvije godine iza toga izlazi važni: *Lexicon Latinum Interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples. Ab Andrea Jambrešić / Societatis Jesu Sacerdote / Croata Zagoriensis* (Zagrabiae, A. W. Wesseli, 1742.) sa 1160 stranica. Iako se ova studija ograničuje na djela izašla do godine 1800., spominjem ipak još i dva rječnika, koja su štampana oko te godine. Znamenito je djelo *Rječnik* latinsko-talijansko-hrvatski u tri dijela (šest svezaka) franjevca Joakima Stullija, člana dubrovačke porodice, vrlo zaslužne za domaću književnost. To je izvrstan, pedesetgodišnji rad, koga je Šafařík nazvao vrlo valjanim i temeljitim jezičnim blagom. Prvi dio (Budim 1801) i drugi (Dubrovnik 1806) izađoše potporom austrijske vlade, a treći (Dubrovnik 1810) za vrijeme francuske vladavine u Dalmaciji. Posljednji je posvećen maršalu Marmontu, koji je njegovo štampanje podupirao. Vrijedno je spomenuti tumačenje u Stullijevu *Rječniku* (1810), koje odgovara istini, da je različiti naziv hrvatskoga jezika u starijoj književnosti, kao slovinski, ilirski i dalmatinski, uvijek značio hrvatski. Među mnogobrojnim značajnim drugim potvrdama, zanimljiv je popis hrvatskih knjiga venecijanskog knjižara na Rivi dei Schiavoni iz sredine XVIII. stoljeća: *Broy Knigh Hrvaschih ... u Butighi Bartula Occhi Kgnigara na Rivi od Harvatov. S Ricsoslovnikom* hrvatsko-talijansko-njemačkim (Beč 1803) potomka hrvatske istarske obitelji, Josipa Voltiggija (Volčića), također hvaljenog u stručnoj književnosti, svršava na tom području staro vrijeme. Odonda su izašla, i još izlaze, važna i opsežna djela, među kojima i veliki *Rječnik Jugoslavenske akademije*, koja vode računa o napretku jezikoslovlja i stvaraju građu za sadanji i budući rad na tom području.

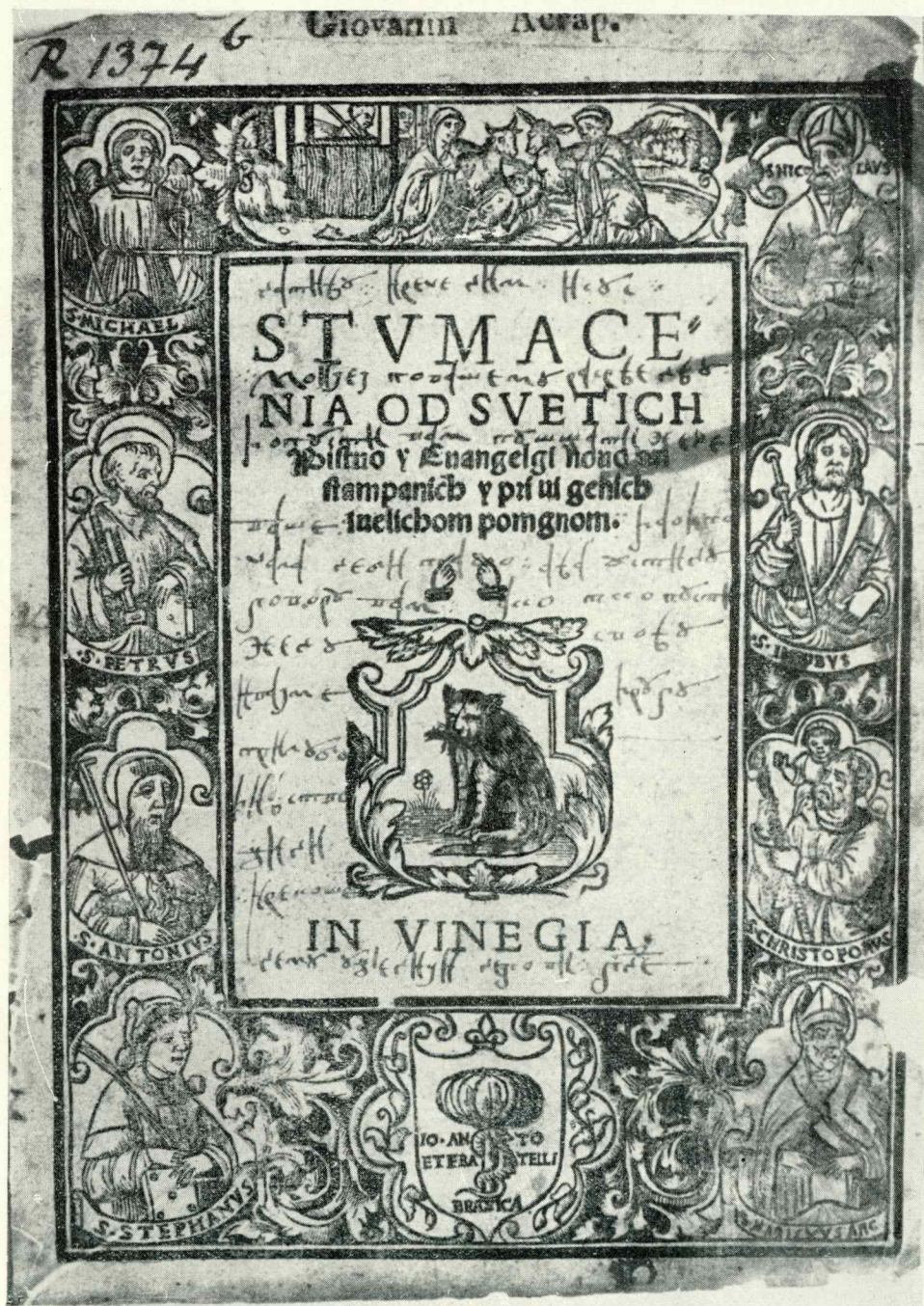
POPIS REPRODUKCIJA

Naslovni list glagoljskog Misala, 1483.	Tab.	I.
Jedna stranica iz glagoljskog Misala. Senj, 1494.	"	II.
Naslovni list hrvatskih »Epistola i Evanđelja«. Venecija, 1543.	"	III.
Prva stranica (s drvorezom) hrvatskih »Epistola i Evanđelja«. Venecija, 1543.	"	IV.
Drvorez iz hrvatskih »Epistola i Evanđelja«. Venecija, 1543.	"	V.
Naslovni list glagoljskog Misala. Venecija, 1528.	"	VI.
Naslovna stranica glagoljskog »Introductoriuma«. Venecija, 1527.	"	VII.
Naslovni list sa slikom sv. Šimuna iz glagoljskog »Marijina oficija«. Rijeka, 1530.	"	VIII.
Naslovni list glagoljskog Misala, prikazuje sv. Jeronima. Rijeka, 1531.	"	IX.
Naslovni list ćirilskog »Oktoiha« s grbom knezova Crnojević. Cetinje, 1494.	"	IX.
Naslovni list ćirilskog Evanđelja (Četvoroblagovestije). Beograd, 1552.	"	X.
Jedna stranica iz ćirilskog Evanđelja. Beograd, 1552.	"	XI.
Zadnja stranica molitvenika štampanoga »bosančicom«. Venecija, 1512.	"	XII.
Naslovni list »Molitava sv. Brigite« štampanih »bosančicom«. Venecija, 1512.	"	XII.
Naslovni list prvog izdanja Marulićeve »Judite«. Venecija, 1521.	"	XIII.
Drugo izdanje Marulićeve »Judite«. Venecija, 1522.	"	XIV.
Treće izdanje Marulićeve »Judite«. Venecija, 1523.	"	XV.
Hanibal Lucić, »Skladanya«. Venecija, 1556.	"	XVI.
Hanibal Lucić, »Rubigna«. Venecija, 1585.	"	XVII.
Petar Hektorović, »Ribanye«. Venecija, 1568.	"	XVIII.
Brno Karnarutić, »Vazetye Sigetta grada«. Venecija, 1584.	"	XVIII.
Najstarija poznata slika padobranca »Homo volans« iz knjige Fausta Vrančića »Machinae novae«. Venecija, oko g. 1605.	"	XIX.
Fausto Vrančić, »Dictionarium«. Venecija, 1595.	"	XX.
Andrija Čubranović, »Ieghiupka«. Venecija, 1599.	"	XXI.
Dinko Ranjina, »Piesni Raslike«. Firenca, 1563.	"	XXII.
Slika Dinka Ranjine iz »Piesni Raslikih«. Firenca, 1563.	"	XXIII.
Dominko Zlatarić, »Elektra«. Venecija, 1597.	"	XXIV.
Dominko Zlatarić, »Gliubav Pirama i Tisbe«. Venecija, 1597.	"	XXV.
Ivan Gundulić, »Piesni pokorne kraglia Davida«. Rim, 1621.	"	XXVI.
Ignjat Gjorgjić, »Usdasi Mandaljene pokornize«. Venecija, 1728.	"	XXVII.
Ignjat Gjorgjić, »Saltjer slovinski«. Venecija, 1729.	"	XXVII.
Slika kranjskog reformatora Primoža Trubara (1508–1586). Iz »Hishne Postile«. Tübingen, 1595	"	XXVIII.
Naslovni list Trubarova slovenskog »Abecedariuma«. Tübingen, 1555.	"	XXIX.
Slika Antuna Dalmatina († 1579) iz hrvatskih glagoljskih »Artikula«. Tübingen, 1562.	"	XXX.
Naslovni list slovenskog »Jesus Sirah«. Ljubljana, 1575.	"	XXXI.
Naslovni list Dalmatinove Biblije. Wittenberg, 1584.	"	XXXII.
Naslovni list ćirilске »Postile«. Tübingen-Urach, 1563.	"	XXXIII.

Slika Stjepana Konzula Istranina (1521–1568).	Tab. XXXIV.
Slika Petra Pavla Vergerija ml. (1497–1565).	” XXXIV.
Slika Matije Vlačić-Frankovića (Flacius Illyricus 1520–1575). . . .	” XXXIV.
Naslovna stranica glagoljskog »Katekizma«. Tübingen-Urach, 1561.	” XXXV.
Naslovni list glagoljskog »Württembergškog crkvenog reda«. Tübingen-Urach, 1564.	” XXXVI.
Naslovni list glagoljskih »Artikula«. Tübingen-Urach, 1562. . . .	” XXXVII.
Naslovni list čirilskih »Artikula«. Tübingen-Urach, 1562. . . .	” XXXVIII.
Naslovni list hrvatskog prijevoda Verböczyeva »Decretuma«. Nedelišće, 1574.	” XXXIX.
Naslovni list Vramčeve »Kronike«. Ljubljana, 1578.	” XL.
Naslovni list Vramčeve »Postile«. Varaždin, 1586.	” XLI.
Petar Zrinski, »Adrianszkoga mora Syrena«. Venecija, 1660. . . .	” XLII.
Slika iza naslova »Syrene« Petra Zrinskoga. Venecija, 1660. . . .	” XLIII.
Vladislav Menčetić, »Trubglia Slovinska«. Ancona, 1665. . . .	” XLIV.
Pavao Ritter-Vitezović, »Kronika«. Zagreb, 1696.	” XLV.
Pavao Ritter-Vitezović, »Croatia rediviva«. Zagreb, 1700. . . .	” XLV.
Andrija Kačić-Miošić, »Razgovor ugodni naroda slovinskoga«. Venecija, 1756.	” XLVI.
Matija Antun Reljković, »Satyr illiti divyi csovik«. Dresden, 1762.	” XLVII.
Dositej Obradović, »Život i priključenija«. Leipzig, 1783. . . .	” XLVIII.
Prva stranica štampanog zagrebačkog latinskog »Brevijara«. Venecija, 1484.	” XLIX.
Mavro Orbini, »Il Regno degli Slavi«. Pesaro, 1601.	” L.
Jakob Mikalja, »Blago jezika slovinskoga«. Loretto, 1649. . . .	” LI.
Ardelio Della Bella, »Dizionario italiano, latino, illirico«. Venecija, 1728.	” LII.
Juraj Habdelić, »Dictionar ili rechi szlovenszke«. Graz, 1670. . . .	” LIII.
Ivan Belostenec, »Gazophylacium«. Zagreb, 1740.	” LIV.
Andrija Jambrešić, »Lexicon latinum«. Zagreb, 1742.	” LV.

R E P R O D U K C I J E

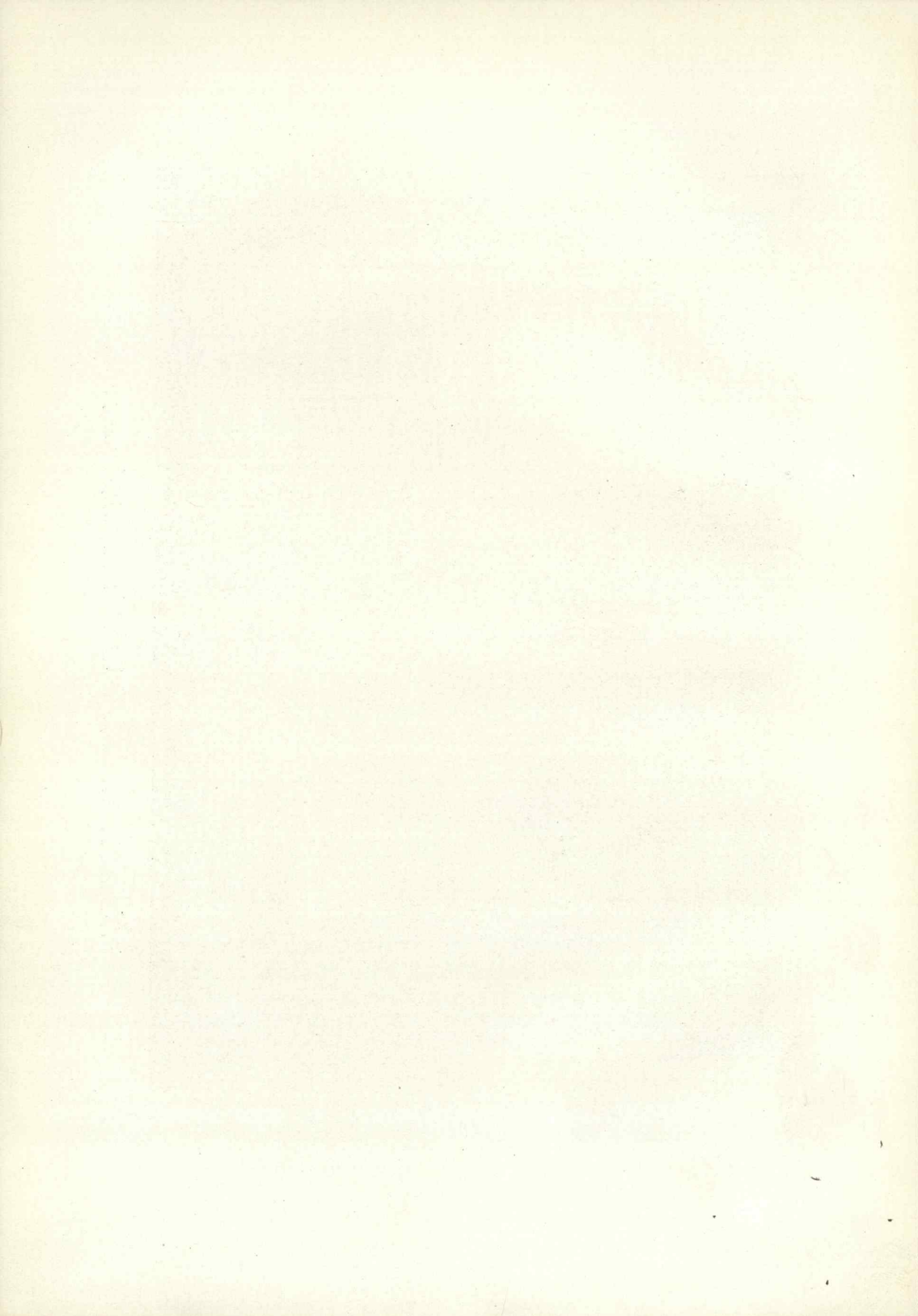
[illegible]

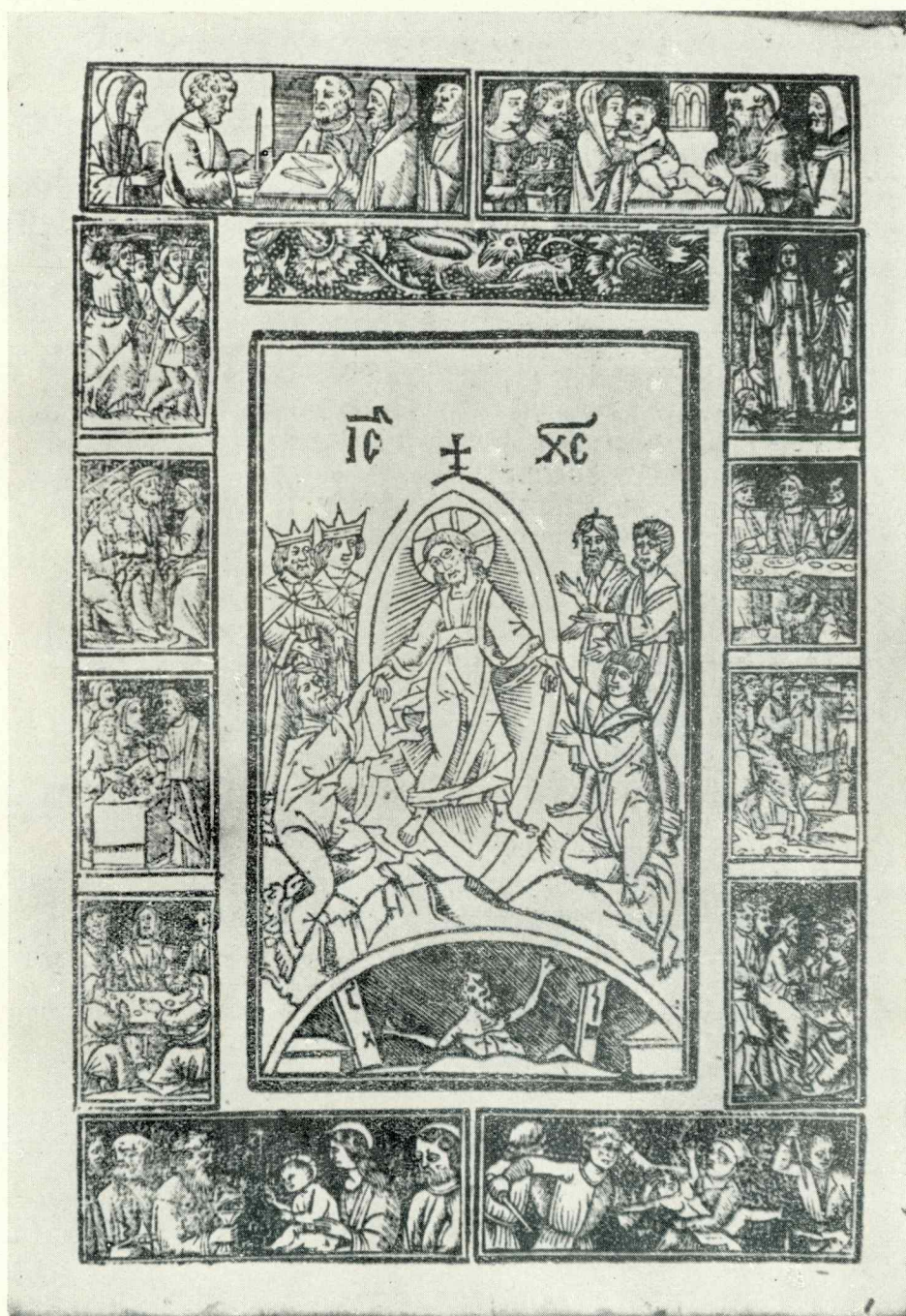

Naslovni list hrvatskih »Epistola i Evandelya«. Venecija, 1543.

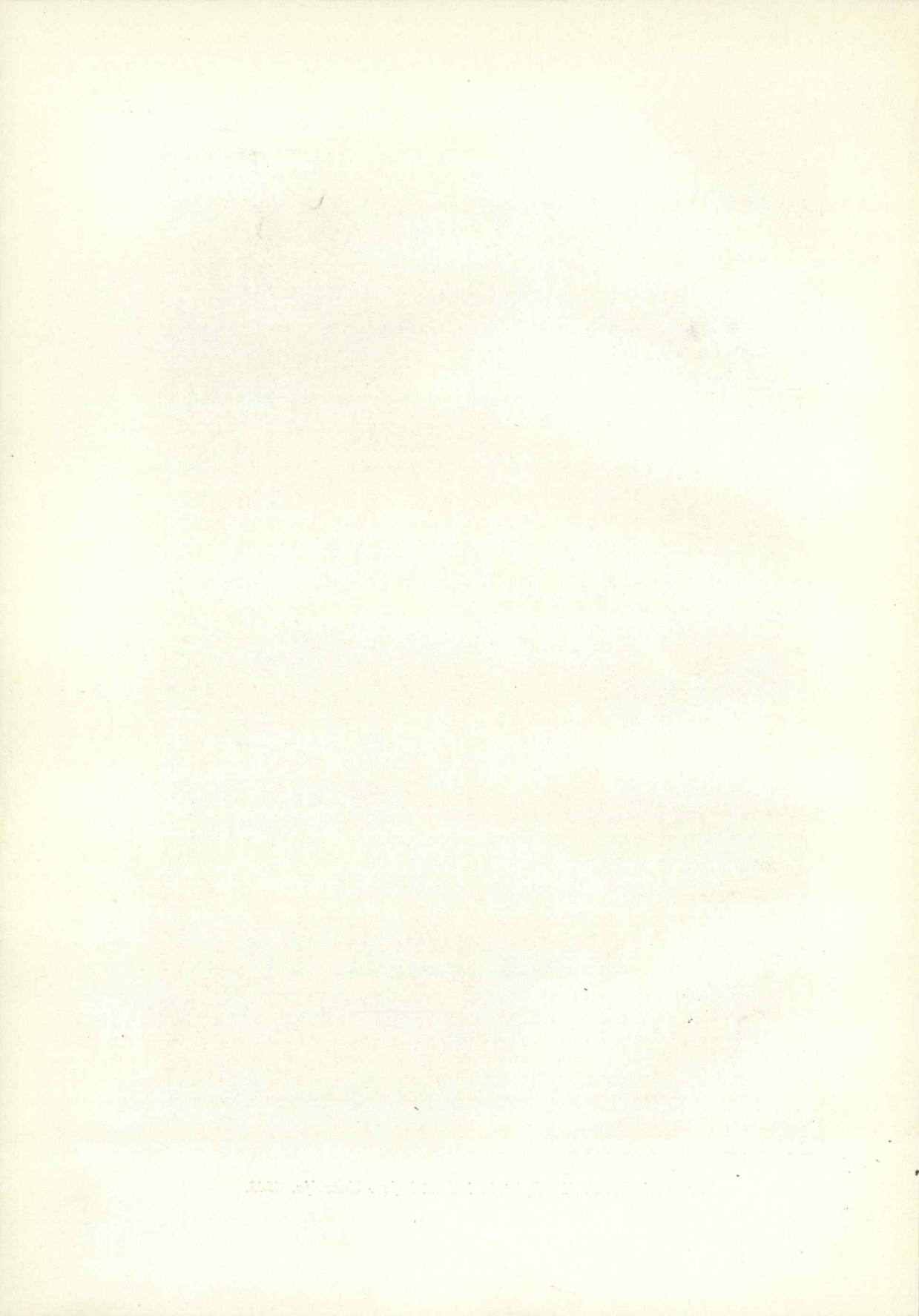

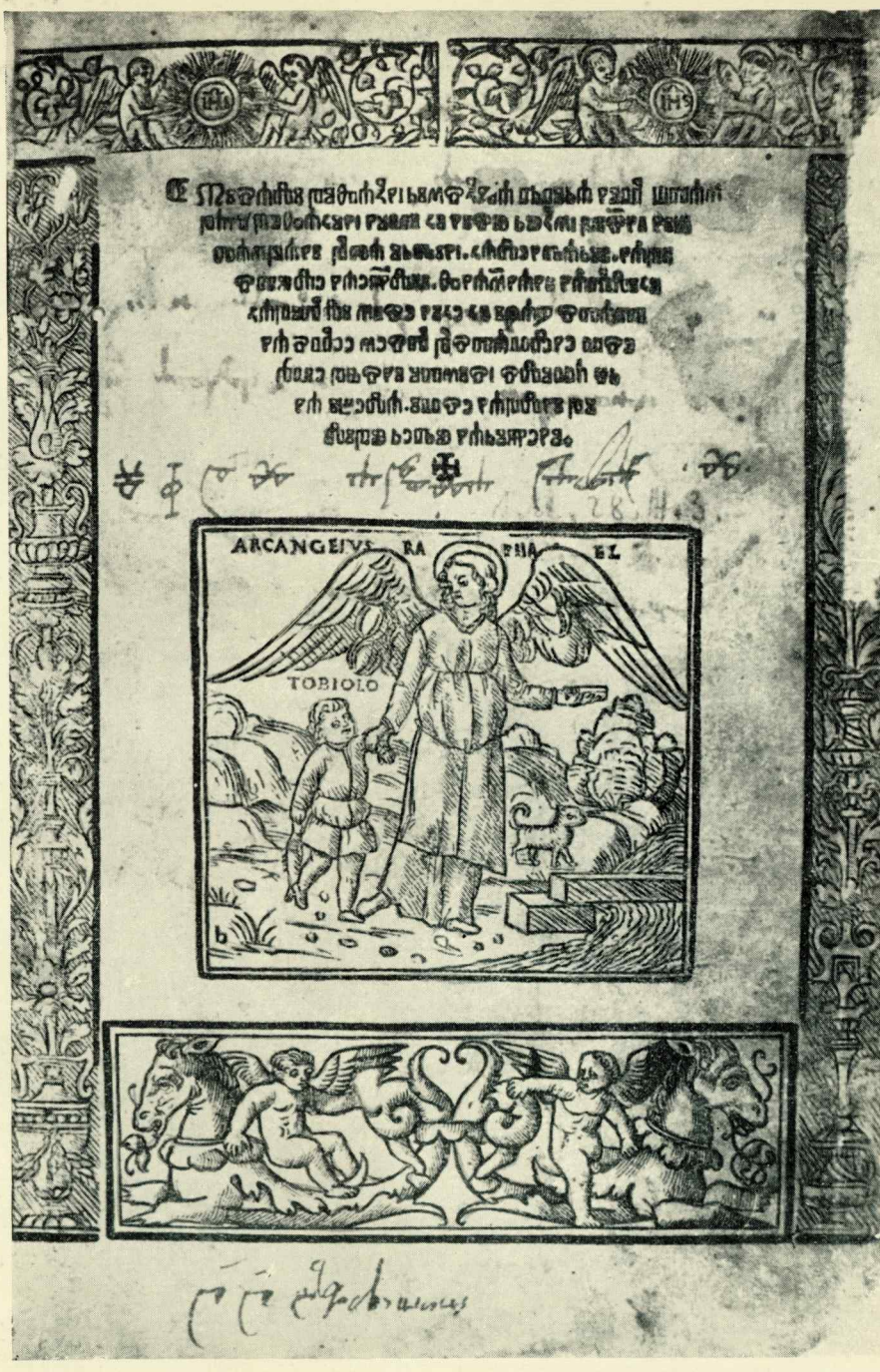
Prva stranica (s drvorezom) hrvatskih »Epistola i Evandelja«. Venecija, 1543.

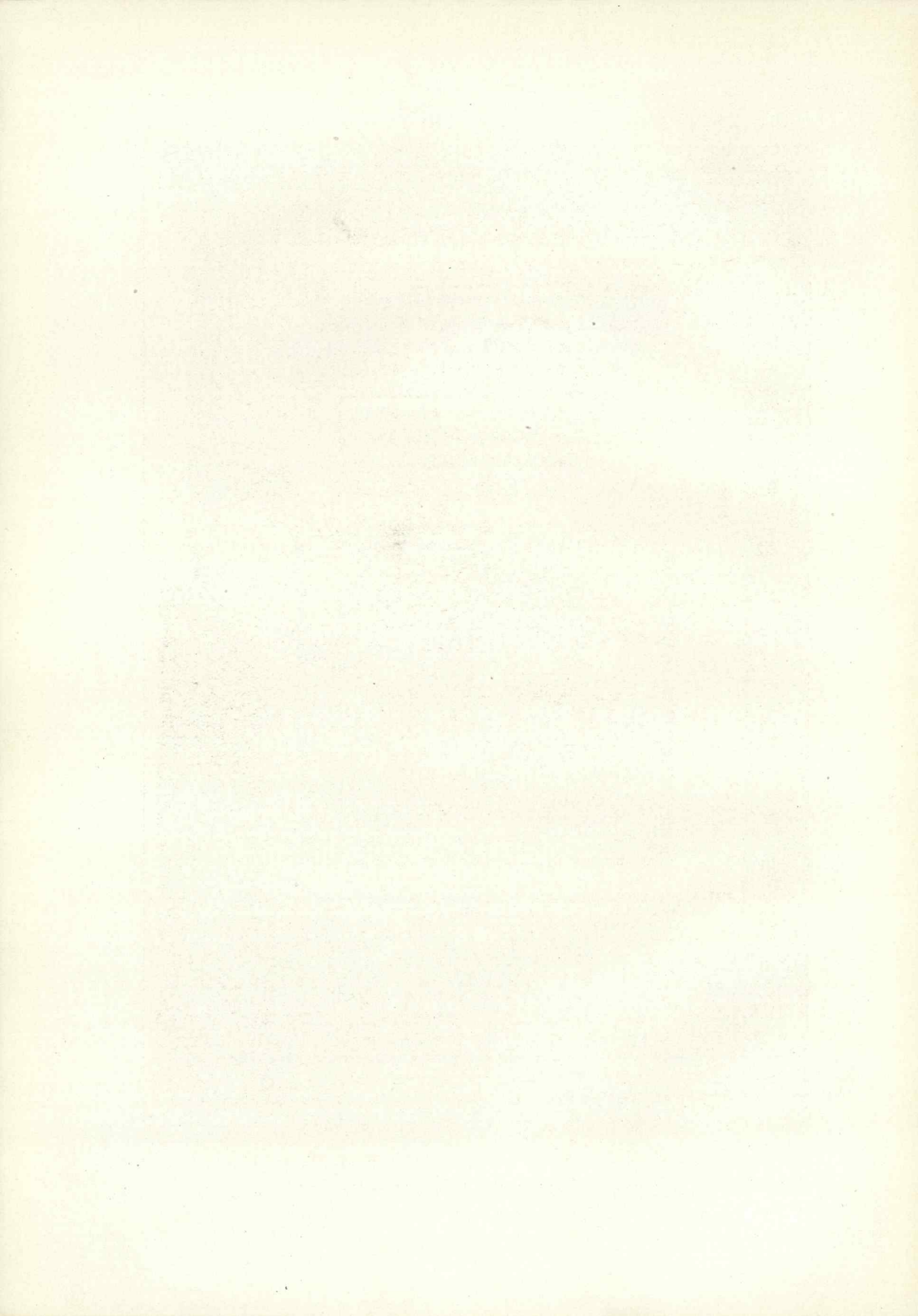

Drvorez iz hrvatskih »Epistola i Evandelja«. Venecija, 1543.

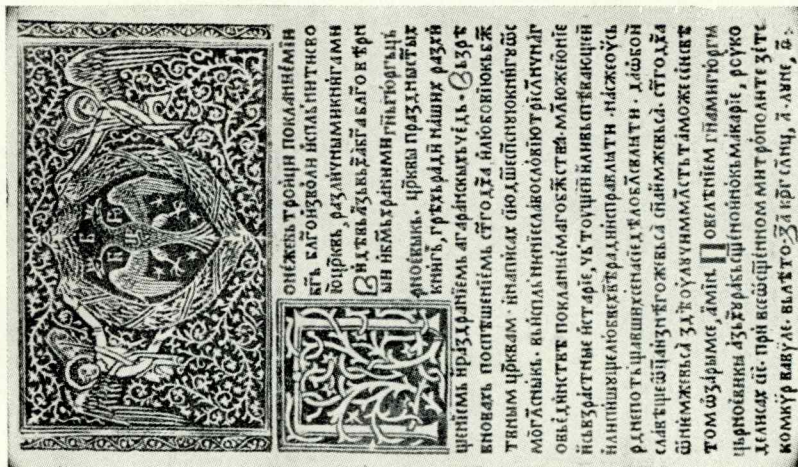

Naslovni list glagoljskog Misala. Venecija, 1528.

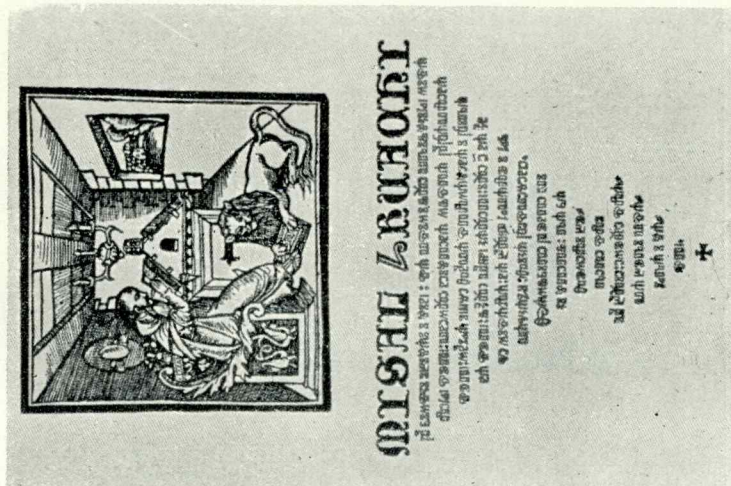

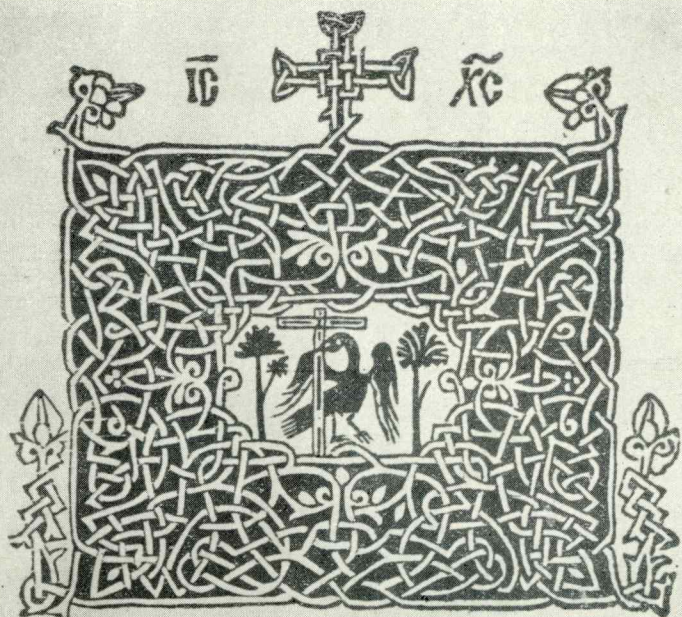
Naslovni list sa slikom sv. Šimuna iz glagoljskog
 »Marijina oficija«. Rijeka, 1530.

Drugi list ćirilskog »Oktoih« s grbom knezova Crnojević. Getinje, 1494.

*Naslovni list glagoljskog Misala,
prikazuje sv. Jeronima. Rijeka, 1531.*

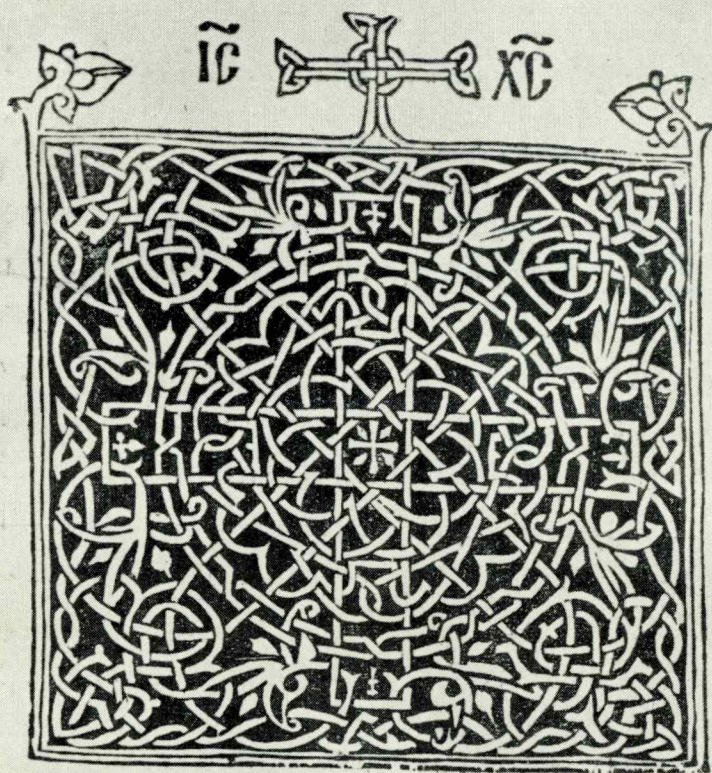

СЖЕЛЮКЪ СЪ СЪВѢСТІЮ

НА РОЖДСТВО ЧЕСТНАГО ПРѢТЧЕ НАМЪ РІМ.

ОНЕЖЕ У БОМНОУ СНАЧЕШЕ ЧИНІТИ
 ПОКТЕСТЬ СОНЗВѢСТВО ИНЫХЪ ВЪНѢСЬ
 ВЕЩЕХЪ. ЯКОЖЕ ПРѢДАШЕ НАМЪ ЯЖЕ И
 СПРѢВА САМОВІДЦИ И СЛОУГЫ БЫВШЕ И
 СЛОВЕСИИ УВОЛНСЕ ИМЪ ПОСЛАДОКАВШЕ
 КЫШЕ ВЪ СѢХЪ И СПЫТНО. ПОРЕДЪ ТЕБѢ ПІСАТИ ДРЪЖАВ
 ИИ ДЕОФІЛЕ. ДАРАЗЪ МѢШИ СОННХЪ ЖЕНА УЧНА СЕ
 И СЛОВЕСЕХЪ УТВРЖДЕНІЕ СЕИ ПР. ЗАЧЕТИ ПРѢТЧЕ.
 БЪ ВРЕМѢ ОМО. БЫСТЬ БЪДІИ ИРѢДЦА РІДЕН

ⲟⲉⲛ ⲡⲓⲛⲁⲕⲧⲁⲣⲓⲉⲛ ⲛⲟⲩ

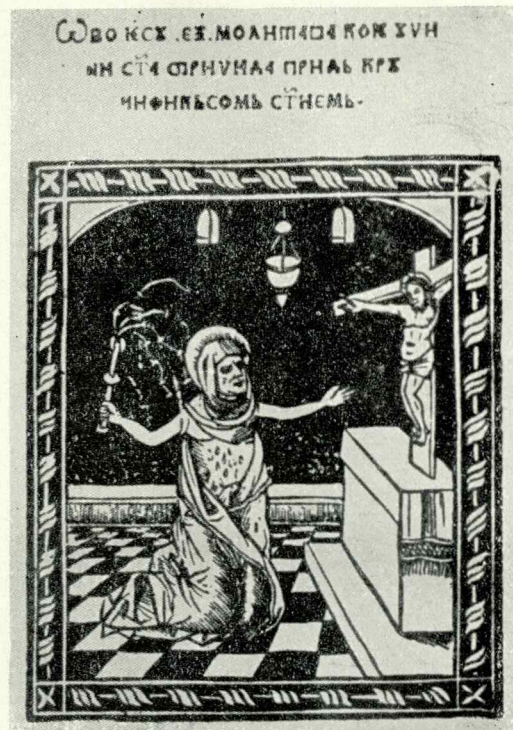
БЪЛГАРСКАГО , ПРѢДСЛОВІЕ . ЁЖЕ ѿМАТ
ДЕЯСТРЪ ЁѦНГЕЛІА ❖ ❖ ❖ ❖ ❖ ❖

21
ЖЕ ОУБЕ ПРѢДЪ ЗАКОНА СОНН ВѢСТА
ВНН МОУЖЕ. НЕПИСАННИ ННН
ТАМН ПРОСВѢЩАХСЯ ННННННННННН
ЩЕ СМЫСЛ. ДХА СІАННЕМЪ ПРОСВѢЩ

7 11 11 11

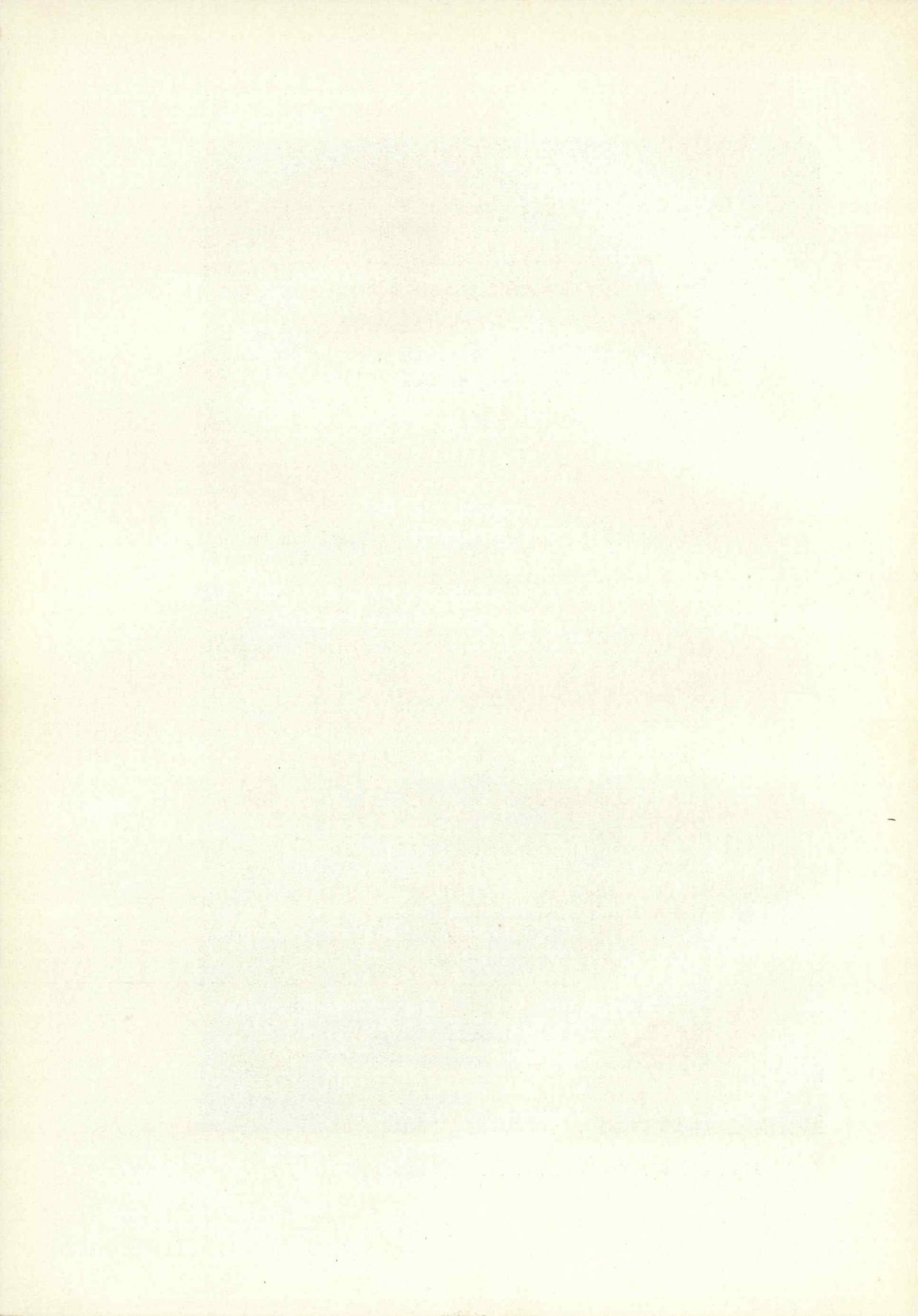
Zadnja stranica molitvenika štampanoga »bosančicom«.
 Venecija, 1512.

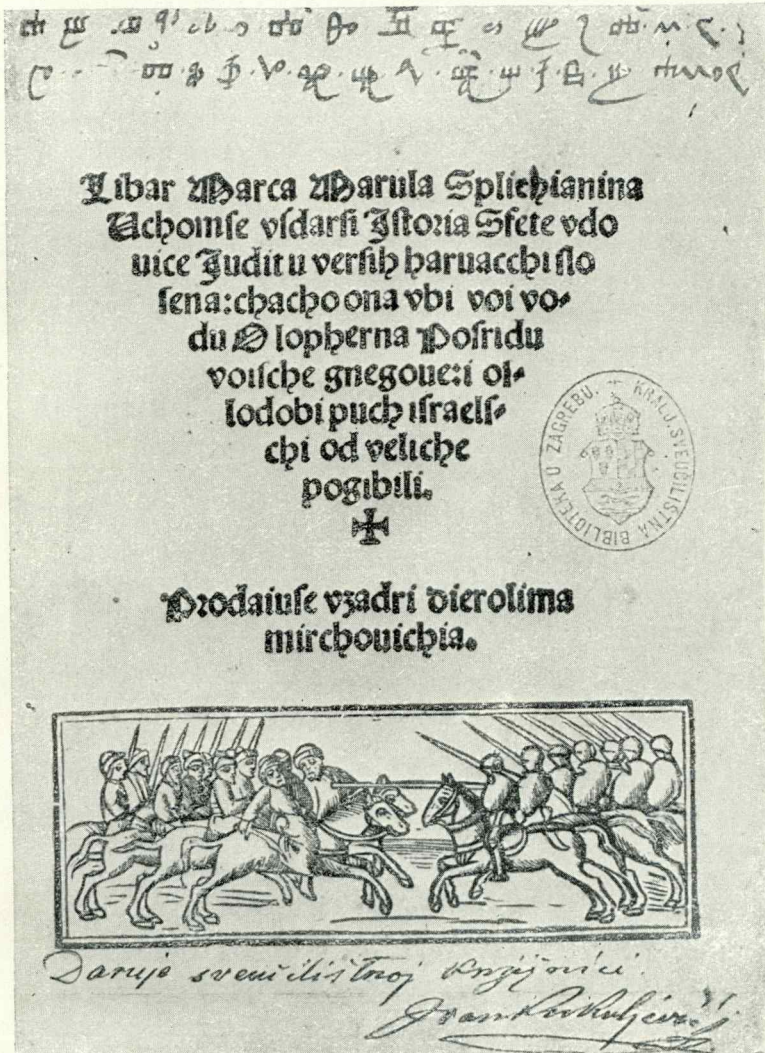

Naslovni list »Molitava sv. Brigitte« štampanih
 »bosančicom«. Venecija, 1512.

Naslovni list prvog izdanja Marulićeve »Judite«, Venecija, 1521.

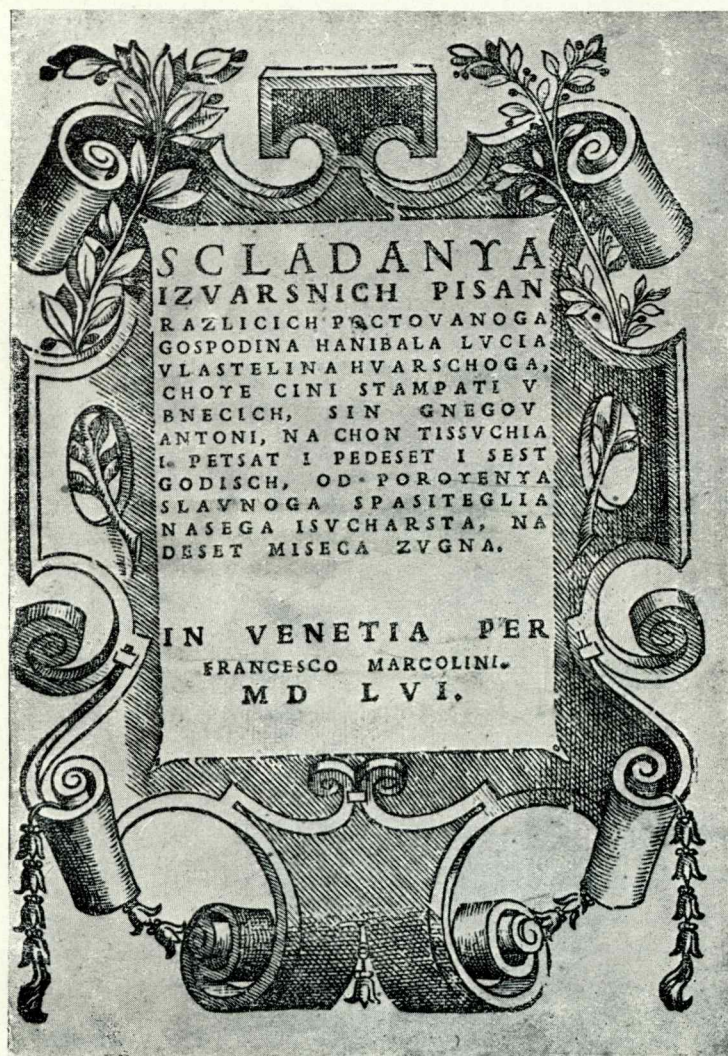

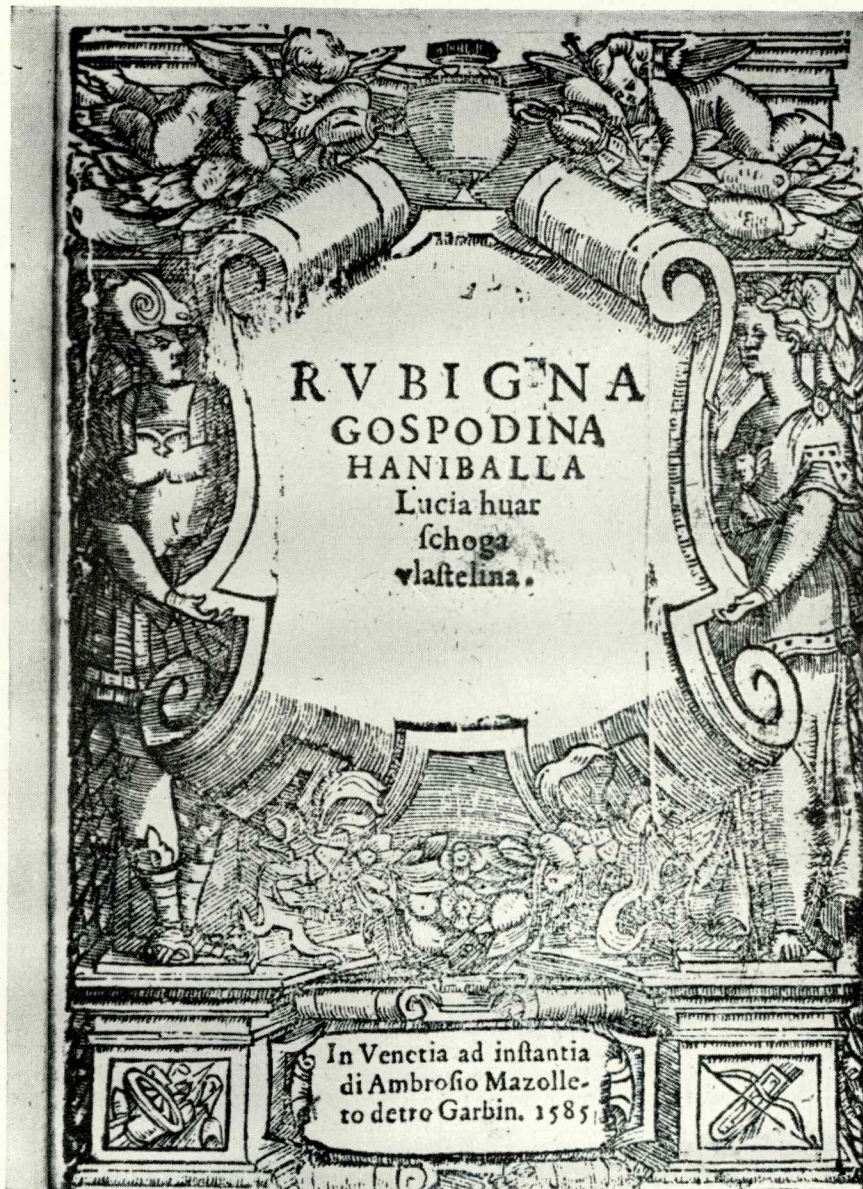
Libar Marca Marula Splichianina Vchomse
 usdarfi Istoria Sfete udouice Iudit u uerfih
 haruacchi slofena chacho ona ubi uoi
 uodu Olopherna Posridu uoif
 che gnegoue i oslodobi pu
 chi Israelschi od ueli
 che pogibili.

Jo alb. Widmstadt.

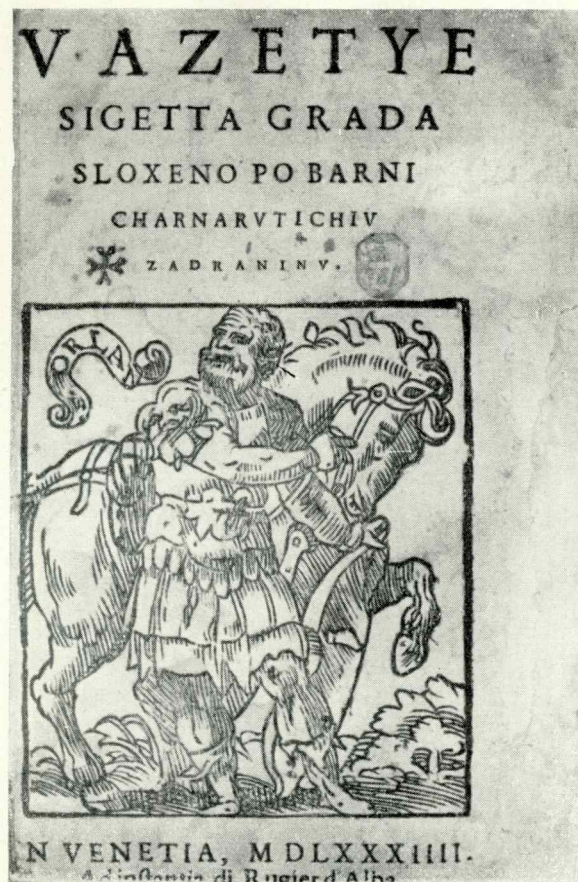
Hanibal Lucić, »Skladanya«. Venecija, 1556.

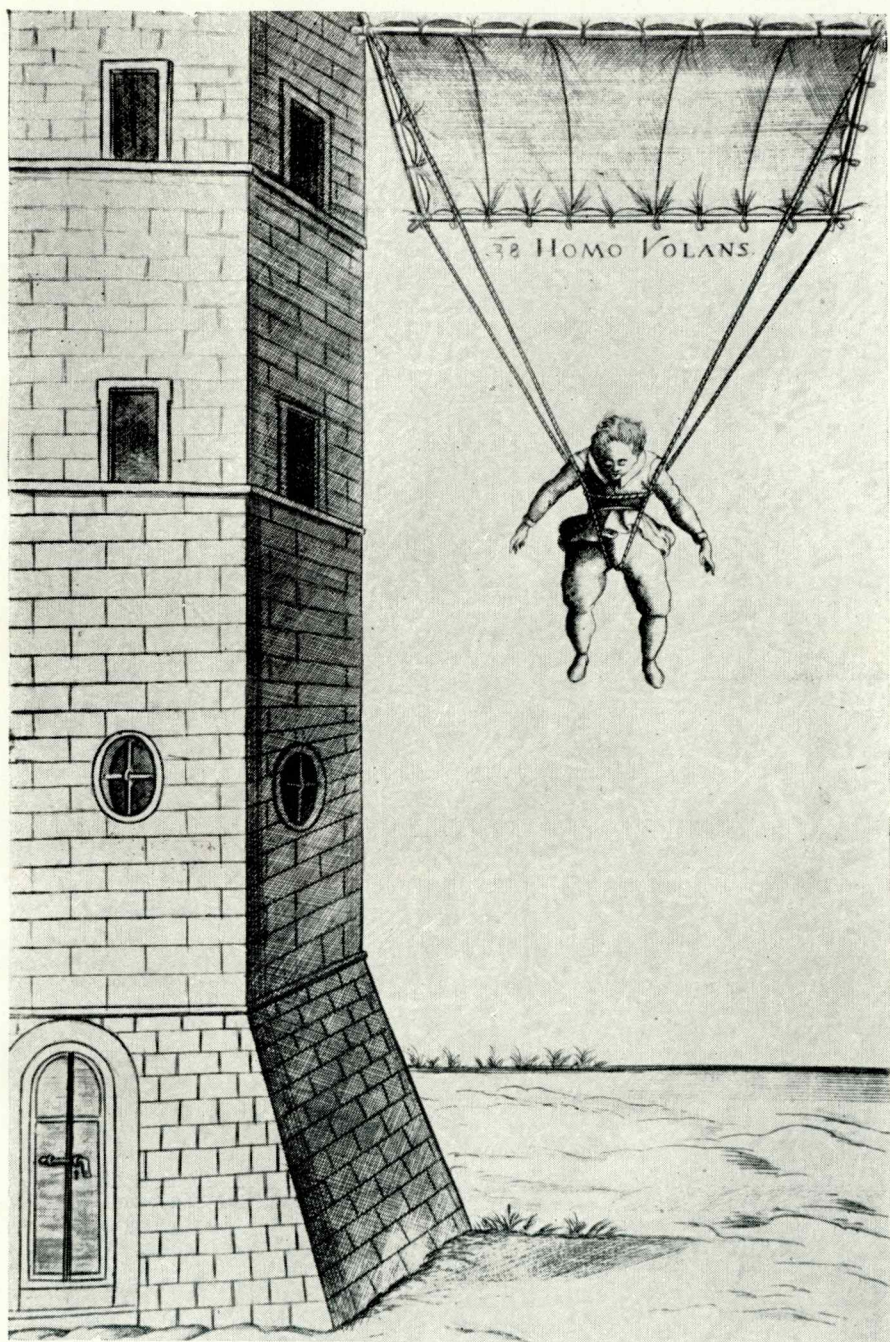
Hanibal Luciċ, »Rubigna«. Venecija, 1585.

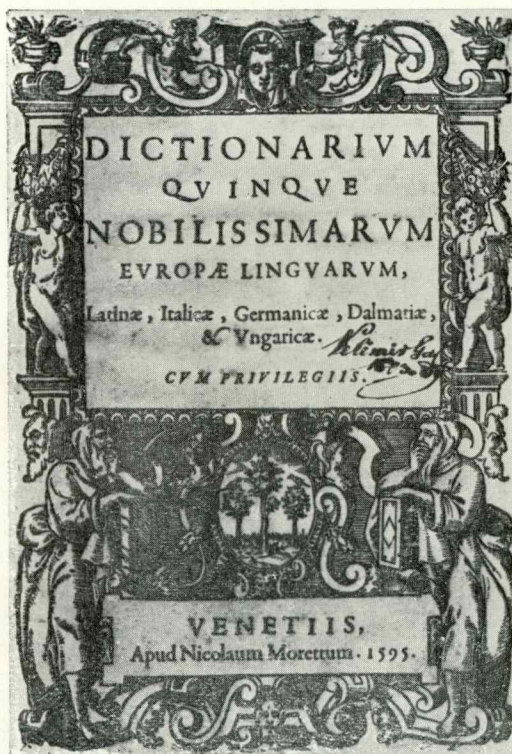
Petar Hektorović, »Ribanye«. Venecija, 1568.

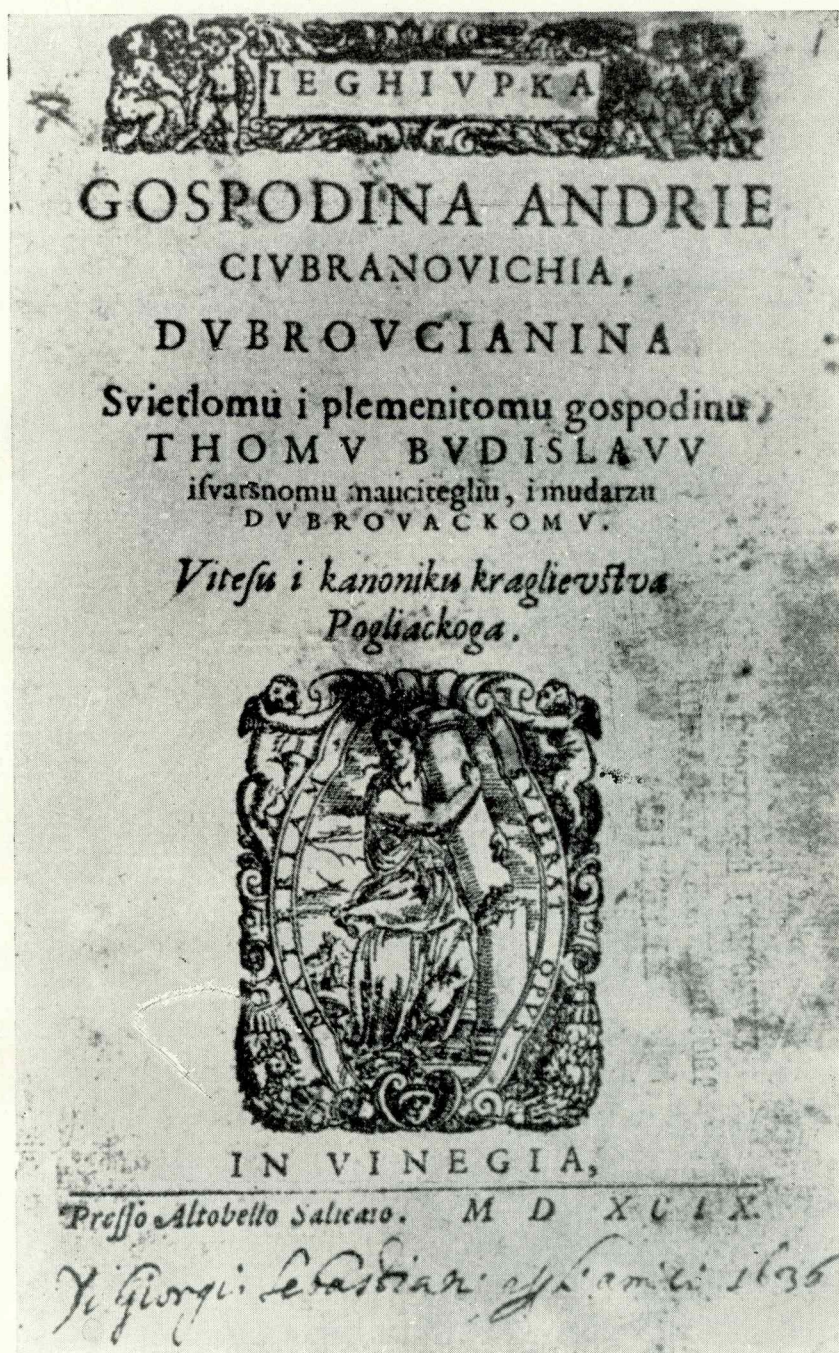
Brno Karnarutić, »Vazetye Sigetta grada«. Venecija, 1584.

Najstarija poznata slika padobranca »Homo volans« iz knjige Fausta Urancića
»Machinae novae«. Venecija, oko g. 1605.

Fausto Urančić, »Dictionarium«. Venecija, 1595.

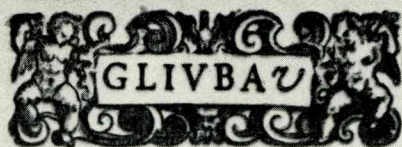
Dinko Ranjina, »Pjesni Raslike«. Firenca, 1563.

Slika Dinka Ranjine iz »Piesni Raslikih«. Firenca, 1563.

Dominko Zlatarić, »Elektra«. Venecija, 1597.

PIRAMA, I TISBE.

Saiedno s'niekoliziem pieśni ucigneniem ũ
Smart od raflizieh.

PO DOMINKV SLATARICHIV.

V BNEZIEH, POLAK ALDA.
CIO . IO . XCVII.

Ivan Gundulić, »Pjesni pokorne kraglia Davida«.
 Rim, 1621.

U S D A S I
MANDALJENE
POKORNIZE

U SPILLI OD MARSIGLJE

Salve Spjevani po *Maniero*

D. IGNAZIU GJORGI

OPATU MELITENSKOMU. *Klemenčič*

K'cemuse josc ra/like Pjesni duhovne, i djello.
i/pravne, slo/cene od Istoga, prilaga ju.

Additur in fine Liber Primus ejusdem Magdalides ab
eodem Autore Heroico carmine Latine redditus.

IN VENEZIA, MDCCXXVIII

APPRESSO CRISTOFORO ZANE.
CON LICENZA DE' SUPERIORI, E PRIVILEGIO.

Ignjat Gjorgjić, »Udasi Mandaljene pokornize«. Venecija, 1728.

V U L G A T Æ
PSALMORUM EDITIONIS

In locis obscurioribus aliarum Versionum, ac
Interpretationum claritate interpolata,

ILLYRICA METAPHRASIS

S I V E

SALTJER SLOVINKI

Spjevan

PO D. IGNAZIU GJORGI

OPATU MELITENSKOMU.

Pfallite sapienter. Psalm. XLVI.

VENETIIS, *Klemenčič*

MDCCXXIX.

APUD CHRISTOFORUM ZANE,

Sub Signo S. Ignatii.

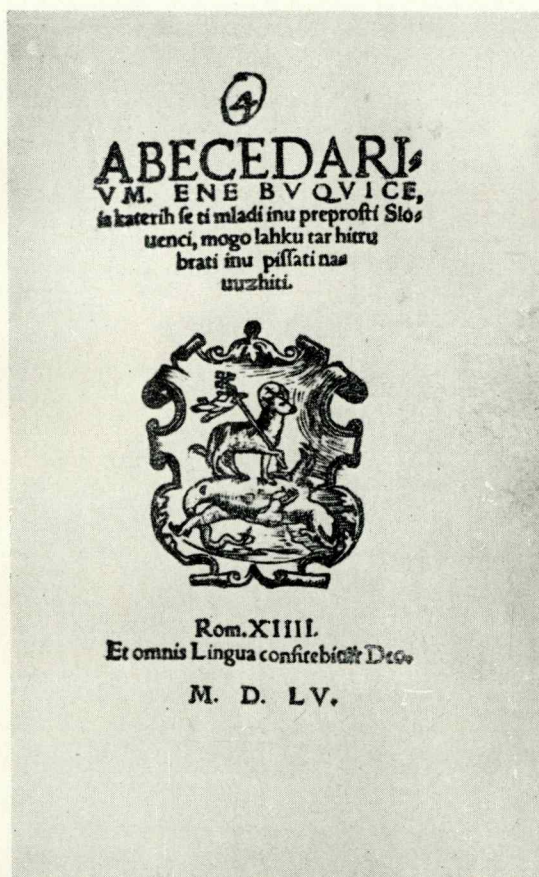
SUPERIORUM PERMISSU, AC PRIVILEGIO.

Ignjat Gjorgjić, »Saltjer slovinski«. Venecija, 1729.

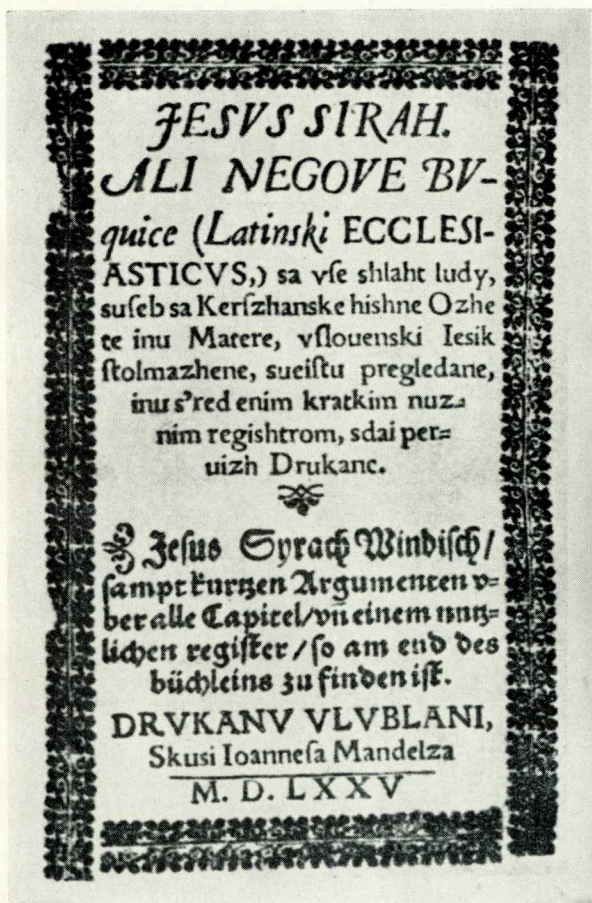

*Jest sim enu dobru voiskovanje voisko-
val, jest sim ta tek doperneßel, jest sim vero
ohranil. Naprej vshe je mene perloßhena
Krona te pravice, katero bo meni G O S.
P V D na vni dan, ta pravizbni Rihtar,
dal. Nikar pak le meni, temuzh tudi vsem
tem, kateri njegovu prikasanje sa lubu ima-
jo. 2. Tim. 4.*

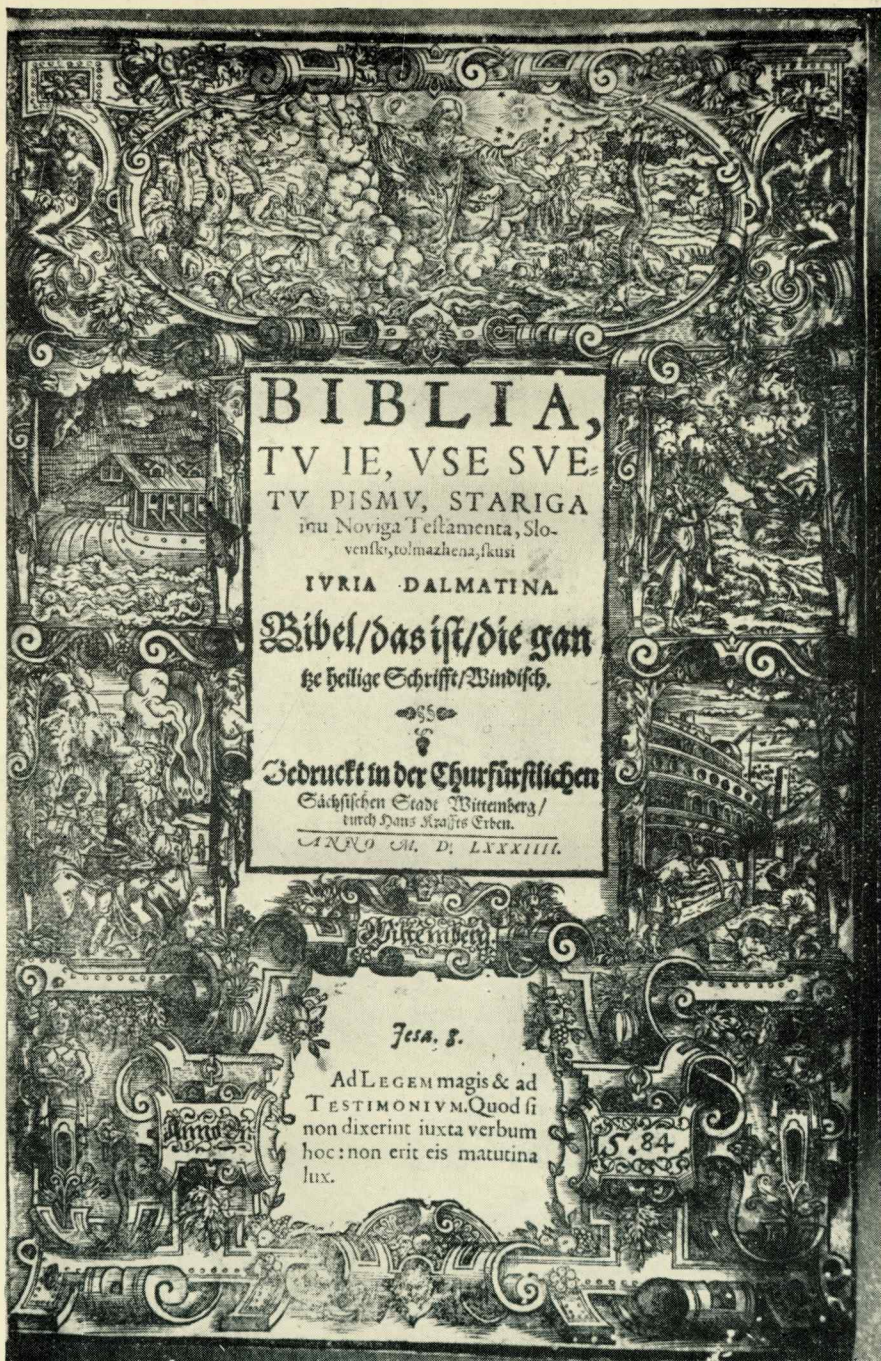

Naslovni list Trubarova slovenskog »Abecedariuma«. Tübingen, 1555.

Naslovni list slovenskog »Jesus Sirah«. Ljubljana, 1575.

Naslovni list Dalmatinove Biblije. Wittenberg. 1584.

✠ ПОСТНѦЯ,
 ТО ЁСТ, КРѦТКО НС
 ТАМЯЕНІЕ ВСѦХ НЕДЕЛС
 КНХЪ ЕВАНГЕЛІНОВЪ, Н ПОГЛАВН
 ТѦХЪ ПРАЗДНИКОѦ, СКРОЗН ЕСЕ
 ЛЕТО, СДѦДѦ НАНІРСО ЦНРѦ
 ЛНЧКНМН СЛОБН
 ШТАМПАНА.

Kurze außlegung über die Son-
 tags / vnd der fürnemdsten Fest Enange-
 lia / durch das ganz jar / jetzt erst-
 lich in Crobatischer Sprach
 mit Cirulischen Büch-
 staben getruet.

. ПСАА. ꙖѦІ.
 ТЪАМАЧЕНІЕ РНЧІ ТЕОНХЪ ПРОСЕЩОКЪ,
 Н РАЗЪМЪ ДАІЕ МАЛАДЕНЦЕМЪ.

Б Т Ѣ Б Н Г Н.
 А. Ф. Ѧ. Г.

Naslovni list ćirilske »Postile«. Tübingen-Urach, 1563.

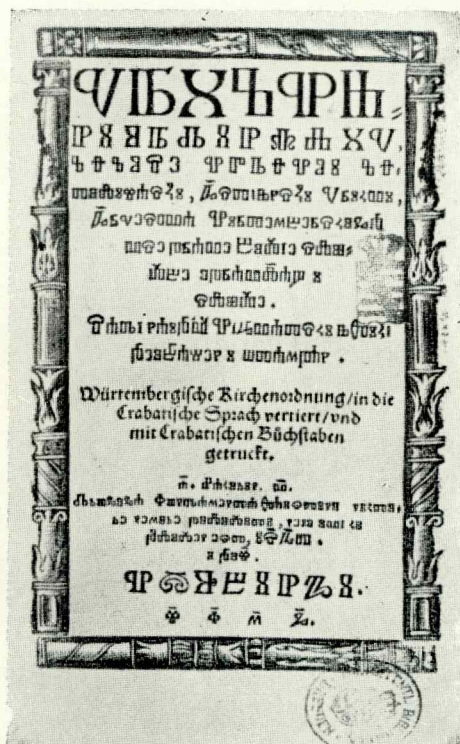
Slika Stjepana Konzula Istranina (1521–1568)

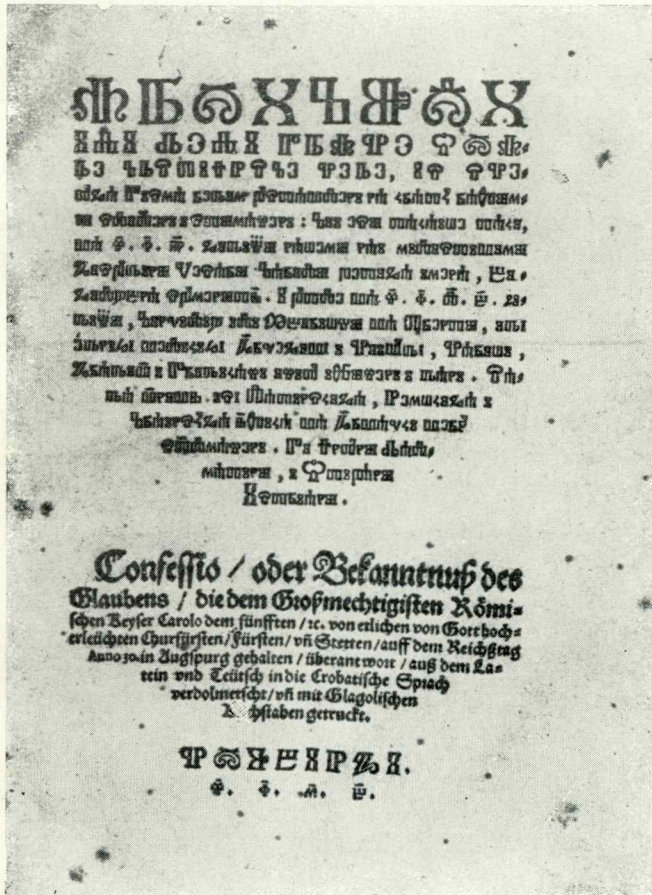
Slika Petra Pavla Uergerija ml. (1497–1565)

*Slika Matije Ulačić-Frankovića
(Flacius Illyricus 1520–1575)*

*Naslovni list glagoljskog »Württembergškog crkvenog reda«.
Tübingen-Urach, 1564.*

Naslovni list glagoljskih »Artikula«.
Tübingen-Urach. 1562.

АРТНКОЛН

НАІ ДЕЛН ПРЯВЕ СТЯ,
РЕ КРСТІНСКЕ ВЕРЕ, НС СВЕ,

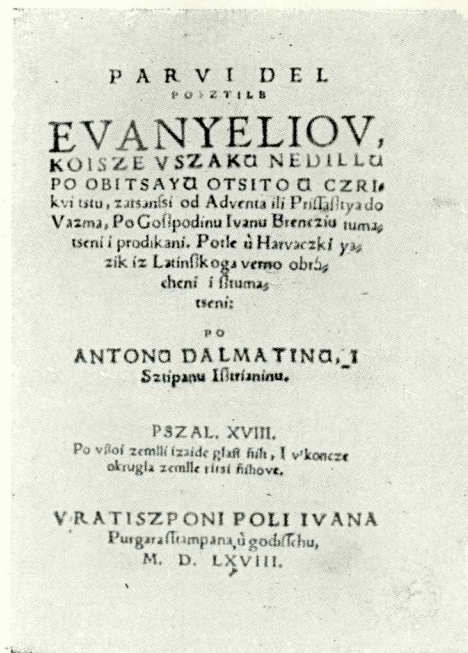
ТОГА ПИСМА РЕДОМЪ ПОСТАВЛЕНІ НА КРАТКО РАЗЪМЪ
НО СЛОЖЕНІ И СТЪМАЧЕНІ : КОІ ЕСОУ ТАКАНШЕ ТАКО ,
ВА А. Ф. Л. ГОДИЦЪ НАШЕМО НАМЪ МНОЛОСТНОВОМУ
ГОСПОДННЪ ЦЕСАРЪ КАРОЛОУ ПЕТОГА ИМЕНА, БОГО
АЮБЕНІ СПОМЕНЪТИ . И ПОТЛЕ ЕА А. Ф. Л. Е. ГО
ДИЦЪ , КОНИАННЪ НАІ ЗБОРНІЦЪ ВА ТРИНТОУ , ОДЪ
ИЗДАННХЪ СЕЛАННХЪ ХРЦЕГОВЪ И ВОИВОДЪ , БАРОШН,
ГРАДОВЪ И ПРОДАНКАНЪ ОЧНТО ИЗРОУЧЕНН И ДАНН.

САДА ЁМОЕЪ ИЗЪ ЛАТИНСКОГА , НЕМШКОГА И
ВРАНСКОГА ИЗНКА ВА ХРЕЦКІ СЕРНО
СТАМАЧЕНН . ПО АНТОНУ
ДАЛАМАТННЪ, И СТИПА
НЪ ІСТРНАНЪ.

Confessio / oder Bekanntnuß des
Glaubens / die dem Großmechtigsten Römischen
Keyser Carolo dem fünfften / 1c. von etlichen von Gott befo-
hlenen Churfürsten / Fürsten / vñ Stetten / auff dem Reichstag
anno 30 in Augspurg gehalten / überantwortt / auß dem Latein
und Teütsch in die Croatische Sprach
verdolmetscht / vnd mit Cirilischen
Büchßaben getruckt.

ВТЪБННГН.

А. Ф. М. Е.

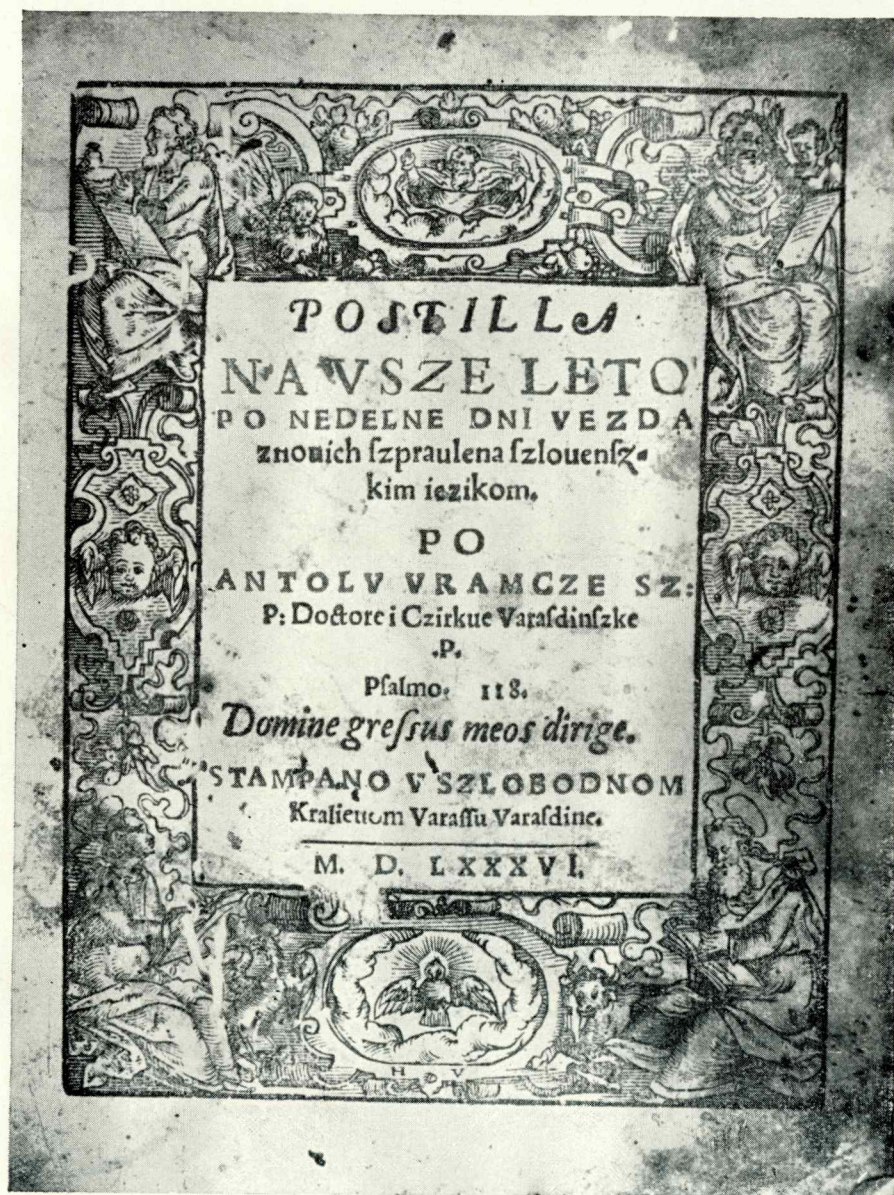
Naslovni list hrvatske »Postile«.
Regensburg, 1568.

Naslovni list hrvatskog prijedora
Verböczyeva »Decretuma«. Nedelišće, 1574.

Naslovni list Uramčeve »Kronike«. Ljubljana, 1578.

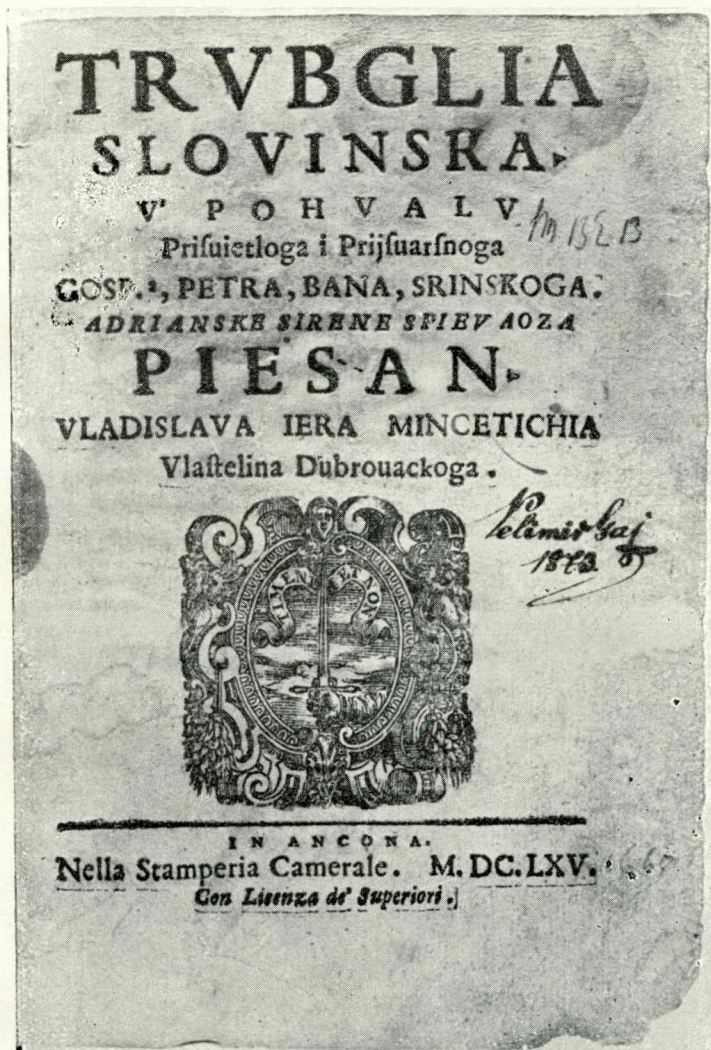
Naslovni list Uramčeve »Postile«. Varaždin, 1586.

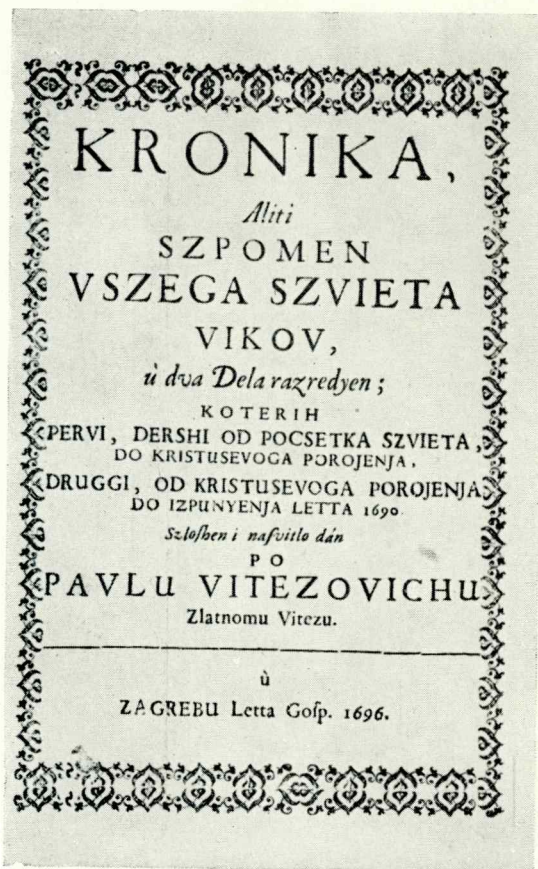
Petar Zrinski, »Adrianszkoga mora Syrena«, Venecija, 1660.

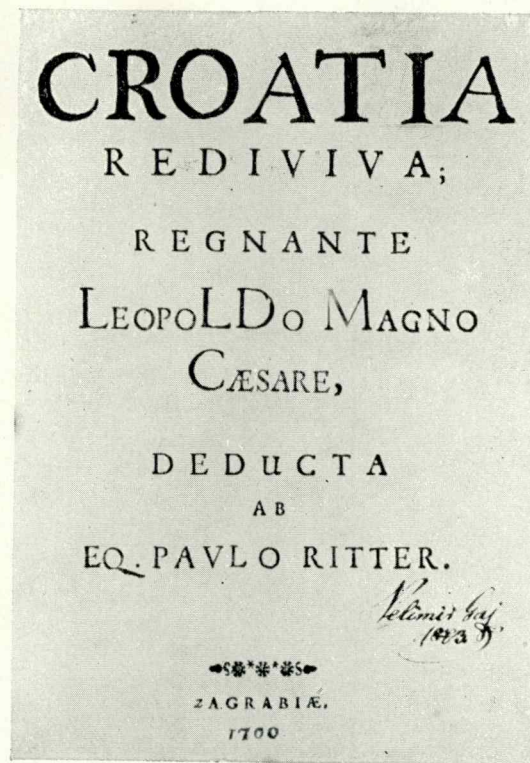
Slika iza naslova »Syrene« Petra Zrinskoga, Venecija, 1660.

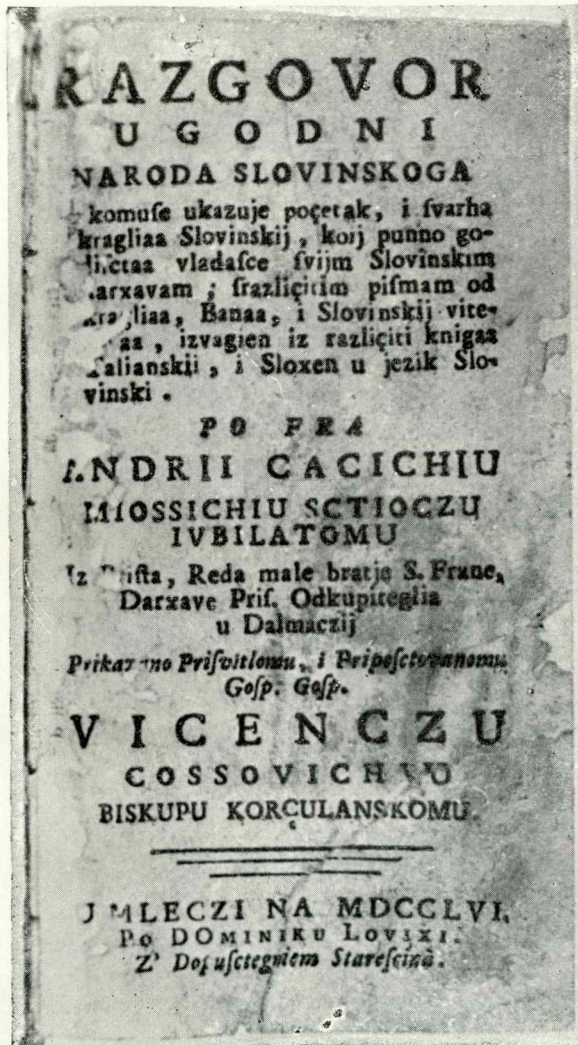
Uladislav Menčetić, »Trubglia Slovinska«. Ancona, 1665.

Pavao Ritter-Uitezović, »Kronika«. Zagreb, 1696.

Pavao Ritter-Uitezović, »Croatia rediviva«. Zagreb, 1700.

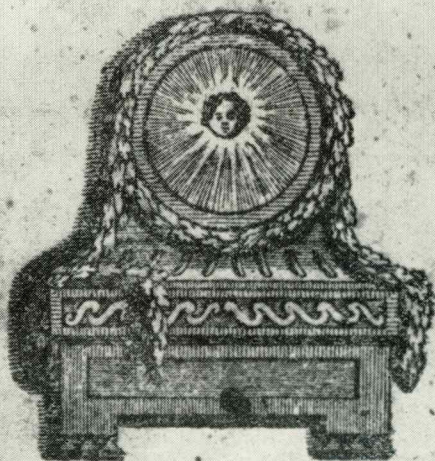

Andrija Kačić Miošić, »Razgovor ugodni
 naroda slovinskoga«. Venecija, 1756.

Matija Antun Reljković, »Satyr illiti divyi csovik«.
Dresden, 1762.

ЖИВОТЪ И ПРИКЛЮЧЕНІЯ
ДИМИТРИА
ОБРАДОВИЧА,
НАРЕЧЕНОГА У КАЛУЖЕРСТВУ
ДОСИѦЕА:
НИМЪ ИСТИМЪ СПИСАТЬ И ИЗДАТЬ.

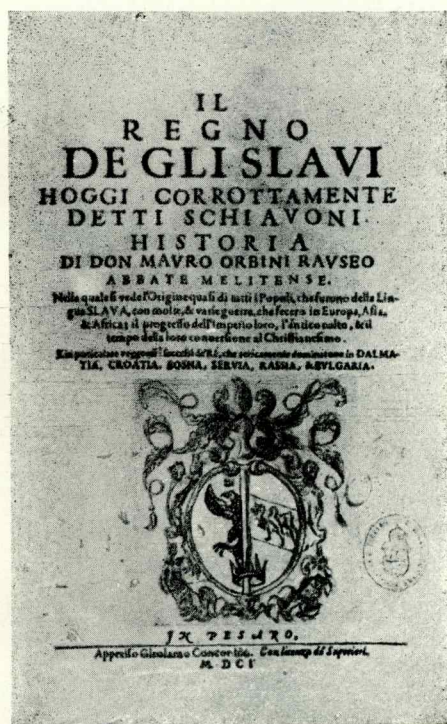
ПРВА ЧАСТЬ.

У ЛАИПСІКУ
У ТИПОГРАФІИ БРАИТКОПФА,
1783.

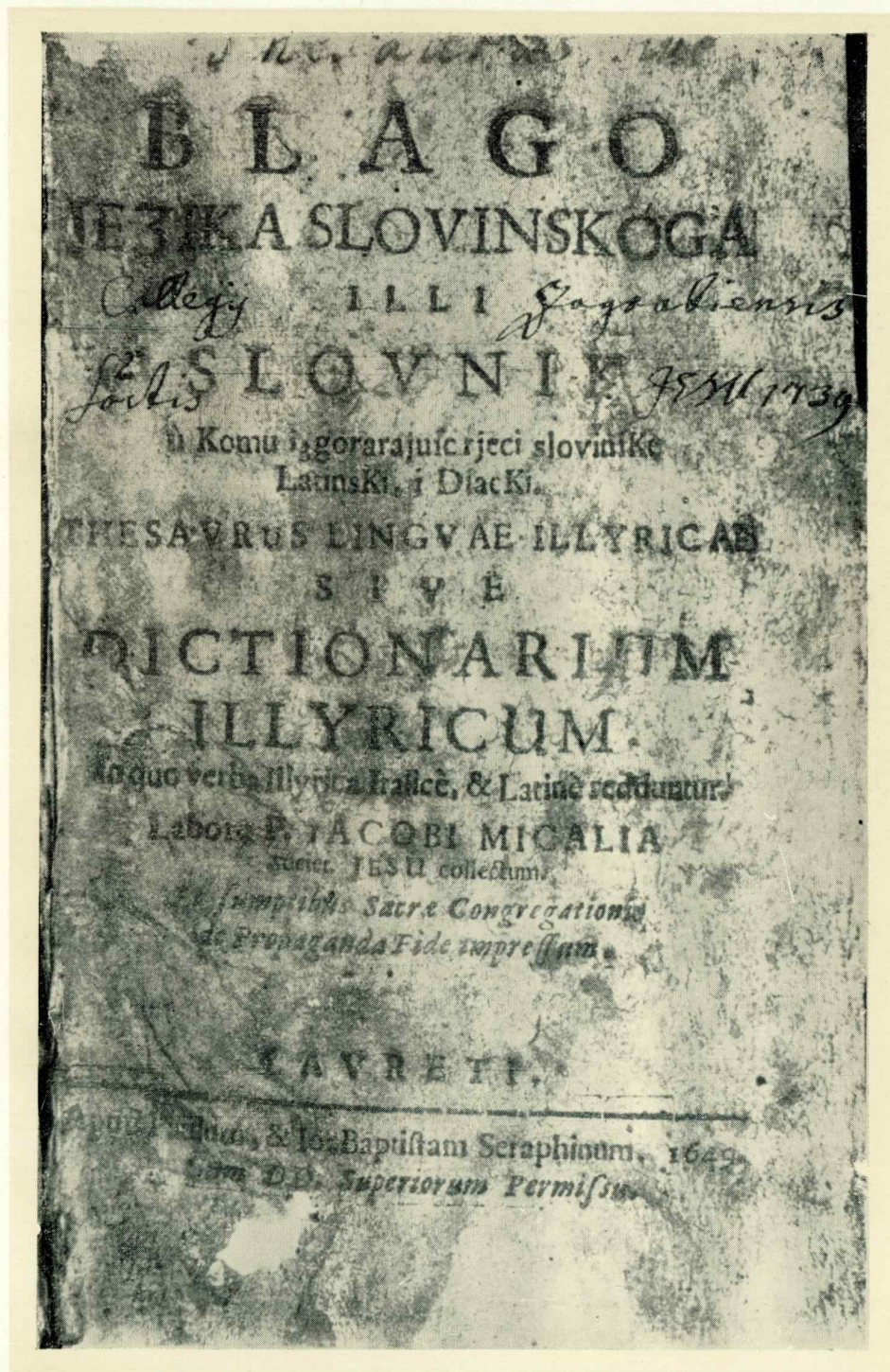
Lum in Diocesi zagrabiēsi esset ma

gna penuria emēdatorū breuiariorū sūm ordinationē: (et ut vulgo
dicit rubricā:) Dicte ecclesie. Eademq; breuiaria: magna ex parte
longinquitate tēporis corrupta ac deprauata: plerorūq; scriptorū
imperitiā haberent. Reuerēdissim⁹ in xpō pater dñs Osualdus
memorate ecclesie zagrabiēsi. episcopus: aīaduertēs officij sui de
bere eiusmodi penurie occurrere atq; prouidere: ut ex facili bre
uiaria in vtilitatē cleri totius diocesis sue: q̄ emēdatissima habe
ri possent: proindeq; in eā rem intendens: ut et optime emēdarent
et emendata imprimerent: opera atq; diligētia venerabiliū dñorū
Georgij de Bexin et Blasij de Kemlek decretorū doctoris: archi
diaconorū et canonicorū in p̄fata ecclesia: ad eternam memoriā
imprimi facere: curauit itaq; et q̄ optime castigata imp̄ssa sunt au
ctoritate reuerendissime paternitatis sue: et iam in lucem exitura
ut vnusq; facile et p̄cipue ecclesiastici ordinis miles: cui rite deū
et iuste laudare absq; sincopa et verborū trūcatione: sacra cononiz
inbet institutio: ea assequi possit: que antea passim ita bene corre
cta habere vix licuit. Quorū prestantiam facile dignosces o lector
optime: si vetera illa breuiaria et rubricas: cū his nō fueris dedi
gnatus cōferre.

Vale.

Mauro Orbini, «Il Regno degli Slavi».
Pesaro, 1601.

Jakob Mikalja, »Blago jezika slovinskoga«. Loretto, 1649.

DIZIONARIO
ITALIANO. LATINO. ILLIRICO.

Cui si permettono alcuni Avvertimenti per iscrivere, e con facilità maggiore leggere le Voci Illiriche, scritte con Caratteri Italiani,

Ed anche una breve Grammatica per apprendere con proprietà la Lingua Illirica.

Inscriptus Con in fine l'indice Latino-Italicus. *cello*

O P E R A

DEL P. ARDELIO DELLA BELLA

Zagreab. Della Compagnia di GIESU' S. I.

D E D I C A T A

Anno ALL' ECCELL. DEL SIG. 1729.

K. CARLO PISANI.

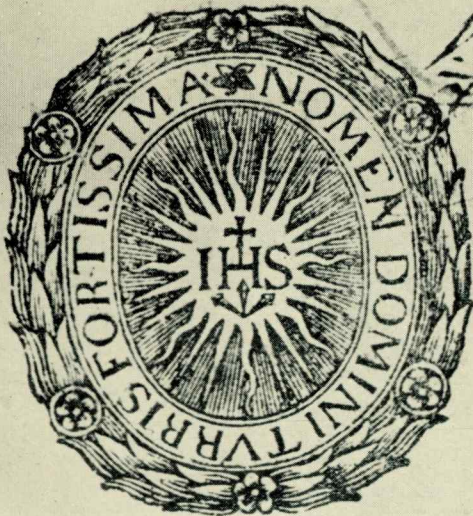
IN VENEZIA , MDCCXXVIII.

Presso Cristoforo Zanne.

Cen Licenza de' Superiori , e Privilegio .

Ardelio Della Bella, »Dizionario italiano, latino, illirico«. Venecija, 1728.

DICTIONAR,
 ili *adl. 1*
Réchi Szlovenszke zvexe-
 ga ukup zebrane, u red posztau-
 lyene, i Diachkemi zlahkotene
 Trudom
JURAJ HABDELICHA,
 Masnika Tovarustva Jeseusevoga, na po-
 moch napredka u Diachkom navuku Skol-
 neh Mladenczeu Horvatszkoga,
 i Szlovenszkoga Naroda.
 ZDOPUSCHENYEM GORNYEH.

184
72

Stampano u Nemskom Gradcu, pri Odvetku
 Widmanstadiussa. M. DC. LXX.

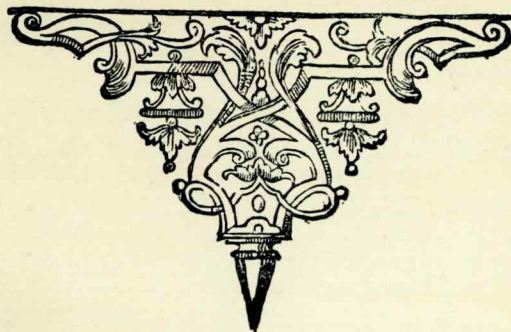
ADMODUM REVERENDI PATRIS
J O A N N I S
 BÉLLOSZTÉNĚCZ,
 E SACRA D. PAULI PRIMI EREMITÆ RELIGIONE
GAZOPHYLACIUM
 S E U
 LATINO-ILLYRICORUM ONOMATUM
Æ R A R I U M,
 SELECTIORIBUS SYNONIMIS,
 PHRASEOLOGIS, VERBORUM CON-
 STRUCTIONIBUS, METAPHORIS, ADAGIIS,
 ABUNDANTISSIME LOCUPLETATUM,
 ITEM
 PLURIMIS AUTHORUM IN HOC OPERE
 ADDUCTORUM SENTENTIIS IDIOMATE ILLY-
 RICO DELICATIS ILLUSTRATUM,
 Penultimarum duntaxat Syllabarum Quantitatibus, litteris p.e.i.e.
 penultima correpta, & p.p. i.e. penultima producta, ubique denotatis,
 signatum. Residuis ex Epitome in Profodia speciales Regulas, Pantalconis
 Bartolonzi Raverini, in Calce Libri appositae, colligendis.
 ATQUE HACTENUS INTERCLUSUM,
 Et nunc primum peculiariter Illyriorum commodo
 A P E R T U M.
 Z A G R A B I Æ,
 Typis Joannis Baptistæ Weitz, Inclyti Regni Croatiae Typographi.
 In Anno Domini M.DCC.XI.

Ivan Belostenec. »Gazophylacium«. Zagreb, 1740.

LEXICON
LATINUM
INTERPRETATIONE
ILLYRICA, GERMANICA,
ET HUNGARICA
LOCUPLES,
IN USUM POTISSIMUM
STUDIOSÆ JUVENTUTIS
DIGESTUM,

AB

ANDREA JAMBRESSICH,
SOCIETATIS JESU SACERDOTE,
CROATA ZAGORIENSI.

Cum Privilegio Sacra Regia Majestatis, & Superiorum Permissu.

ZAGRABIE,
Typis Academicis Societatis JESU, per Adalbertum Wilh. Wesseli
Anno 1742.

S A D R Ź A J

Predgovor	5
Glagoljske inkunabule iz Venecije 1483.-1493.	7
Glagoljske inkunabule iz Senja 1494.-1508.	9
Hrvatske inkunabule štampane gotskim slovima	12
Glagoljski prvotisci iz Venecije	12
Glagoljski prvotisci iz Rijeke 1530.-31.	13
Prvotisci iz Cetinja g. 1494.	14
Srpska štamparija Božidara Vukovića u Veneciji 1519.-1538.	15
Najstarija knjiga štampana u Beogradu g. 1552.	15
Knjige štampane t. zv. bosančicom	16
Marko Marulić (Marulus)	17
Hanibal Lucić	18
Petar Hektorović	19
Petar Zoranić (Petrus de Albis)	19
Brno Karnarutić	20
Fausto Vrančić (Verantius)	20
Šimun Budinić i Juraj Baraković	22
Dubrovačka republika i njena književnost	22
Andrija Čubranović	22
Marin Držić	23
Dinko Ranjina (Dominicus Araneus)	23
Dominko Zlatarić	24
Ivan Gundulić	26
Württembergerska štamparija Primoža Trubara	27
Slovensko izdanje biblije Jurja Dalmatina	29
Slovenska djela štampana u Regensburgu	31
Prva slovenska gramatika	31
Hrvatski ili srpski spisi štampani u Urachu	32
Štampari Rudolf Hoffhalter i Hans Mannel	35
Stara književnost u užoj Hrvatskoj	36
Zagrebačko knjižno blago	38
Jugoslavenski autori na stranim jezicima	39
Popis reprodukcija	41
Reprodukcije	43

Tehnička redakcija
RADOSLAVA N. HORVATA
Korekturu izvršio Dr. IVAN ESIH
Štampano u tiskari
Izdavačkog zavoda Jugosl. akademije
Strojni slog FRANJO GRUBEŠIĆ i LEO SMREKAR
Prelom MILAN GLOGOVŠEK
Štampali VJEKOSLAV ČEPIN i BRANKO STAROVEŠKI
Uvezano u knjigovežnici
Izdavačkog zavoda Jugosl. akademije

